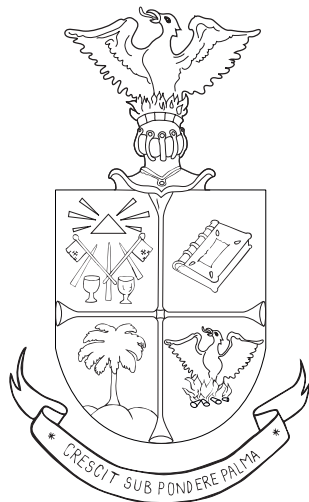

VÁLSÁG ÉS VÁLTOZÁS
KELET-KÖZÉP-
EURÓPÁBAN

KÁROLI INTERDISZCIPLINÁRIS KUTATÁSOK

IV. kötet

VÁLSÁG ÉS VÁLTOZÁS KELET-KÖZÉP- EURÓPÁBAN

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Budapest, 2024

Sorozatszerkesztő:
Dr. Miklósné Dr. Zakar Andrea

Szerkesztők:
Dr. Wagner Péter – Dr. Miklósné Dr. Zakar Andrea

Olvasószerkesztők:
Dr. Wagner Péter – Dr. Manzinger Krisztián

Szakmai lektor:
Dr. Wagner Péter

ISBN 978-615-6637-45-1

ISSN 2676-9972

A kötet a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara Válság és változás Kelet-Közép-Európában: az ukrainai konfliktus és az EU-bővítés 20 éve című és 10637A800 témaszámú kutatási pályázatának támogatásával készült.

© Szerzők, 2024

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara

Felelős kiadó: Prof. Dr. Tóth J. Zoltán, dékán

A kiadvány nyomdai munkálatait előkészítette:

Patrocinium Kiadó

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
Manzinger Krisztián <i>Orosz bábállamépítés mint geopolitikai eszköz</i>	13
Seremet Sándor <i>Ellentétek az ukrán társadalomban. A háború hatása a konszolidációra</i>	45
Vigóczki Máté <i>Az Oroszországi Föderáció külpolitikai koncepcióinak fejlődése 2013-2023</i>	73
Dancsi Katalin – Miklósné Zakar Andrea – Ferencz Zoltán <i>A magyar menekültügyi politika fordulatai 2015-2023 között</i>	95
Ferencz Zoltán – Dancsi Katalin – Miklósné Zakar Andrea <i>A segítségnyújtás szerepe az ukrain menekültek ellátásában Magyarországon</i>	127
Birkás Antal <i>Állam és egyház Ukrajnában. Néhány vallással kapcsolatos megjegyzés az orosz-ukrán háborúhoz kapcsolódóan</i>	163
Birkás Antal <i>EP-pártprogramok keresztény szemmel</i>	187

ELŐSZÓ

A 2022-es orosz-ukrán háború visszafordíthatatlanul megváltoztatta Európa és talán az egész világ biztonsági környezetét is. Az Egyesült Államok évek óta tapasztalt nemzetközi térvészése a konfliktus kiújulásával felgyorsulni látszik, az erővonalak a szembeálló táborok között – nemcsak katonai, de gazdasági és világnézeti szempontból is – kontúrosabbá váltak, rávilágítva arra, hogy a világ országainak jó része egyelőre egyik „táborhoz” sem kíván csatlakozni. A szomszédunkban zajló háborút a kommentárok és elemzések a leggyakrabban kül- és biztonságpolitikai szempontból vizsgálják az orosz vagy az ukrán sikerek lehetőségét latolgatva.

A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Társadalomtudományok és Nemzetközi Tanulmányok Kutatóműhely munkatársai egy másfajta megközelítést tartottak szem előtt a két éven tartó munkájuk során. Nem a konfliktus azonnali hatásait kívánták vizsgálni, hanem – nagyobb időtávban gondolkodva – olyan folyamatokat próbáltak felmérni, amelyeknek a 2022-ben kirobbant konfliktus inkább az eredménye, semmint a kiindulópontja volt.

A jelen kötet a *Válság és változás Kelet-Közép-Európában* kutatási projekt eredményeit összefoglaló munka. Kutatóműhelyünk 2019 júniusában alakult, és 2022 nyarán pályázott sikeresen az Állam- és Jogtudományi Kar kutatási pályázatán. A projekt keretein belül az elmúlt két évben számos magyar és angol nyelvű publikáció született, melyeket közül a magyar nyelvű tanulmányokat tartja kezében a tisztelt olvasó.

Az eredeti elképzelések szerint a kutatóműhely az orosz-ukrán konfliktus és az Európai Unióhoz való csatlakozásunk 20. évfordu-

lójára is reflektált volna. Az eltelt idő alatt az egyetemi és azon kívül szakmai munkával járó terhek miatt a műhelyből két kollégánk is kiválni kényszerült, így a kutatások EU-ra vonatkozó anyagi minimalisra csökkentek, azt csak Dr. habil. Birkás Antal egyik tanulmánya képviseli, míg a munkatársaink helyettesítésére beugró külső szakemberek, Dr. Seremet Sándor és Vigóczki Máté az orosz-ukrán tematikát erősítették. A szomszédban zajló háború keveset vizsgált, de magyar szempontból fontos aspektusára világítanak rá az Magyarországot ért ukrán menekülthullámot vizsgáló tanulmányok.

A kötet felépítése azt az elvet követi, hogy az első rész az orosz-ukrán konfliktus aspektusaival foglalkozik, a második rész a Magyarországot érintő kérdésekkel, a harmadik rész egyetlen záró tanulmánya pedig végül „kakuktkojásnak” bizonyult, az eredeti EU-s kutatási tervek mementója.

Az első tanulmány Dr. Manzinger Krisztián munkája, amely az orosz politikai rendszereken átívelő orosz „bábállamépítést” vizsgálja tanulmányában. Szovjetunió a saját kisebbségeinek helyzetére kialakított „gyökeresítés” (korenizacija) nemzetiségi politikát Moszkva több alkalommal használta külpolitikai célokra. A szerző érvelése szerint a Szovjetunió felbomlása után ugyanennek a logikának mentén történt meg a befagyott konfliktusok kialakítása az instabilitás és az orosz befolyás fenntartása érdekében.

Dr. Seremet Sándor tanulmánya az ukrán társadalom identitását és az azt befolyásoló tényezőket vizsgálja. Ez a téma különösen érdekes, hiszen a mostani konfliktusban Moszkva egyfelől vitatta az önálló ukrán nemzet létezését, másfelől az orosz haditervek arra a hipotézisre épültek, hogy az orosz nyelvű Kelet-Ukrajnában felszabadítóként fogadják majd a támadókat. Seremet Sándor *Ellentétek az ukrán társadalomban. A háború hatása a konszolidációra* című tanulmánya az ukrán állam régióinak eltérő történelmi fejlődését mutatja be, amely aztán meghatározta az ott élő emberek viszonyát a nyelvhez, az ukrán identitáshoz, nacionalizmushoz és végső soron

a külső nemzetközi szereplőkhöz. Ezek a történelmileg kódolt attitűdök nem csak a mostani háborúban érhetőek tetten, de az elmúlt 30 év ukrán eseményeiben is.

Vigóczki Máté tanulmánya Oroszország külpolitikai koncepcióit vizsgálja 2013 és 2023 között elsősorban a hivatalos kormányzati dokumentumok elemzése révén. A fenti időszakban, azaz a Krimi-háború előttől az Ukrajna ellen indított háború utánig, az orosz külpolitika hatalmas átalakuláson ment át. A tanulmány a 2013-as, a 2016-os és a 2023-as külpolitikai koncepciók bemutatása és kontextualizálása révén arra világít rá, hogy az ún. civilizációs megközelítés egyre hangsúlyosabbá vált az orosz gondolkodásban.

Dr. Dancsi Katalin, Dr. Miklósné Dr. Zakar Andrea és Dr. Ferencz Zoltán tanulmánya a magyar menekültügyi politikát tekinti át 2013 és 2023 között elsősorban a jogszabályi oldalról megközelítve. A két dátum között az Orbán kormányok hozzáállása jelentős fordulatokat hozott, először 2015-ös migrációs válság miatt, majd 2020-ban a COVID pandémiára hivatkozva jelentős szigorításoknak voltunk tanúi. A 2022-es ukrán menekültáradat idején így már egy, a minimumra leépített menekültügyet érte sokkhatásként az Ukrajnából érkező menekültek tízezrei. A kezdeti konfúziót végül egy befogadó politikai akarat megjelenése követte, így mint arra a szerzők rámutatnak kutatásukban: „mára kialakult egyfajta kettős menekültügyi hozzáállás: egyszerre befogadó és elutasító a magyar menekültügyi politika, attól függően, honnan érkezik a védelemre jelentkező személy.”

A szerzőhármás másik tanulmánya a magyar segélyszervezetek szerepét járja körül az ukrainai menekültválság idején. A tanulmány különlegessége, hogy a megállapítások a szakirodalom feldolgozása mellett számos mélyinterjú és az ukrán-magyar határon lefolytatott kutatóút eredményeként született. A kutatás az érintett magyar civil szervezetek tevékenységét, az állammal, egymással és az ukrán menekültekkel kialakított együttműködést vizsgálja. Tekintettel a

menekülthullám méretére, az állami ellátórendszer kapacitáshiányaira a segélyszervezetek „gyorsreagálása” kulcsfontosságúnak bizonyult, és talán példanélküli összefogást mutatott az ellátási struktúra kialakulásáig (amelyben már az állam is részt vett).

Dr. habil. Birkás Antal *Állam és egyház Ukrajnában. Néhány vallással kapcsolatos megjegyzés az orosz-ukrán háborúhoz kapcsolódóan* című elemzése a 2022-es orosz-ukrán háború vallási és egyházi aspektusait vizsgálja. A téma rendkívül izgalmas, hiszen a konfliktus előtt a lakosság döntő többsége valamely ortodox egyházhoz, az Ukrán Ortodox Egyházhoz, az Ukrán Autokefál Ortodox Egyházhoz vagy az Ukrán Ortodox Egyház – Moszkvai Patriarchátushoz tartozott. Ez utóbbi, mint a neve is mutatja, az Orosz Ortodox Egyház alá is tartozott, sajátos geopolitikai befolyást biztosítva a Kremlnek. A tanulmány három fő témára összpontosít: az Orosz Ortodox Egyház és a háború kérdésére, az Ukrajnában bekövetkezett demográfiai változások vallási vonatkozásaira, illetve az ortodox világon belüli helyzetre a háború következményeként.

Dr. habil. Birkás Antal második tanulmánya, az *EP-pártprogramok keresztény szemmel* érdekes szövegelemzésre vállalkozik, amennyiben az 2024-es Európai Parlamenti választásokat megelőzően a nagy, európai szintű pártcsaládok korábbi dokumentumait elemezte egyes, a kereszténység szempontjából fontos kulcsszavak, illetve egy adott politikai közösség identitására utaló szóhasználat tekintetében. A szerző két kérdést igyekezett ennek révén megválaszolni: megjelenik-e konkrét utalás a kereszténységre és a Szentírásra az általa vizsgált dokumentumokban, illetve, hogy milyen gyakorisággal fordulnak elő olyan kifejezések (család, a szolidaritás és a szubszidiaritás), amelyek a keresztény társadalmi gondolkodás – benne a protestáns szociálletika – számára fontosak, keresztény értékek vagy kimondottan a keresztény tanításból eredeztethetők.

A kutatás eredményeit, amelyek a tanulmányokban is tükröződnek, publikálás előtt számos fórumon népszerűsítettük.

2023. október 25-én a Károli Gáspár Református Egyetem közösségi hetének keretein belül tudományos workshopot tartottunk, ahol a kutatásban résztvevő kollégák jelentős hallgatói részvétel mellett mutatták be eddigi kutatási eredményeiket. A workshop meghívott vendége Zságer László Zsolt, a Magyar Református Szeretetszolgálat menekültmissziójának vezetője, projektvezető, menekült integrációs referens volt, aki röviden bemutatta a szeretetszolgálat ukrain menekültekkel kapcsolatos eddigi munkáját.

A kutatás disszeminációjának fontos további állomása volt 2023. november 10-én a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetemen megtartott VI. Partiumi konferencia, amelynek keretei között négy kolléga három előadásban prezentálta a kutatás részeredményeit.

Továbbá három kutató kolléga három angol nyelvű előadással részt vett a 2024. június 18-21. között szervezett *Knowing the global-local: Imagining pasts, debating futures* című konferencián, amelyet a Central and East European International Studies Association (CEEISA) és az International Studies Association (ISA) szervezett a Rijekai Egyetemen.

A *Válság és változás Kelet-Közép-Európában* elnevezésű projekt zárókonferenciájára 2024. június 11-én 9 órától a Károlyi-Csekonics Palota Báltermében került sor. A kutatásban részt vevő kollégák előadásai mellett két panelbeszélgetésre is sor került a záróesemény alkalmával. A konferencia első részét egy panelbeszélgetés zárta *Ukrainna és Oroszország* címmel, amely során a beszélgetésben részt vevő kutatók igyekezett feltárni az orosz-ukrán háború aktuális kérdéseit és mélyebb összefüggéseit. A konferencia második részének kiemelkedő eseménye a *Humanitárius segítségnyújtás az ukrán menedékesek fogadása terén Magyarországon* címet viselő panelbeszélgetés volt, amelynek keretei között az ukrán menekülteket fogadó segélyszervezetek és szeretetszolgálatok képviselői (Magyar Vöröskereszt, Magyar Máltai Szeretetszolgálat, Magyar Református Szeretetszolgálat Alapítvány), valamint önkéntesek (Haza-Talál Alapítvány) beszélgettek az ukrán

menekültkrízis első időszakáról, illetve a jelenlegi, integrációra és támogató munkára épülő tevékenységekről.

Reményeink szerint a kötetben közreadott tanulmányok hasznos és újszerű megközelítéseket biztosítanak az orosz-ukrán konfliktus szűkebb és tágabb értelemben vett értelmezéséhez, és maradandó eredményeket jelentenek majd a háború politikai és társadalmi aspektusainak vizsgálatához.

Manzinger Krisztián¹

OROSZ BÁBÁLLAMÉPÍTÉS MINT GEOPOLITIKAI ESZKÖZ

Absztrakt

Az első világháború után Szovjet-Oroszország hatalomra került vezetői, különösen Vlagyimir Iljics Lenin, a Népbiztosok Tanácsának elnöke és Joszif Visszarionovics Sztálin nemzetiségi népbiztos, új típusú, később „gyökeresítésnek” nevezett nemzetiségpolitikával próbálták a soknemzetiségű birodalmat egyben tartani. A nemzetiségi jogok széles tárházát biztosították területi alapon, ami sok nemzet és nemzetiség esetében a mai modern nemzettudat megerősödését vagy egyenesen létrejöttét eredményezte. Bizonyos területi egységek ezen felül a birodalom elveszített területeinek visszaszerzését is célozták, ilyen volt például a Moldáv Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság. A második világháború időszakában már a gyökeresítés exportjával is próbálkozott a geopolitikai céljait érvényesíteni kívánó Szovjetunió, az Iráni Azerbajdzsánban 1945-46-ban szovjet segítséggel kiépített rezsimmel a teheráni kormányt akarták befolyásolni. Hasonlóan működnek ma Moszkva számára a posztszovjet térség befagyott konfliktusai, amelyekkel célja az instabilitás erősítése révén a posztszovjet utódállamok euroatlanti integrációjának akadályozása és azok orosz függésben tartása. Ez a megfontolás vezette az Ukrajna elleni fellépésben is, így – a Krímet kivéve – a megszállt kelet- és dél-ukrajnai területek 2022-es annektálása az orosz bábállam-építő

1 A szerző a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának adjunktusa, a Nemzetközi Jogi Tanszék megbízott vezetője

politika szempontjából inkább anomália, mint a kezdeti orosz céloknak megfelelő fejlemény.

Abstract

The newly installed leaders of Soviet Russia, most notably the Chairman of the Council of People's Commissars, V. I. Lenin, and the People's Commissar for Nationalities, J. V. Stalin, applied *korenizatsiya* towards national minorities and nations of the former Russian Empire to keep them within the common state. The new approach allowed for these communities to enjoy extensive minority rights and significantly contributed to the formation or consolidation of modern national identities. When creating such territorial arrangements, the Soviet leadership looked also beyond the borders hoping they can recover lands belonging to the former Russian Empire; the existence of the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic played such a role for instance. After WWII, in hope to influence the government in Tehran, Moscow helped the self-proclaimed Communist leaders of Irani Azerbaijan, a northwestern region of Iran, to consolidate power, exporting thus *korenizatsiya* to foreign soil. A similar approach appeared during and after the collapse of the Soviet Union, when Russia started to use and later to create frozen conflicts in its near abroad. By them, Moscow has been generating instability which results in the inability of the former Soviet states to join Western alliances and keeps them on Russian orbit. This was the initial plan with regards to Ukraine too, however, the development of the events led to reconsideration later. The annexation of Southern and Eastern Ukrainian territories in 2022, with the exception of Crimea, is therefore rather an anomaly than an intended outcome in terms of Russian puppet-state building policy.

Amikor 2014-ben Ukrajna keleti részén kikiáltották a függetlenségüket az ún. Donyecki és Luhanszki Népköztársaságok, nem volt nehéz az események mögött felfedezni Oroszország tevékenységét. Ezeknek az entitásoknak a független államként történt 2022. február 21-i elismerése a három nappal később Ukrajna ellen indított agresszió – orosz eufemizmussal „különleges művelet” – egyik ürügyéül szolgált, mondván Ukrajna folyamatosan sértette az akkor már Oroszországgal védelmi szövetségben álló államok jogos érdekeit. A támadás során néhány hét alatt – tartósan azóta is – orosz megszállás alá kerültek Ukrajna Krímmel és a szakadár entításokkal határos, Dnyepertől délre eső területei, ahol orosz részről államépítésbe fogtak, eltérően azonban a 2014-es donyecki és luhanszki aktivitástól, itt már nem önállóságra törekvő entításokat hoztak létre, hanem az orosz katonai közigazgatásra támaszkodva igazgatták a területeket, majd a 2022. szeptember 30-i illegális státusznépszavazásokat követően annektálták azokat.

Oroszország jelentős tapasztalatokkal rendelkezik az etnikai és területi kérdések saját geopolitikai törekvései érdekében történő kihasználására, jelen írásban vázlatosan az ezzel kapcsolatos gyakorlatot tekintjük át. Először az 1920-as évek lenini nemzetiségpolitikájának vonatkozásait mutatjuk be, majd elsősorban a Moldáv Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság példáján a határon túli aspirációkra tekintettel létrehozott, hangsúlyos etnikai jellemzőkkel bíró területi egységek kérdését tárgyaljuk. Ezt követően az 1945-46-os időszak iráni Azerbajdzsánban folytatott szovjet államépítésének geopolitikai aspirációit tekintjük át. Az utolsó nagyobb egységben az 1989-91 utáni időszak vonatkozó ismereteit vesszük áttekintő jelleggel számba: a befagyott konfliktusok kialakulását és jelentőségét, és annak orosz külpolitikára gyakorolt hatását a 2014-es és a 2022 óta zajló ukrainai eseményekben. Hipotézisünk szerint Oroszország tudatosan használja fel az etnikai feszültségeket határain túl az instabilitás erősítésére és e tevékenységével a célja elsősorban nem az adott állam területi integritásának csorbítása, hanem annak általános politikai-gazdasági irányvonalának orosz érdekek szerinti alakítása.

1. A nemzetiség és a terület kapcsolata a szovjet korszakban

Az első világháború az európai és főleg a közép-európai térség számára évszázadok óta meghatározó Orosz Birodalom összeomlását eredményezte, aminek a következménye a nem orosz lakta területek leválása volt. Oroszország 1917-1918 időszakában nem tudta megakadályozni Finnország és a balti államok elszakadását, de kísérletet tett más, ekkoriban szintén a függetlenség felé kacsingató területek megőrzésére, ami az 1920-as évek első felére nagyjából sikerre is vezetett. Ennek érdekében a fegyveres fellépéstől sem riadtak vissza, de alapvetően a nagyorosz nacionalizmussal leszámolva, a lenini nemzetiségpolitika jegyében tervezték a soknemzetiségű ország egyben tartását.

1.1. A „gyökeresítés”

Vlagyimir Iljics Lenin, a Népbiztosok Tanácsának első elnöke számára a nemzetiségi kérdés már a századfordulótól összekapcsolódott az állam megújításának kérdésével, az ehhez szükséges forradalom során pedig valamennyi elnyomott és nem egyenjogú oroszországi nemzet számára teljes kulturális és politikai szabadságot követelt. Amíg nacionalizmust üldözte, addig a különválás kapcsán azt hangsúlyozta, hogy egy marxista számára a nagy államhoz tartozás mindig előnyösebb, mint a kisebb államhoz tartozás, ennek érdekében a nemzeti elnyomás minden formáját meg kell szüntetni.² Azt hirdette, hogy amennyiben az orosz munkásság nem akarja elnyomni a nem orosz munkásokat, akkor a kisebbségi nemzetek a közös államon belül maradás mellett döntenek majd,³ mert minél nagyobb a szabadság, annál kevésbé következik be az elszakadás, és ha be is következik, annál rövidebb időre szól, mert könnyű lesz felismerni a nagy gazdasági

2 MUCSI Ferenc: Lenin és a nemzetiségi kérdés. in. *Történelmi Szemle* 13(2) 1970, 231-234.

3 BARGHOORN, Frederick C.: Nationality Doctrine in Soviet Political Strategy. in. *The Review of Politics*, 16(3) 1954, 287-288.

egységgé való önkéntes egyesülés előnyeit.⁴ Lenin célja végsősoron tehát a lehető legnagyobb és legegységesebb állam megteremtése volt,⁵ a marxizmus hatékonyabb érvényesülése mellett a fejlődéshez szükséges nyersanyagok biztosítása érdekében is.⁶ Ennek érdekében radikálisan új megközelítést hozott a nemzetiségi kérdés tekintetében.

Az új típusú megközelítés szellemi alapja Sztálin 1913-as *Marxizmus és nemzeti kérdés* című írásában lefektetett elvek mentén formálódott. Sztálin elvetette az akkoriban a nemzeti kérdés megoldása tekintetében népszerű javaslatnak számító, a kulturális nemzeti autonómia megteremtésére irányuló ausztro-marxista javaslatot, mert egyrészt a nemzetiségi alapon szervezett, de kizárólag személyekhez kötődő intézményekben a nacionalizmus tovább élésének eszközét látta, másrészt pedig úgy vélte, hogy – különösen a kultúra tekintetében kevésbé fejlett népek esetében – a kulturális nemzeti autonómia intézményrendszere a társadalmi fejlődés ellenzőinek, például a vallási vezetőknek ad óriási hatalmat a nép és benne a proletariátus felett.⁷ Azzal szemben ő a területi elv mellett érvelt, mert az „ledönti a nemzetiségi válaszfalakat” és lehetővé teszi a „terület természeti kincseinek legjobb kiaknázását és a termelőerők fejlesztését a közös központ határozatainak bevárása nélkül”.⁸ Az érintett területeken meg kell azonban engedni a kisebbségbe került személyek számára a szabad nyelvhasználatot, biztosítani kell az anyanyelvű oktatást, a lelkiismereti és a költözködési szabadságot, míg az állam szintjén egységes és oszthatatlan, nemzeti szempontokra nem reflektáló ál-

4 MUCSI: i.m., 237.

5 TOWSTER, Julian: Soviet Policy on Nationalities. in. *The Antioch Review*, 11(4) 1951, 439-440.

6 BATSELL, Walter Russell: The Soviet's Treatment of National Minorities. in. *Current History* 28(6) 1928, 923.

7 Sztálin: A marxizmus és a nemzeti kérdés. In. I. V. Sztálin művei II. kötet 1907-1913. Szikra kiadás, Budapest 1949, 346-386.

8 Sztálin: A marxizmus és a nemzeti kérdés. In. I. V. Sztálin művei II. kötet 1907-1913. Szikra kiadás, Budapest 1949, 392.

lampártot kell létrehozni, amelynek viszont szükségszerűen tisztelnie kell a területek széleskörű autonómiáját.⁹

A megvalósítandó cél ennek alapján a Szovjetunió etnoföderalizálása lett, mindaddig, amíg a „különböző nemzetek munkásainak teljes egysége” meg nem valósul.¹⁰ Az államszervezés szellemi-elvi alapja az 1920-as évek első felében kialakult *korenyizacija* („gyökeresítés”) volt,¹¹ amely a területi elv lehető legkisebb egységig történő érvényre juttatását célozta annak érdekében, hogy az etnikai szempontból a többségtől eltérő, kompakt tömbben lakó csoport szocialista integrációja megvalósulhasson. Ennek részei voltak a nemzeti körzeti és nemzeti települési szovjetek is, amelyeket kifejezetten a nemzeti területükön kívül élő nemzetiségek, így például az Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaságon (OSZSZSZK) kívüli oroszok számára hoztak létre. A területi alapra épített szovjet nemzetiségpolitika azt célozta, hogy a nem szlávok ne féljenek a szláv dominanciától, a nem oroszok ne féljenek az oroszosítástól, az oroszok pedig ne féljenek attól, hogy a nemzeti kultúrájuk elsorvad.¹²

A rendszer kimunkálásában és gyakorlati megvalósításában – így például a határok meghúzásában – jelentős szerep jutott Joszif Visszarionovics Sztálinnak, aki 1917-1923 közötti nemzetiségi népbiztosként tevékenykedett a Népbiztosok Tanácsában. A „kormányzásra tanítás” céljával létrehozott közigazgatási egységekben¹³ biztosított volt a nemzeti nyelv teljeskörű használatának joga, illetve az állam keretén belül az igazgatási önállóság „*a nemzetiségi dolgozók*

9 Sztálin: A marxizmus és a nemzeti kérdés. In: I. V. Sztálin művei II. kötet 1907-1913. Szikra kiadás, Budapest 1949, 389-398.

10 BARGHOORN: i.m., 291.

11 A *korenyizacija* meghatározást abban az időben még nem használták, csak később kezdték alkalmazni a gyarmati népek szabadság-küzdelmeire. A kor szovjet szava a fogalomra a *nacionalizacija* volt, a szó nemzetépítés értelmében. MARTIN, Terry Dean: *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*, Cornell University Press, 2001, 12., 25.

12 TOWSTER: i.m., 440.

13 BARGHOORN: i.m., 297-298.

legszélesebb körű és legteljesebb bevonása” érdekében.¹⁴ Ezt azonban sok esetben nyelvépítést jelentő nyelvtervezéssel együtt kellett megvalósítani,¹⁵ hiszen nagyon sok esetben nem állt irodalmi nyelv rendelkezésre. Ennek létrehozása döntően két módon történt meg: vagy egy „művelt” nyelv terminológiájának átvétele révén – a modern tádzsik nyelv kialakításához például a perzsát használták mintaként – vagy nyelvi bizottságok révén, amelyek az elzárt, így a nyelvek „ösi” változatát beszélő lakosság nyelvjárását alapul véve állították össze a modern nyelvet. A nyelvi sokszínűség erősítése a peremterületeken kisebbségben élő – sokszor a cári időszakban odatelepített – oroszok helyzetére is hatott, immár tőlük várták el a kétnyelvűséget – vagyis, hogy a helyi nyelvet is ismerjék –, nem a más nemzethez tartozóktól.¹⁶ A nyelvújítások általában a latin írásmódot preferálták, mert a cirill a cári időszak imperializmusa miatt negatív konotációkkal bírt, illetve mert a latint alkalmasabbnak vélték a szocializmus világméretű forradalmának elősegítésére.¹⁷ A törekvés olyannyira sikeres volt, hogy amíg 1924-ben 25 nyelven nyomtattak tankönyveket a Szovjetunióban, addig 1934-ben már 104-ben.¹⁸

A tagköztársaságok és az azokon belüli autonóm körzetek határait sok esetben úgy húzták meg, és ebben már Sztálin befolyása döntő volt, hogy azok a nemzetiségi feszültségek kiaknázásának lehetőségét hordozták magukban. Így az örmény lakosságú Hegyi-Karabah

14 BEÉR János: A Román Népköztársaság új alkotmánya (II.). in: *Jogtudományi Közlöny*, 8(6) 1953, 232. A szovjet példa alapján jött létre 1952-ben a Magyar Autonóm Tartomány is Románia területén, ld. MANZINGER Krisztián: Románia – Nemzetállam – Autonómia. Jogalkotás és ami mögötte van. in: *Glossa Iuridica* 6(3-4) 2019, 131-132.

15 KIRKWOOD, Michael: 'Glasnost', the National Question' and Soviet Language Policy. in: *Soviet Studies* 43(1) 1991, 63.

16 KOLSTOE, Paul: *Russians in the Former Soviet Republics*. Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis 1995, 74.

17 ORNSTEIN, Jacob: Soviet Language Policy: Theory and Practice. in: *The Slavic and East European Journal*, 3(1) 1959, 2.

18 KIRKWOOD: i.m., 62.

területét 1921-ben az etnikai szempontok kivételével a térségi – különösen a földrajzi és gazdasági – realitásokat, valamint az effektív azeri kontrollt figyelembe véve¹⁹ csatolták Azerbajdzsánhoz, majd – a többségi örmény jellegére tekintettel – szervezték azon belüli autonóm körzetté.²⁰ A gyakorlati megvalósítás viszont az oszd meg és uralkodj alkalmazását mutatta: habár nem minden egybefüggő örmény lakosságú azerbajdzsáni területet foglaltak bele Hegyi-Karabah autonóm körzetbe, de azeri lakosságú részeket is hozzácsatoltak.²¹

A területi alapra helyezett a szovjet nemzetiségpolitika – Lenin halála és Sztálin hatalomra kerülése, vagyis az eredeti koncepció jelentős átalakulása ellenére is²² – óriási hatásokkal járt és modern nemzettudatok megerősödését – a grúzok vagy az örmények eseté-

19 SAPAROV, Arsène: The Making of Nagorno-Karabakh Autonomous Region 1918-1925. in. *Europe-Asia Studies* 64(2) 2012, 281-323. A szerző szerint Zangezur szovjet elfoglalása volt a döntő abban, hogy Hegyi-Karabah Azerbajdzsánhoz került, mert azt követően megszűnt az ok arra, hogy Karabah kérdésével a szovjetizálással egyébként nem kifejezetten szimpatizáló örményeket befolyásolnia kelljen a szovjet vezetésnek. I.m. 312.

20 Ennek a döntésnek volt a része Nahicseván exklávéként Azerbajdzsánhoz való csatolása is, amellyel a Kemál Atatürk kommunistává tételét remélő Leninnek Törökország vonatkozásában voltak tervei. RASIZADE, Alec: Azerbaijan's Prospects In Nagorno-Karabakh, in. *World Affairs: The Journal of International Issues* 15(2) 2011, 144–145., SAPAROV: im. 312-319.

21 MERENICS Éva: Az autonómiából szakadár állammá válás okai Hegyi Karabah esetében. in. *Kisebbségkutatás* 23(1) 2014, 77.

22 Lenin és az 1917-1923 között a szovjet kormányzat nemzetiségi népbiztosi pozícióját betöltő Sztálin között lényeges megközelítésbeli különbségek voltak: amíg Lenin egyenlő jogokkal rendelkező államok szövetségeként képzelte el a Szovjetuniót, addig Sztálin a nemzetek és nemzetiségek számára Oroszországon belül biztosított autonómiák híve volt. Kettejük nézetkülönbsége 1922 szeptemberében a Politikai Bizottság elé került, ahol Lenin koncepciója győzedelmeskedett. Azonban Lenin leépülése, 1924-es halála és Sztálin hatalomra kerülése okán a rendszer erős transzformáción ment keresztül, ami az 1930-as években például a nemzeti körzeti és települési szovjetek felszámolásával, a más nyelvek írásának cirillbetűre átállításával, valamint az orosz nyelv szerepének erősödésével járt együtt, egyre messzebbre távolodva a lenini megközelítéstől.

ben –, vagy akár kialakulását – a kazahok vagy az azeriek esetében – eredményezte. Az 1920-as években nyelvek tucatjainak alkottak írásmódot és emelték be azokat a hivatalos használatba. Ez párosult az érintett területek gazdasági felemelése érdekében egy erős iparosítással és a mezőgazdaság modernizációjával,²³ ami a nemzetté válás élményét komplexsége és kézzelfoghatóvá tette.

1.2. Nemzetépítés határon túli aspirációkkal – a Moldáv ASZSZK példája

A szovjetek az országon belül alkalmazott területi alapú megközelítéssel esetenként offenzív célt is követtek: olyan egységeket hoztak létre a határok mentén, amelyek célja a szomszédos államokra vagy azok egy részére való vonzerőgyakorlás volt. 1923-ban így jött létre az OSZSZSZK-n belül a Karéliai Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság²⁴ és a Burját Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság, illetve 1924-ben az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságon (USZSZK) belül a Moldáv Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság (MASZSZK). Ezeknek sorrendben Finnországra, Mongóliára, illetve Romániára, valamint a mögöttük fekvő távolabbi térségekre kellett (volna) vonzerőt gyakorolniuk.²⁵ A transznizsytiai befagyott konfliktus térségünkhöz való földrajzi közelsége különösen indokoltá teszi, hogy a fenti példák közül a moldáv „autonóm” egység létrejöttét és a mögötte meghúzódo szovjet megfontolásokat tekintsük át.

23 A szovjet nemzetiségpolitika jelentősen különbözött a korszak európai államainak kisebbségpolitikájától és a gyarmattartó államok gyarmati politikájától is, hiszen egyik fő célja a rendkívül sokszínű ország egységének előmozdítása volt. A kérdés kapcsán ld. BLITSTEIN, Peter A.: Cultural Diversity and the Interwar Conjuncture: Soviet Nationality Policy in Its Comparative Context. in. *Slavic Review* 65(2) 2006, 273-293.

24 1940-1956 között Karél-Finn Szovjet Szocialista Köztársaságként a Szovjetunió egyik tagállama.

25 YAKOBSON, Sergius: The Concept of Satellite States, in. *The Review of Politics* 11(2) 1949, 188.

A MASZSZK létrehozása időben az utolsók között történt, arra azt követően került sor, hogy 1924 márciusában kudarcba fulladtak – többek között a Besszarábiára²⁶ vonatkozóan szovjet részről kért státuszreferendum miatt²⁷ – a román-szovjet diplomáciai kapcsolatok felvételéről való bécsi egyeztetések, illetve április folyamán betiltották a Romániai Kommunista Pártot.²⁸ Az egyik legfontosabb mozgatórugó azonban az 1924 szeptemberében az akkor román államterületen fekvő, többségében orosz lakosságú Tatarbunar-ban (ma Татарбунари, Ukrajna) kitört felkelés volt,²⁹ amely a Romániától elszakadást célozta,³⁰

26 A Prut és a Dnyeszter folyók közötti terület, a középkori Moldova Fejedelemség keleti része, amely az 1812-es bukaresti békével került orosz fennhatóság alá.

27 A Szovjetunió nem ismerte el Besszarábia román fennhatóságát, így a diplomáciai kapcsolatok felvételéről folytatott bécsi tárgyalások során a szovjet delegáció azt kérte, hogy a terület lakosságát népszavazás útján kérdezzék meg, hogy Romániához vagy a Szovjetunióhoz akar csatlakozni; ezt a román delegáció elutasította. ȘIȘCANU, Daniela–STĂNESCU, Manuel: Soviet Attempts at Hybrid War Against Romania in 1924. in: Rîjnoveanu, Carmen Sorina–Rasmussen, Jakob Brink (szerk.): *The Use of Military Forces in Domestic Affairs: Lessons from the Past, Current Issues and Future Developments*. Military Publishing House, Bucharest 2018, 21-22.

28 Az 1921-ben alapított párt hivatalos neve Partidul Comunist din România (PCdR) volt, hasonlóan az 1918-ban alapított Kommunisták Magyarországi Pártjához, ami azt mutatta, hogy a kommunista jellegnek kiegészítője volt az országhoz kötődés. 1948-ban már – a Román Szociáldemokrata Párttal való egyesülés után – a nemzeti jelleget kiemelő nevet kapott: Román Munkáspárt (Partidul Muncitoresc Român), majd 1965-1989 között a Román Kommunista Párt nevet viselte.

29 Ebben az időszakban hasonló Kominternhez kötődő államellenes aktív műveletekre került sor Szófiában (1923. szeptember) és Tallinnban (1924. december 1.) is.

30 Hasonló módon külsőleg szervezett román állam elleni felkelésre került sor Hotinban (ma Хотин, Ukrajna) 1919. január 20-február 1. között. RÎJNOVEANU, Carmen Sorina: The Role of the Romanian Armed Forces in Domestic Affairs. in: Rîjnoveanu, Carmen Sorina–Rasmussen, Jakob Brink (szerk.): *The Use of Military Forces in Domestic Affairs: Lessons from the Past, Current Issues and Future Developments*. Military Publishing House, Bucharest 2018, 149-150.

és amelynek során kikiáltották a Moldáv Szocialista Köztársaságot is. A ma hibrid háborúként³¹ értékelt felkelés – hiszen szovjet területekről átszivárgók robbantották ki – a Komintern³² 1924 júliusi, Románia destabilizálására vonatkozó döntésének volt a következménye,³³ de végül a román hadsereg felszámolta a törekvést.³⁴

Ilyen előzmények után került sor Balta (ma Балта, Ukrajna) központtal a MASZSZK létrehozására 1924. október 12-én a Dnyeszter bal partján, szemben az 1918 óta román fennhatóság alatt álló Besszarábiával, habár a MASZSZK megteremtését már 1924. február 4-én kérték a Szovjetunióba menekült román kommunisták és besszarábiai menekültek.³⁵ Érvelésükben akkor a Belorusz SZSZK és a Karéliai ASZSZK példáira hivatkoztak, amelyek olyan politikai és propagandisztikus szerepet játszanak Lengyelország és Finnország vonatkozásában, mint amit a MASZSZK-nak szánnak Besszarábia vonatkozásában; de azt is hangsúlyozták, hogy a MASZSZK Románia stabilitásának aláásására is alkalmas.³⁶

A MASZSZK létrehozása során az egyik legfontosabb kérdés az USZSZK területi integritása csorbításától való félelmének kezelése volt, így az 1924. októberi döntés értelmében a MASZSZK nem

31 Moszkva célja nem bizonyos előnyök biztosítása volt az akcióval, hanem Románia stabilitásának aláásása az ország bizonyos területeinek elfoglalása, illetve a kommunizmus balkáni terjesztésével szembeni bástya gyengítése érdekében. LUCINESCU, Ioan Codruț: Soviet Russia and the „Hybrid Warfare” Against Romania Between WWI and WWII. in. *Romanian Intelligence Service Review* 23/2020, 106-110.

32 Kommunista Internacionálé, a kommunista pártok 1919-1935 között szovjet vezetéssel működött nemzetközi szervezete.

33 RIJNOVEANU: i.m., 146., ȘIȘCANU–STĂNESCU: i.m., 22-23.

34 Szovjet részről Romániával szembeni propagandacélokra használták az egyébként Moszkva részéről is várt módon várt módon levert felkelést, amelynek volt is foganata a korszak baloldali európai értelmiségében. ȘIȘCANU–STĂNESCU: i.m., 24-25.

35 CAȘU, Igor: Teroarea comunistă în Moldova sovietică și rehabilitarea memoriei. in. *Pontes. Review of South East European Studies* 5(3-4) 2009, 220.

36 ȘIȘCANU–STĂNESCU: i.m., 27.

önálló szovjet tagköztársaság lett, hanem az USZSZK részét képező autonóm köztársaság. Ez 1940-ben, Besszarábia szovjet megszállásakor változott meg, amikor a MASZSZK területének jelentős része az USZSZK-ba tagozódott vissza, a mai Transznyisztria viszont az SZSZK-vá szervezett Moldáv SZSZK-ba tagozódott be – Ukrajna cserébe megkapta Besszarábia északi részét, Hotin vidékét, a Duna-deltától északra fekvő déli részét, a Budzsákot, illetve Észak-Bukovinát.

A Moldáv ASZSZK a mai Transznyisztria szakadár terület számára meghatározó referenciapont az államiság tekintetében, de az 1924-es döntés még annak a korszaknak a célkitűzéseihez igazodott, vagyis a Moldáv ASZSZK létrehozása a Besszarábia feletti román uralom vitatása mellett leginkább a Románia és Balkán irányában való szovjet előretörés elősegítését célozta. Ennek megfelelően nem „transznyisztriai”, hanem „moldáv” lett a terület megnevezése, habár a történelmi Moldovába nem tartozó területeken jött létre. A „moldáv” ebben a tekintetben egy alternatív, a „román”-tól elváló, kelet felé orientálódó, multikulturális identitás megteremtését célozta a Chişinău-ban a korszakban uralkodó román nacionalista megközelítéssel szemben.³⁷ Különösen igaz volt ez az 1932-1938 közötti időszakban, amikor a területen a latin írásmódú „moldáv” nyelv volt a hivatalos.³⁸ Román szempontból a beavatkozás – a MASZSZK és a moldáv identitás létrehozása – a cári Oroszország idején követett

37 VORONOVIC, Alexandr: Anul 1924. Justificând separatismul: înfiinţarea RASS Moldovenească şi istoria politică în Republica Moldovenească Nistreană. in. *Plural* 3(1) 2015, 147-150., BAHNARU, Vasile: Filologia şi istoria sovietică moldovenească – Diversiune ştiinţifică cu suport ideologic şi geopolitic. *Akademos* 2016/2, 139.

38 A MASZSZK, illetve a Moldáv SZSZK fennállása idején – leszámítva az 1932-1938, illetve 1989-1991 közötti időszakokat – a besszarábiai és transznyisztriai román nyelvjárásra alapozott, cirill betűs írásmódú moldáv nyelv volt a hivatalos – természetesen az orosz mellett. Moldova 1991-es függetlenségét követően a moldáv parlament 2023. március 13-i döntéséig az ország nyelvét továbbra is moldávként határozták meg, de 1989 óta cirill helyett latin betűs írásmóddal.

elnemzetietlenítő törekvések folytatásának tekintett, mindazonáltal azt is elismerik, hogy végső soron az intézményesítés járult hozzá az asszimiláció előrehaladott stádiumában élő román/moldáv nyelvű lakosság megmaradásához a Dnyeszter bal partján.³⁹

2. Iráni Azerbajdzsán 1945-1946

A második világháború eseményei lehetőséget teremtettek a vonatkozó szovjet tapasztalatok „exportjára”, habár már az 1930-as években különleges kapcsolatként kezelt Kelet-Turkesztán (Ma Hszincsiang, Kína), valamint Mongólia is kiemelt szovjet figyelemben részesültek. Magyar vonatkozású gyakorlati alkalmazás is létezett, a Vörös Hadsereg katonai védelme alatt 1944 novembere és 1945 márciusa között működtetett „autonóm” Észak-Erdély, amelynek célja a határkérdés lebegtetésével a romániai és magyarországi események szovjet szempontoknak megfelelő befolyásolása volt.⁴⁰ Az Iráni Azerbajdzsán⁴¹ 1945-46-os felhasználása, majd ejtése azonban kiválóan példázza a szovjet geopolitikai megfontolásokat, így érdemes azzal a kérdéssel megismerkedni.

39 BAHNARU: i.m, 136-138.

40 A román államigazgatás kolozsvári bevonulásának napján (1945. március 13.) Balogh Edgár a Világosság c. lapban úgy foglalta össze az észak-erdélyi autonómia hónapjait, hogy amíg „Észak-Erdély román és magyar népe a Vörös Hadsereg oltalma alatt testvérkezet nyújthatott egymásnak, békésen és igazságosan felépítette a maga közös demokratikus helyi közigazgatását (...), addig a *feleki tetőn túl* (vagyis Romániában) *tombolt a nagy harc a reakciós szabotálók, a Maniu-gárdisták, a fasisztabarát elemek, a vasgárdista maradványok ellen.*” Balogh Edgár: *Hídverők Erdélyben 1944-46.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1985, 54.

41 A mai Azerbajdzsán területét az első és második orosz-perzsa háborúban veszítette el Irán, az Azerbajdzsán elnevezést azonban a 20. század második feléig Irán északnyugati részeire használta a nemzetközi közösség. Ma ezt a területet Iráni Azerbajdzsán néven említik, míg Azerbajdzsán az 1991-ben függetlenedett volt szovjet tagállamot jelöli. Jelen írásban az Azerbajdzsán nevet a korabeli értelemben véve az iráni területre vonatkoztatva használjuk.

Oroszország, illetve a Szovjetunió számára a déli tengerhez – a Perzsa-öbölhöz – való kijutás évszázados külpolitikai cél. A 19. század első évtizedeiben két háborúban is legyőzte Iránt, megszerezve a Kaukázuson túli részeket – a mai Azerbajdzsán, Örményország és Grúzia területét –, majd a század végére a közép-ázsiai területek elfoglalása után elérte Irán és Afganisztán északi határait, ami immár az Indiát védő brit érdekeknek jelentett kihívást.⁴² 1907-ben azonban a tervezett Berlin-Bagdad vasútvonalban manifesztálódó német törekvésektől tartó két állam megegyezett és befolyási övezeteket jelöltek ki Iránban; az orosz erők ennek megfelelően az 1920-as évek elejéig szinte folyamatosan megszállva tartották Irán északnyugati részét, Iráni-Azerbajdzsánt.

1941-ben egy újabb angol-szovjet megállapodás alapján – az utánpótlási útvonalak biztosítása érdekében⁴³ – Szovjetunió ismét megszállta Északnyugat-Iránt. A bevonulás során szovjet részről emlékeztettek az 1921-es iráni-szovjet szerződésre, amely jogot biztosított Moszkvának, hogy csapatokat küldjön Perzsiába, ha onnan egy harmadik állam – jelen esetben a náci Németország – támadása fenyegetné, miközben kifejtették, hogy sem Irán politikai függetlenségét, sem területi integritását nem kívánják kétségbe vonni.⁴⁴

A németbarát perzsa kormányzat megdöntését követően folyamatosan erősödött – a szovjetek ellenében – a brit-amerikai együttműködés és térnyerés Iránban. Ahogyan gyengült azonban a pozíciójuk, úgy fordultak egyre inkább a katonai ellenőrzésük alatt álló területek felé

42 A brit-orosz kapcsolatok alakulásáról ld. CHESHIRE, Harold T.: "The Expansion of Imperial Russia to the Indian Border". in. *The Slavonic and East European Review* 13, 1934, 85–97., NEELOFAR, Firdous: "Anglo-Russian Imperialism in Iran". in. *Proceedings of the Indian History Congress* 78, 2017, 864–868.

43 A volt szovjet-iráni határon fekvő Jolfa városát Teheránnal egy út köti össze, amely az ellátásbiztonság szempontjából stratégiai fontosságú és könnyen elzárható volt. EPSTEIN, Joshua M.: "Soviet Vulnerabilities in Iran and the RDF Deterrent". in. *International Security* 6(2) 1981, 131–132.

44 A kérdés kapcsán ld. ESHRAGI, F.: "Anglo-Soviet Occupation of Iran in August 1941". in. *Middle Eastern Studies* 20(1) 1984, 27–52.

és kezdtek bele az iráni Azerbajdzsán „demokratikus megszervezésébe”, amely szembehelyezkedik az „antidemokratikus, imperialistákat kiszolgáló” teheráni kormánnyal. Törekvésük termékeny talajra hullott, hiszen 1943-ban az akkor még nem tapasztalható szovjet befolyásolásról jelentő tebrizi amerikai konzul is nyomorúságosnak ítélte az erős állami nyomás alatt élő helyiek életét.⁴⁵

1945 szeptemberében létrejött az Azerbajdzsáni Demokrata Párt (DPA), amely a szovjet katonai jelenlétre támaszkodva és a térség földrajzi adottságait felhasználva átvette a térség igazgatását és 1945 novemberében lefegyverezte az ott tartózkodó iráni fegyveres erőket. Ezt követően választásokat tartottak – amelyen nők is szavazhattak, Iránban először. December 12-én bejelentették az azerbajdzsáni autonóm kormány megalakulását és kezdetét vette a térség politikai átalakítása. A szovjetek az azerbajdzsáni receptet felhasználva a távlatilag számoltak az iráni kurd, a giláni, manazdaráni és horaszáni⁴⁶ autonómia-törekvések felerősítésével is.⁴⁷ A kurdokat különösen hasznos eszköznek tekintették – Irán mellett Törökországgal és Irakkal szemben is –, és ennek megfelelően 1942-től fegyverszállítmányokat juttattak az ellenőrzésük alatt álló területeken élő iráni kurdoknak,⁴⁸ majd 1946 januárjában közreműködtek a nemzetközi téren szovjet bábállamnak tekintett Mahabadi Kurd Köztársaság kikiáltásában.

A szovjetek iráni tevékenységében a britek és az amerikaiak az ország területi integritása elleni törekvéseket láttak, de nagyon valószínűnek tűnik, hogy nem volt erre nézve szovjet szándék. Ebben lényeges különbség volt a közel-keleti térség másik szovjet szempontból fontos államához képest – Törökországot ugyanis a török szorosok⁴⁹ feletti

45 MARK, Eduard M.: Allied Relations in Iran, 1941-1947: The Origins of a Cold War Crisis. in. *The Wisconsin Magazine of History* 59(1) 1975, 51–63.

46 Irán három északi régiója.

47 MAMOULIA, Georges: Les crises turque et iranienne 1945-1947: L'apport des archives caucasiennes. in. *Cahiers du Monde russe* 45(1-2) 2004, 276-277.

48 MAMOULIA: i.m. 274.

49 A Boszporusz és a Dardanellák.

ellenőrzés megszerzésére aspiráló Sztálin egy nagyobb geopolitikai játszma részeként kezelte⁵⁰ – és nyomásgyakorlás céljából „támogatta” a kaukázusi szovjet tagköztársaságok – Grúzia és Örményország – vele szembeni területi követeléseit.⁵¹ Iránban ezzel szemben a szovjet cél a teheráni kormány „barátságossá” tétele, illetve az észak-iráni olajkutak feletti koncesszió megszerzése volt,⁵² amit kiegészítettek egy Iráni Azerbajdzsán autonómiájára vonatkozó kéréssel; ezeknek teljesülése esetén készek voltak kivonulni Iránból.⁵³

1946 tavasza már a hidegháború kezdete, március 5-én hangzott el Winston Churchill híres fultoni beszéde. A szovjetek végül március 25-én bejelentették, hogy hat héten belül kivonulnak a Iránból, erre pedig április vége előtt sor is került.⁵⁴ A kivonulás eldöntésében döntőek voltak a geopolitikai megfontolások: Sztálin a DPA elnökéhez intézett 1946. május 8-i levelében arra hivatkozott, hogy a britek és az amerikaiak érvelése szerint, ha a szovjet csapatok továbbra is Iránban maradnak, akkor az ő csapataik sem távoznak Egyiptomból, Szíriából, Görögországból, Izlandról és más országokból – ellehetetlenítve így a szovjet „felszabadítási” törekvéseket. Egy másik szempont volt, hogy a – sokkal fontosabbnak ítélt – közép-európai szovjet befolyás megszilárdítása érdekében Moszkvának szüksége

50 Moszkva 1945-ben felmondta az 1925-ben aláírt török-szovjet meg nem támadási szerződést is.

51 A kérdés kapcsán ld. MAMOULIA: i.m., 267-291. A nagyobb horizontban gondolkozó Sztálin elképzeléseit zavarták a kaukázusi szovjet elitek számára fontos, részben Irán bizonyos részeinek megszerzésére vagy fereydani grúzok hazatelepítésére irányuló „nemzeti” törekvések – ez utóbbi kifejezetten ellenkezett Sztálin elképzeléseivel, aki a csoportot Irán belső gyengítésére akarta használni. I.m., 280.

52 Mark: i.m., 62.

53 ROBERTS, Geoffrey: *Moscow's Cold War on the Periphery: Soviet Policy in Greece, Iran, and Turkey, 1943–8.* in. *Journal of Contemporary History* 46(1) 2011, 67.

54 Az amerikaiak 1945 decemberében, a britek pedig 1946. március 2-án vonultak ki Iránból.

volt a békeszerződések aláírására, ezt viszont 1946 elején a britek és az amerikaiak már késleltették.⁵⁵ Sztálin emellett bízott az iráni miniszterelnök olajkoncesszióra vonatkozó ígéréteiben, a DPA pedig egyre kevésbé volt kívánatos partner: nemcsak az iráni állameszmétől sodródtak fokozatosan távolabb, de a térség lakosságától is,⁵⁶ miközben Sztálinnak nem volt szándékában Irán államegységét sérteni.

Habár 1946 júniusában politikai megállapodás született Iráni Azerbajdzsán autonómiájáról és augusztusban az új teheráni kormányba három iráni kommunista politikus is bekerült, október közepén már kiszorították a kommunistákat a kormányból, decemberben pedig az iráni hadsereg ellenőrzése alá vonta – és felszámolta – Iráni Azerbajdzsánt és Mahabadi Kurd Köztársaságot; ez utóbbinak a vezetői – az előzőtől eltérően – nem menekültek el, őket az iráni hatóságok 1947 márciusában kivégezték. 1947 őszén a teheráni parlament ratifikálta az USA-val kötött katonai megállapodást, elutasította viszont a szovjet olajkoncessziókat – a szovjet törekvések tehát elbuktak. A sokkal fontosabb – például közép-európai – célokat azonban a szovjetek realizálni tudták, így a mérleg moszkvai szempontból nem volt teljesen negatív.

3. A nemzetiségi kérdés mint eszköz az orosz külpolitikában ma

Az orosz politikai és ideértve a külpolitikai gondolkodás is a fenyegetettség koncepciójára épül: Oroszországot mindaddig ellenséges környezet veszi körbe, amíg az nem Moszkva által ellenőrzött. Ez mozgatta az évszázadokon keresztül zajló orosz terjeszkedést, majd telepítéspolitikát,⁵⁷ ez vezetett a balti államokkal és Finnországgal szembeni 1939-40-es fellépéshez, a közép-európai szatelitállamok 1940-es évek második felében történt megszállásához⁵⁸ és ez ered-

55 ROBERTS: i.m., 78.

56 MARK: i.m., 62.

57 KOLSTOE: i.m., 18-30.

58 YAKOBSON: i.m., 184-195.

ményezte a befagyott konfliktusok 1989 utáni felhasználását is. 2000 óta ráadásul Moszkva egyre gyakrabban és agresszívebben használja a külhoni orosz nemzetársak megvédésének ürügyét is külpolitikai eszközként. Kezdetben, az 1989-1990-es időszakban azonban nem az oroszok, hanem az elszakadásra vágyó tagköztársaságok területén élő, a szovjet időszakban valamilyen területi alapú kisebbségvédelmi intézményrendszer keretében titulárisra tett nemzetiségek „érdekében” lépett fel, kialakítva ezzel a határai mentén a befagyott konfliktusok láncolatát.⁵⁹

3.1. *A befagyott konfliktusok*

Az 1980-as évek második felére az SZSZK-k és ASZSZK-k, illetve autonóm körzetek váltak elsősorban feszültségforrássá: az SZSZK-k el akartak szakadni a Szovjetuniótól, az azokon belül elhelyezkedő ASZSZK-k – így például Abházia és Adzsária Grúziában, a Krím⁶⁰ Ukrajnában – és egyes autonóm területek⁶¹ – például Dél-Oszétia Grúziában vagy Hegyi-Karabah Azerbajdzsánban – pedig attól féltek, hogy az újonnan függetlenedő államok majd asszimilálni próbálják őket.⁶² Fontos hangsúlyozni, hogy e konfliktusok nem csak az orosz katonai beavatkozás miatt keletkeztek: ott létező nemzetiségi ellentétek voltak, egymásnak feszülő nacionalista törekvések és félelmek⁶³

59 Jelen írásban csak a posztszovjet térség befagyott konfliktusaira koncentrálnunk, de emellett számos befagyott konfliktus van még a világban: például Kasmír, Korea, Ciprus stb.

60 A Krím ezt a státuszt 1991 februárjában kapta meg, előtte Ukrajna hagyományos jogállású megyéje volt.

61 Egy további kategória az autonóm körzet (автономный округ), amelyet az OSZSZSZK északi népeinek hoztak létre.

62 A legjelentősebb kivétel 2014 előtt Transznisztria volt, amelynek nem volt semmilyen státusza a Moldáv SZSZK-ban, sőt, maga a terület sem volt korábbi közigazgatási egység; létrejöttét az államon belüli földrajzi elkülönülésnek köszönhetette.

63 LYNCH, Dov: Frozen Conflicts. in. *The World Today*, 57(8-) 2001, 37.

fűtötték a lakosság különböző csoportjait, orosz részről ezeket használták ki geopolitikai céljaik realizálása érdekében.

A konfliktusok különböző módokon fagytak be, az orosz katonai jelenlét megteremtődésének is több módja volt: Transznyisztriában az ott állomásozó 14. szovjet hadseregnek döntő szerepe volt a konfliktus befagyásában, Grúziában az orosz hadsereg egységei az 1994-es megállapodást követően békefenntartóként érkeztek a térségbe, Hegyi-Karabahba pedig csak a 2020-as fegyverszünetet követően vonultak be.⁶⁴ Ukrajna esetében is egyedi volt a forgatókönyv: 2014-ben a Krímben „kicsi zöld emberkék”⁶⁵ – felségjelzés nélküli orosz katonák – jelentek meg; a Krímben, Donyeckben és Luhanszkban pedig helyi erők vették át a hatalmat az ukrán államtól, majd 2022-ben a „különleges műveletnek” nevezett agresszió során az orosz reguláris – és zsoldos – hadsereg vonult be az ország déli és keleti területeire.

Oroszország akarata nem egyértelműen érvényesül ezekben a térségekben; a helyi vezetés autonóm annak ellenére is, hogy saját megmaradása okán érdekelt az orosz katonai jelenlét fennmaradásában.⁶⁶ A másik oldalon hangsúlyozandó, hogy Moszkva célja sosem a kialakult feszültség konstruktív megoldása, sokkal inkább egy olyan helyzet fenntartása volt, amelyben az orosz katonai erők a béke egyetlen garantoraként jelennek meg.⁶⁷ Az orosz állami befolyás egy skálaként értelmezhető ezeken a területeken: a legenyhébb formáját a

64 MANZINGER Krisztián: Egy évvel a háború után: párhuzamos állam- és nemzetépítés Hegyi-Karabahban. In: Miklósné Zakar Andrea–Manzinger Krisztián–Becsey Zsolt László (szerk.): *Határ! Helyzetek: Kutatóműhelyi tanulmányok*. Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest 2022, 128.

65 Orosz terminológia szerint *вежливые люди*, vagyis „udvarias emberek”.

66 HILL, William H.: *Unrecognized Actors from Unrecognized States: Moscow's Puppets or Inevitable Interlocutors*. European Leadership Network, 2017.

67 KOZŁOWSKI, Krzysztof: Colour Revolutions, Frozen Conflicts and the New Silk Road: The Political Struggle in the Post-Soviet Space. in: *Politeja* 41, 2016, 284.

közös értékekre vagy az orosz ortodoxiára hivatkozással való együttműködés jelenti. A következő fázis a humanitárius segítségnyújtás és a nemzetközi politika megjelenése, amely az orosz nyelv megőrzését célozza, sokszor intézményi keretek létrehozásával. A következő lépcsőfok az orosz állampolgárság kiterjesztése az érintett területekre, amely így immár az Oroszországi Föderáció védelmére is igényt tarthat, Moszkva számára pedig beavatkozási lehetőséget teremt.⁶⁸ Ezt követi az orosz ügynökök beépítése a helyi államigazgatásba, a területek orosz gazdasági térséghez kapcsolása és az oktatási rendszerek összekapcsolása, de formális annektálás nélkül.⁶⁹

3.2. Az Ukrajna elleni fellépés

Jelen fejezetben azokat a helyzeteket tekintjük át röviden, amelyekben Oroszország 2014-ben, illetve 2022-ben illegális intézményeket teremtett Ukrajna területén geopolitikai céljai érdekében. A Krímmel kapcsolatos események ennek megfelelően kimaradnak a vizsgálatból, hiszen ott a 2014-es – el nem ismert és nemzetközi jogba ütköző – státusznépszavazást a 2010-ben – még ukrán jogrend szerint – megválasztott krími parlament írta ki, vagyis itt Oroszország „átvette” és használta a még ukrán szabályok szerint létrejött népképviselői intézményt.

68 GRIGAS, Agnia: A Tool Kit for US Policymakers. in. *Frozen Conflicts – Manufacturing Frozen Conflicts*, Atlantic Council 2016, 2., 6-7. Ukrajna Külügyminisztériuma már 2008-ban súlyos problémának nevezte, hogy Oroszország tömegesen osztogat orosz útlevelet a Krím lakosainak. Uo.

69 STUJZIŃSKA, Zofia: How Russia, Step by Step, Wants to Regain an Imperial Role in the Global and European Security System. in. *Connections* 14(4) 2015, 25., illetve a befagyott konfliktusok vonatkozásában 2015-re vonatkoztatva példákkal illusztrálva: 39-41.

3.2.1. A 2014-ben kivált, nem krími megszállt ukrainai területek integrációja

Amikor a kijevi Verkhovna Rada 2014. április 15-én megszállt területnek nyilvánította Krímet és Szevasztopolt, Dél- és Kelet-Ukrajnában már akut volt a helyzet: április 7-én kikiáltották a Donyecki (DNK) és a Harkovi Népköztársaságokat – ez utóbbit egy nappal később az ukrán biztonsági erők felszámolták⁷⁰ – majd április 27-én a Luhanszki Népköztársaságot (LNK), majd május 11-én Donyeck és Luhanszk megyék szeparatisták uralta részeiben nemzetközileg el nem ismert függetlenségi népszavazásokat tartottak.⁷¹ 2014 nyara háborúval telt a térségben, ahova a katonai helyzet Moszkvai szempontból vett romlása miatt augusztus 14-én megkezdte a bevonulást az orosz hadsereg, habár ezt Moszkva tagadni igyekezett, hiszen a cselekmény agressziót, nemzetközi jogsértést valósított meg. Az orosz hadsereg segítségével a lázadók offenzívába mentek át és kulcsfontosságú városokat foglaltak el, augusztus végén pedig Ukrajna kénytelen volt visszavonulni az ukrán-orosz határ Donyeck és a Fekete-tenger közé eső 75 kilométeres szakaszáról, ami így szeparatista kézbe került. Ezt követően kerültek aláírásra a Minszk I. (2014. szeptember) és Minszk II. (2015 február) fegyverszüneti egyezmények, amelyek 2022 februárjáig nagyjából befagyaszották a konfliktusvonalat. Orosz részről azt várták ezektől a területektől, hogy azok majd a minszki megállapodásokban rögzített, tervezett föderalizálás során visszatérnek Ukrajna keretébe – szemben a Krímmel – és ott hatékonyan akadályozzák, hogy Ukrajna a NATO vagy az EU irányába tudjon közeledni.⁷²

70 Ugyanekkor Odesszában is voltak megmozdulások, de ott nem került sor semmilyen népköztársaság kikiáltására.

71 2014. május 22-én a két terület – kifejezve igényét Kelet- és Dél-Ukrajna több megyéjére is – bejelentette a Novorosszija konföderáció létrehozását, amely azonban 2015-ben megszűnt létezni és a DNK, illetve az LNK el nem ismert államokként léteztek 2022 szeptemberéig.

72 Érdemes felidézni, hogy 2002-ben még Putyin orosz elnök úgy nyilatkozott,

Az ún. Szurkov-iratok ismeretében egyértelmű, hogy DNK és az LNK létrehozása orosz tevékenységnek köszönhető, vezetőiket Moszkvából jelölték és irányították az első pillanattól fogva.⁷³ Orosz részről egy ellen-Ukrajnát, Novorosszját (Új-Oroszországot) kívánták a területből létrehozni, amelynek célja vélhetően a nyugatos irányvonalú kijevi vezetéssel szembeni alternatíva mutatása révén annak megbuktatása lett volna, de ez elbukott a lakossági támogatás hiányán.⁷⁴ A realitásokkal szembesülve a DNK és az LNK területén államépítés kezdődött, amelyet 2014. november 2-án parlamenti választással igyekeztek legitimálni. Az ukrán állami finanszírozás a megszállt területeken 2014 novemberében ért véget, mert Ukrajna nem szándékozott pénzt küldeni olyan területekre, amelyeket nem ellenőriz és ahonnan nem tud adót beszedni. Ezt követően a DNK és az LNK bevezette a valuták párhuzamos alkalmazását, ami azt eredményezte, hogy hamarosan az orosz rubel lett a leginkább forgalomban levő valuta: 2015 májusára Luhanszkban 85% volt az

hogy Ukrajna szuverén állam, amely saját maga határoz biztonságpolitikájáról, Oroszország érdekei, illetve az orosz-ukrán kapcsolatok pedig nem sérülnek azáltal, ha Kijev jó kapcsolatokat ápol a NATO-val. STUDZIŃSKA: i.m., 30.

73 A hágai Nemzetközi Bíróság előtt folyamatban van egy eljárás, amelyet Ukrajna indított Oroszország ellen, többek között arra hivatkozva, hogy a DNK-nak és LNK-nak nyújtott támogatás révén Oroszország terrorizmust támogató állam. Az ügy dokumentumai elérhetőek: Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation), <https://www.icj-cij.org/en/case/166>

Az ügy nem tévesztendő össze a 2022 februárjában indított újabb eljárással, amelyet Ukrajna a nyílt orosz támadást követően indított a nemzetközi Bíróság előtt: Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation), <https://www.icj-cij.org/en/case/182>

74 SHANDRA, Alya–SEELY, Robert: *The 'People's Republics' in the Donbas Region. In. The Surkov Leaks – The Inner Workings of Russia's Hybrid War in Ukraine.* Royal United Services Institute (RUSI) 2019, 25-34.

aránya, a hrivnya 12%, az amerikai dollár pedig 3%-ot tett ki.⁷⁵ Az orosz rubel a hivatalos fizetőeszközzé 2015. szeptember 1-jén vált a DNK-ban,⁷⁶ és 2017. március 1-jén az LNK-ban.⁷⁷ Oroszország hivatalosan 2015 novemberében vállalta fel, hogy a Donbaszban élők részére nyugdíjat, illetve az állami szektorban dolgozók számára fizetést biztosít, becslések szerint 2016-ban 2 milliárd dollárt költött a DNK és LNK működtetésére.⁷⁸ Erre a terület fennmaradása miatt kiemelten szükség is volt, hiszen a „népköztársaságoknak” nem alakult ki olyan pénzügyi bázisa ekkor, mint például a gazdaságaikat az Oroszországban dolgozó hazautalásaira építő grúziai és moldovai szakadár régióknak.⁷⁹

A DNK és az LNK 2016. március 16-án saját útlevelet kezdtek kiadni, Oroszország pedig a dokumentumokat 2017. február 18-án államfői rendelettel (No. 74.) ismerte el hivatalosnak. Az elnöki utasítás ukrán állampolgárokról és állampolgárság nélküli személyekről, illetve Ukrajna Donyeck és Luhanszk régióiban tényleges hatalmat gyakorló intézményekről beszélt, az elismerés hatályának végét pedig arra az időre tétellezte, amikor a minszki megállapodásoknak megfelelő politikai megoldás rendezi ezeknek a területeknek a sorsát.⁸⁰ Orosz részről tehát ekkor még nem szándékoztak a területeket bekebelezni,

75 *Russian ruble takes up 85% of Luhansk Republic's currency market — LPR head* (2015. május 4.) <https://tass.com/world/792934>

76 *Russian ruble approved as sole accounting currency in Donetsk republic* (2015. szeptember 3.) <https://tass.com/world/818453>

77 *Ukraine's Breakaway Luhansk Republic Declares Ruble Official Currency* (2017. február 27.) <https://www.themoscowtimes.com/2017/02/27/ukraines-breakaway-luhansk-republic-adopts-russian-ruble-a57280>

78 ANDERS, Åslund: *Kremlin Aggression in Ukraine: The Price Tag*, Atlantic Council 2018, 6-7.

79 HILL: i.m., 5.

80 *Указ о признании документов, выданных гражданам Украины и лицам без гражданства, проживающим на территориях отдельных районов Донецкой и Луганской областей Украины* (2017. február 18.) <http://kremlin.ru/events/president/news/53895>

a moszkvai cél továbbra is Ukrajna befolyásolása volt. Mindazonáltal 2019 nyaratól lehetővé vált az orosz útlevél megszerzése a lakosság számára, ami a befagyott konfliktusok feletti orosz ellenőrzés skáláján egy újabb előrelépést jelentett. Az orosz útlevél birtokában a DNK és LNK lakosai – egy ideig⁸¹ – nemzetközi utazásra is jogosulttá váltak, amit a DNK és az LNK el nem ismert dokumentumainak birtokában nem tehettek meg.⁸²

3.2.2. A 2022-ben indult orosz agresszió során elfoglalt területek integrációja

Kezdetben Oroszországnak 2022-ben sem voltak területszerző ambíciói: 2022. február 21-én elismerte független államként a DNK-t és az LNK-t, habár azok már hosszú ideje kérték Oroszországhoz csatolásukat. Az elismerésük és a – többek között – védelmi együttműködésre vonatkozó megállapodások aláírása viszont már egyértelműsítette, hogy Moszkva a külhoni oroszok kérdését ürügyül fogja felhasználni a számára egyre kevésbé kívánatos utakon járó kijevei rezsimmel szemben. A 2022. február 24-én hajnalban megindult támadásban az orosz hadsereg viszonylag gyorsan nyomult előre azokon a dél-ukrajnai területeken, amelyek tartósan orosz megszállás alá kerültek, március 2-án például bevették a hadműveletek során elfoglalt egyetlen regionális központot, Herszon városát – ezt 2022 novemberében védelmi okokból kiürítették.

81 Az EU a nemzetközi jogra, Ukrajna területi integritására, szuverenitására és függetlenségére hivatkozással 2022. december 8-án – egységesítve a tagállami gyakorlatot – betiltotta az Ukrajna, illetve Grúzia szakadár régióiban vagy az ott élők számára kibocsátott orosz útlevelek elismerését. *Council adopts decision not to accept Russian documents issued in Ukraine and Georgia* (2022. december 8.), European Council, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/12/08/council-adopts-decision-not-to-accept-russian-documents-issued-in-ukraine-and-georgia/>

82 GRIGAS: i.m., 6-7.

A 2022-es események a katonai megszállás alatt működő orosz közigazgatás okán lényegesen különböztek a 2014-esektől, amikor Oroszország a helyi ellenérzéseket kihasználva „eljátszotta” azt, hogy a DNK és az LNK lakossága önszervező módon kezdett államépítésbe. Az orosz fegyverek árnyékában döntően helyi politikusokra bízta a közigazgatás működtetését; e politikusok nehéz helyzetbe lavírozták magukat, hiszen Ukrajnában árulónak, Oroszországban pedig kívülállónak számítanak, akik a mérsékelteknek túlságosan putyinisták – hiszen túlélésük az orosz katonai sikeren múlik – a radikálisok pedig nem felejtik el, hogy egyszer már elárultak valamint, még ha az Ukrajna is volt.⁸³ A térségbe Moszkva „az orosz standardok biztosítása” érdekében küld orosz politikusokat is, akik sok esetben 2014-ben átállt ukrajnai, illetve krími személyek, de esetenként ténylegesen Oroszországból származók, köztük olyanok, akik 2014 utáni években részt vettek a Krím integrációjának kivitelezésében.⁸⁴

Habár 2022. március 17-én az orosz külügyi szóvivő még azt nyilatkozta, hogy Oroszországnak nem célja sem Ukrajna területi integritásának csorbítása, sem államiságának felszámolása,⁸⁵ áprilisban már megjelentek olyan nyilatkozatok, amelyek a Krím-félszigethez vezető szárazföldi híd biztosítása érdekében szükségesnek tartották a területek Oroszországhoz csatolását,⁸⁶ és a megszállás kezdetétől látszott, hogy orosz részről kifejezetten üldözik az ukrán nemzeti jelentőségű vonatkozásokat. Egy különösen figyelemreméltó eset a március

83 SKORKIN, Konstantin: *Occupied Ukraine's Turncoat Elites Struggle to Make Their Mark in Russian Politics* (2023. augusztus 8.) <https://carnegieendowment.org/politika/90342>

84 TĚNISHEVA, Anastasia: *Russian Officials Appointed to Top Posts in Occupied Ukraine* (2022. július 8.) <https://www.themoscowtimes.com/2022/07/07/russian-officials-appointed-to-top-posts-in-occupied-ukraine-a78218>

85 *Russia's special operation is not aimed at ruining Ukraine's statehood — Foreign Ministry* (2022. március 17.) <https://tass.com/politics/1423509>

86 *Russian commander suggests plan is for permanent occupation of south Ukraine* (2022. április 22.) <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/22/ukraine-south-occupation-russian-military-chief-rustam-minnekayev>

2-án elfoglalt Sztarobilskben (Старобільськ) esett meg, ahol március 6-án a helyiek levonták az LNK zászlaját és helyette visszahúzták az ukrán lobogót, amire a megszállók a levegőbe lőttek.⁸⁷ Már 2022. március 24-én olyan hírek láttak napvilágot, amely szerint a megszállt részeken – Donyeck, Luhanszk, Szumi és Csernihiv megyékben – az orosz katonai rendőrség a könyvtárakból elkezdte eltávolítani az ukrán történelemkönyveket és bizonyos „szélsőséges” szerzők műveit.⁸⁸ A könyvek összegyűjtése az iskolákból és a könyvtárakból lista alapján történt, majd azokat egyes sajtóértésülések szerint hőerőművekben tüzelték el.⁸⁹ Május 1-jén a megszállt dél-ukrajnai területeken bevezették a orosz rubel használatát.⁹⁰ Nem sokkal később, május 20-án került sor a szimbolikus fontosságú Mariupol elfoglalására, ahol az iskolákban orosz tanrendre álltak át, az ukrán szimbólumokat és szobrokat orosz jellegűekre cserélték,⁹¹ a város „visszakapta” a szovjet időszak utcanéveit, és neve is az ukrános helyett az oroszos változatra cserélődött: Мариуполь helyett Мариуполь, az újjáépítés deklarált

87 На Луганщині люди вийшли на мітинг та замінили „прапор” „ЛНР” на український: окупанти відкрили стрілянину (2022. március 6.) <https://news.obozrevatel.com/ukr/society/na-luganschini-lyudi-vijshli-na-miting-ta-zaminili-prapor-lnr-na-ukrainskij-okupanti-vidkrili-strilyaninu.htm>

88 *The occupiers are destroying Ukrainian literature and history textbooks in the occupied territories*, – GUR of the Ministry of Defense (2022. március 24.) <https://hindustannewshub.com/russia-ukraine-news/the-occupiers-are-destroying-ukrainian-literature-and-history-textbooks-in-the-occupied-territories-gur-of-the-ministry-of-defense/>

89 *Rușii au confiscat cărțile ucrainene din bibliotecile și școlile din Lugansk și le-au ars în centrale termice* (2023. február 5.) <https://www.hotnews.ro/stiri-razboi-ucraina-26064548-rusii-confiscat-cartile-ucrainene-din-bibliotecile-scolile-din-lugansk-ars-centrale-termice.htm>

90 *Russian rouble to be currency in occupied Ukraine: Administrator* (2022. április 28.) <https://www.aljazeera.com/news/2022/4/28/moscow-to-adopt-ruble-in-ukraine-russian-administrator>

91 *Russians in occupied Mariupol put up monument to Alexander Nevsky in place of memorial to Ukrainian soldiers – mayor’s adviser* (2022. szeptember 12.) <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/09/12/7367145/>

céljának pedig az orosz várossá alakítást nevezték.⁹²

Az elfoglalt dél-ukrajnai területeket azonnal leválasztották az ukrán tömegkommunikációs hálózatról, és a Krím 2014-es megszállását követően a Kercsi-szorosban lefektetett internetkábelek felhasználásával az orosz hálózathoz kapcsolták őket.⁹³ Ez új típusú probléma, vélhetően a jövőben az agresszor államok számára kulcsfontosságú lesz a megszállt területek lakosságának külső információktól való elvágása – és a hírközlés lehetőségeinek korlátozása – hasonlóan ahhoz, amit Oroszország tesz a megszállt ukrain területeken.⁹⁴ Az sem meglepő, hogy az orosz megszállás alól felszabadult területeken az ukrán hatóságoknak az egyik legelső dolga volt a tömegkommunikáció technikai feltételeinek visszaállítása.⁹⁵

A kezdeti orosz számítások kudarcát és a folyamatok fejleményekre reagáló alakulását mutatja az is, hogy 2022 folyamán az Orosz Ortodox Egyház (OOE) megkezdte az ukrain területek addig tabuként kezelt bekebelezését. Kevesen tudják, hogy a Krím 2014 annektálást követően az egyházjogi szempontból – orosz szemszögből – a moszkvai alárendeltségben működő Ukrán Ortodox Egyház (Moszkvai Patriarchátus) (UOE-MP) fennhatósága alatt maradt. Ennek jelentősége azért nagy, mert az ortodox egyházak nemzeti alapon szerveződnek és a határaik az országhatárokhöz igazodnak.⁹⁶ Amikor 2022 februárjában Oroszország megtámadta Ukrajnát, az UOE-MP döntési helyzetbe került és tovább lazította moszkvai

92 *Russia scrubs Mariupol's Ukraine identity, builds on death* (2022. december 23.) <https://apnews.com/article/russia-ukraine-war-erasing-mariupol-499dcea43ed77f2ebfe750ea99b9ad9>

93 SATARIANO, Adam: *How Russia Took Over Ukraine's Internet in Occupied Territories* (2022. augusztus 9.), <https://www.nytimes.com/interactive/2022/08/09/technology/ukraine-internet-russia-censorship.html>

94 VPN-nel vagy más eszközökkel lehetséges a rendszer kicselezése, de biztosan nem tömeges mértékben, ami az agresszor számára kedvező fejlemény.

95 SATARIANO: i.m

96 MANZINGER Krisztián: Az ortodox egyház a magyar nemzeti célok szolgálatában? in. *Regio* 18(3) 2010, 149-152.

kötődését.⁹⁷ Erre válaszul 2022. június 7-én az OOE Szinódusa „elfogadta” a krímiek OOE-ba bekebelezésre irányuló kérését,⁹⁸ ezt viszont az UOE-MP nem ismerte el és továbbra is sajátjának tekinti a félszigetet.

A helyzet tovább éleződött 2022. szeptember 30-án, amikor Oroszország annektálta az ukrajnai Donyeck, Herszon, Luhanszk és Zaporizsjja megyék megszállt részeit, a hivatalos ceremónián ugyanis több UOE-MP-hez kötődő, orosz megszállás alatti területen tevékenykedő egyházfő is részt vett, míg mások megtagadták a részvételt,⁹⁹ ráadásul október 14-én a Luhanszk megye déli részén fekvő Rovenki (Ровеньки) egyházmegye is átsorolást nyert az OOE-ba.¹⁰⁰ A 2022-es invázió során az UOE-MP több magas rangú vezetője is kompromittálódott, akik a megszállók távozása után menekülni voltak kénytelenek.¹⁰¹ Miközben az UOE-MP továbbra is erősen megosztott az Oroszország és Ukrajna közötti szétszakítottság állapotában,¹⁰² több nyugat-ukrajnai megye a területén betiltotta az UOE-MP működését. Ez és az egyházmegyék OOE-hez való csatlakozásának kezdete

97 2019 óta létezik egy az ukrán állam és a konstantinápolyi pátriárka által elismert Ukrán Ortodox Egyház is, amelynek elismerése szakadást eredményezett Moszkva és Konstantinápoly között.

98 FAUTRÉ, Willy: *The Russian Orthodox Church annexes dioceses of the Ukrainian Orthodox Church in occupied territories* (2022. június 10.) <https://hrwf.eu/ukraine-the-russian-orthodox-church-annexes-dioceses-of-the-ukrainian-orthodox-church-in-occupied-territories/> *Crimean Dioceses Received Directly into Russian Orthodox Church* (2022. június 7.) <https://orthochristian.com/146584.html>

99 *Political and religious drama in occupied Luhansk Region* (2023. február 14.) https://en.lb.ua/news/2023/02/14/19373_political_religious_drama.html

100 *Ukrainian Roveky Diocese Received into Russian Orthodox Church* (2022. október 14.) <https://orthochristian.com/148733.html>

101 *Ukrainian Orthodox Church replaces another fugitive metropolitan. Metropolitan Iosyf is reportedly in Russia.* (2022. október 19.) https://en.lb.ua/news/2022/10/19/17485_ukrainian_orthodox_church_replaces.html

102 *Political and religious drama in occupied Luhansk Region* (2023. február 14.) https://en.lb.ua/news/2023/02/14/19373_political_religious_drama.html

pedig azt a benyomást kelti, hogy belátható időn belül a frontvonal egyházi határvonallá is válhat. Ez kérdésessé teszi az Ukrajnán belüli egyik legerősebb orosz nyomásgyakorló intézmény, az UOE-MP jövőjét, hiszen a 2019-ben Konstantinápoly által elismert Ukrán Ortodox Egyházzal kellene „versenyeznie”, amely a kijevi hatalom támogatását élvezi.

4. Összegzés

A klasszikus nagyhatalmi terjeszkedési politikát folytató Oroszország egyes vezetői a 20. század elején ismerték fel, hogy a turbulens körülmények között az évszázadok hódításai során felépült soknemzetiségű állam csak a nemzetiségeknek adott bizonyos koncessziók révén tartható egyben. A mai orosz politikának is jelentős muníciót adó gyakorlat kimunkálása különösen Lenin nevéhez fűződik, aki a lehető legkisebb területi egységre bontott „nemzetállami” mozaik kialakításával törekedett az országot fenyegető centrifugális erők leküzdésére. A szocializmus világméretű forradalmára készülve bizonyos területi egységek ezen felül olyan speciális szerepet is kaptak, hogy hatás gyakoroljanak többnyire közvetlenül szomszédos államok területeire.

A második világháború volt az az időszak, amikor a Szovjetunió a határain túl terjeszkedve is alkalmazta az 1920-as években elsajátított „nemzetiségépítést”, ennek az egyik jelentős példája az iráni Azerbajdzsán esete volt 1945-46-ban. Az összetett geopolitikai játszmákban gondolkodó és saját érdekeit követő Moszkva azonban 1946 tavaszán elengedte a helyi vezetés kezét és az azerbajdzsáni „nemzetépítést”. Habár a korszakban gyakran elhangzott a vád, miszerint a Szovjetunió Irán területi integritására tör az azerbajdzsáni és kurdisztáni tevékenységével, Moszkvának jelenlegi tudásunk szerint nem voltak ilyen céljai, sőt, kifejezetten fellépett az erre irányuló tebrizi törekvésekkel szemben. A Szovjetunió a befolyása révén életben tartott

azerbajdzsáni hídfőállást arra kívánta felhasználni, hogy Teheránban neki szimpatikus rezsimet állítson fel.

Hasonló megfontolások vezették Moszkvát akkor is, amikor a Szovjetunió széthullásának időszakában kialakult befagyott konfliktusokat kezdte tudatosan eszközként használni. Habár jelen tanulmányban nem lehetett célunk a vonatkozó orosz külpolitikai gondolatmenet még vázlatos ábrázolása sem, a befagyott konfliktusokat illetően bemutatott orosz beavatkozási lépcsők és a szakadár területekre vonatkozó orosz intézményi tevékenységi skála jól érzékeltetik, hogy Moszkva célja a meglévő etnikai feszültségek kihasználása az orosz geopolitikai célok érdekében. Ez látszott a 2014-es és 2022-es Ukrajna elleni fellépésben is, ahol Oroszország – leszámítva a biztonsági okból megkerülhetetlen fontosságú Krím-félszigetet, amelyet azonnal annektált – a bizonytalanság fenntartásában volt érdekelt, amíg az kezelhető volt számára. Ennek keretében olyan szakadár államok létrejöttéhez nyújtott döntő segítséget, amelyek a regionális népakaratra hivatkozva szálltak szembe az érintett állam – jelen esetben Ukrajna, de igaz ez a korábbi befagyott konfliktusokkal érintett államokra is – moszkvai elvárásokkal nem egyező politikai irányvonalával.

A Minszk I. és II. megállapodások még a DNK és az LNK egy föderális Ukrajna keretébe való visszatérésével számoltak, majd amikor ez a terv lehetetlenült, agressziót hajtottak végre Ukrajna ellen. Oroszország célja a 2022. február 24-i támadással nem Ukrajna területeinek elcsatolása volt – hangsúlyozottan ismét leszámítva a Krímet – hanem az, hogy lázadások, például a Harkovi Népköztársaság ismételt kikiáltása révén beindítsák az ország dezintegrációját, majd a kijevi kormányt megbuktatva egy Moszkvához lojális rezsimet ültessenek hatalomra. Ennek a politikai tervnek a kudarca és a katonai műveletekkel kapcsolatos nehézségek eredményezték végül azt, hogy a korábbi állításokkal – és tervekkel – szemben 2022. szeptember 30-án sor került a megszállt dél-ukrajnai területeken az illegális státusznépszavazásra, majd az Oroszország általi annektálásukra.

Számtalan példa van arra, hogy Oroszország tudatosan használja az etnikai problémákat feszültségkeltésre külföldön, elegendő csak a macedón névvita kérdését, a montenegrói ortodox egyház újrászervezésével kapcsolatos helyzetet vagy az észtországi Bronzéjszakát említeni. A közélkülföldi térségében azonban a szovjet időszakban kimunkált területi alapú megközelítést és a befagyott konfliktusok keletkeztetését részesíti előnyben, amitől az elégedetlen nemzetiségnek otthont adó területi állam stabilitásának megrendülését és orosz érdekkörben maradását reméli. A Krímet leszámítva az ukrainai területek anektálása tehát anomália, az offenzíva tervezési és kivitelezési kudarcaira adott *ad hoc* válasz és nem az események szándékolt fejleménye, hiszen az elcsatolás következtében ellehetetlenült az érintett területek oroszbarát vezetés mellett történő visszaintegrálása Ukrajnába, ami az eredeti orosz szándék lett volna.

Seremet Sándor¹

ELLENTÉTEK AZ UKRÁN TÁRSADALOMBAN. A HÁBORÚ HATÁSA A KONSZOLIDÁCIÓRA

1. Bevezetés

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna nem csak a szovjet nehézipar, kereskedelmi és katonai flotta egy részét, földgáz és kőolaj vezetékeket örökölt, hanem egy nyelvi, kulturális, vallási és mentalitásbeli ellentétekkel teletűzdelt társadalmat is. Függetlensége több mint harminc éve alatt az ukrán elnökök és politikusok ezeken az ellentéteken igyekeztek hatalomra jutni, vagy épp megtartani azt, annak függvényében, hogy épp melyik társadalmi csoport érdekeit tűzték zászlajukra és ennek megfelelően irányították az ország külpolitikáját.

Ukrajna társadalmi ellentéteiből és feszültségeiből fakadtak az országban zajló forradalmi események is 2004-ben a Narancsos forradalom, amely sokak szemében az ország politikai, kulturális választásának volt a megnyilvánulása, majd a 2013-2014-es Méltóság forradalma is, amely az ország civilizációs választását alapozta meg, és amely végérvényesen szakított az orosz érdekszférába való tartozás gondolatával. Az új politikai vezetés az euro-atlanti integráció újtára állt és intenzív nemzetépítésbe kezdett. Ennek ára a Krím-félsziget elvesztése, a kelet-ukrajnai konfliktus kirobbanása, majd végül a 2022. február 24-én indított orosz invázió lett.

A tanulmányban megvizsgáljuk az ukrán társadalom egységességének szintjét az orosz-ukrán háború kitörése után több mint másfél

1 a Neumann János Egyetem Eurázsia Központ szakértője, a Magyar Külügyi Intézet vezető kutatója.

évvel. Ehhez megvizsgáljuk a régiók közötti eltérések történelmi gyökereit, az ukrán nyelvpolitikát, a háború következtében változó politikai teret valamint az elérhető adatok szerint a közvéleménykutatásokban mért adatokat, az ukrán társadalom szempontjából fontosnak vélt kérdések kapcsán.

2. Történelmi gyökerek: Ukrajna nyugat és kelet között

A mai Ukrajna és Oroszország egyik legnagyobb történelmi vitája az ószláv állam, a Kijevi Rusz történelmi hagyatéka, ugyanis mind Kijevben mind Moszkvában ugyanonnan eredeztetik államiságukat. Ebben Kijev olyan morális előnyt élvez, hogy a Kijevi Rusz fővárosa, ma Ukrajna fővárosa is, Moszkvát, pedig Kijevi fejedelmek leszármazottai alapították Kijevhez képest többszáz évvel később. Utóbbi viszont az egykori Rusz földjeinek a begyűjtője, az ortodox egyház egyik meghatározó központja lett, birodalomná vált.

Maga a Rusz a 12. század elején a belviszályok miatt részfejedelemségekre hullott. Az így kialakult több mint tíz fejedelemség közül háromnak volt jelentősebb szerepe: az Oka és a Volga folyók között elterülő Vlagyimiri-Szuzdali fejedelemség, amely területén Moszkva is megjelenik. Itt erős, központosított fejedelmi rendszer alakul ki. A másik jelentős fejedelemség a Halics-Volinyi fejedelemség (vagy Galíciai-Volhíniai fejedelemség), Lvov (ma Lviv/Lemberg) központtal, ahol másfajta irányítási rendszer alakult ki. Az élén ugyan szintén fejedelem állt, de az ereje legtöbbször gyenge volt. A helyi arisztokráciától függött, akik a fejedelemség kedvező gazdasági feltételei által gazdagodtak meg aminek köszönhetően befolyásolhatták a fejedelmet. A harmadik fejedelemség, Novgorod fejlődése jelentősen eltért az egykori Kijevi Rusz többi területének fejlődésétől, mivel az inkább köztársaság volt választott hatóságokkal.²

² Koskova, Sz (2017). *Istorija Rosszii. Kratkij Kurs*. KubGAU. Krasnodar, 2017. 8-9 o.

Az 1240-es mongol invázió további csapást mért az egykori szláv államalakulatra. A később a Moszkvai fejedelemség alapját képező részfejedelemségek többsége mongol fennhatóság alá került, míg nyugaton, a mai nyugat-ukrajnai területek részben lengyel részben litván fennhatóság alá kerültek, majd a közös lengyel-litván állam kötelékében fejlődtek. Mindez jelentősen hozzájárult nem csak az orosz és az ukrán népek nyelv, kultúra és vallásbeli különbségei kialakulásához, de hatással lesz a későbbi Ukrajna keleti és nyugati régiói közötti eltérésekre is.³ Ilyen például a vallási kérdés is, ugyanis a Kijevi Rusz 988-ban felvette az ortodox kereszténységet, amely a későbbi moszkovita államban meg is maradt, míg nyugaton az 1596-os Breszti Unió aláírásával görög-katolikussá vált a terület lakossága és maradt egészen a térség beolvadásáig a Szovjetunióba.

Az ukrán államiság hagyományainak kérdését vizsgálva igen gyakran merül fel a kozákság intézménye. A kozákok a Dnyeper folyó zuhogóin túl alapították meg a *kozák szicsét*, akik azokból a lengyel slachtával⁴ elégedetlen ukrán parasztokból és katonákból verbuválódtak, akik saját joguk szerint kívántak élni. A szics később államként működött az államban. A kozák sereg élén a hetman állt, ezért a későbbiekben a kozákság korszakát Hetmanscsinának/Hetmanátusnak is nevezik. Az egyik legkiemelkedőbb hetmannak Bohdan Hmelnickij tartották, aki felkelést és szabadságharcot indított a lengyel uralom ellen a dnyepermenti ukrán földeken. A teljes győzelemhez ugyanakkor nem volt elég ereje, így végül 1654-ben a Perejaszlávi tanácson született döntés arról, hogy a kozák seregek Alekszej cár fennhatósága/védelme alá vonultak, kilépve a Lengyel-Litván Nemzetközösség kötelékéből.

Úgy vélték, hogy a hetmanok a teljes ukrán területeket egyesíthetik majd, maga Hmelnickij is megkísérelte Lviv ostromát. Az egységesség azonban nem tartott sokáig a kozák államban, ugyanis miután Moszkva

3 FONT Márta. Oroszország. Ukrajna. Rusz. Budapest: Balassi Kiadó, 1998, 141-144.

4 A lengyel nemesség korabeli bevett megnevezése.

1667-ben békét írt alá a Recz Pospolitával, így a kozák állam Jobb-, és Balparti „Ukrajnára” szakadt. A két part egyesítésén több hetman is dolgozott, de a Dnyeper egészen Lengyelország három felosztásáig maradt az orosz és lengyel fennhatóság alatt lévő „Ukrajnák” határa. Ezután, a mai Ukrajna területeinek nagy többsége orosz kézre került, Galícia, Bukovina és Kárpátalja kivételével, amelyek az Habsburg birodalom kötelékében voltak egészen az I. világháború lezárásáig.⁵

Az I. világháború eseményei romba döntötték a birodalmakat a cári és a Osztrák-Magyar Monarchia uralma alatt élő ukránoknak ugyanakkor új lehetőséget teremtett. 1917-ben a februári forradalom után alakult meg Kijevben az orosz hatalom alatt élő ukránok között az Ukrán Központi Tanács (UKT), amely birodalom kötelékében élő ukránok által lakott kilenc guberniumára terjesztette ki hatáskörét. Ezek a 1991-ben függetlenné vált Ukrajna területének nagy részét fedték le a Krím és értelemszerűen a nyugatukrajnai megyék nélkül (lásd: 1 számú ábra) A birodalom egyéb nemzetiségeivel ellentétben (lengyelek, finnek, baltiak) az UKT csupán autonóm álláspontot képviselt, majd 1917 novemberében az UKT III Univerzáléjának elfogadásával kikiáltották az Ukrán Népköztársaságot, amely továbbra is Oroszország kötelékében maradt, azzal a kitételrel, hogy a teljes hatalmat az UKT gyakorolja. Az UNK függetlenségét majd csak 1918. január 25-én kiáltották ki az említett kilenc gubernium területén, mivel a bolsevik hatalomátvétel után nem kívántak komunisták fennhatóság alatt maradni.⁶

5 KRALJUK, Petro, Про День Соборності України. (Pro Denj Sobornosti Ukrajiny) Націоанльний Університет «Острозька Академія». <https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2020/22-01-01> 2020.01.22.

6 SEREMET Sándor. A mai Kárpátaljai határainak kialakulása az I. világháború lezárása után. Doktori értekezés. 2016. 26-27. o. http://real-phd.mtak.hu/392/19/Seremet_Sandor_dissertacio.pdf DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2016.015

Forrás: Wikimedia commons.⁷ (A térképet Ivan Zsurenkov állította össze az UNK 1918. március 6-ai, az UNK közigazgatási-területi felosztását rögzítő törvény alapján.)

Szintén 1918-ban az Osztrák-Magyar Monarchia kötelékében élő ukránok is szerveződni kezdtek. Októberben hívták életre az Ukrán Nemzeti Tanácsot, amely a Monarchia ukránok által lakott területein kikiáltotta a Nyugat-Ukrán Népköztársaságot, amely területi igényei a szerveződő lengyelek területi igényeivel ütköztek, így rövidesen lengyel-ukrán fegyveres ellenállássá fajult.⁸ A két népköztársaság, az Ukrán Népköztársaság és a Nyugat-Ukrán Népköztársaság 1919.

7 https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1918_%D0%B3_%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0_%D0%A3%D0%9D%D0%A0_%D0%B7%D0%B0_%D0%B0%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%D0%BC_%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%D0%B0_%D0%96%D1%83%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0.png

8 VANAT, Ivan: Нарэ́зе Novitnyoji Istoriji Ukrajinciv Szhidnoji Szlovaccséné. I. (1918-1938). Eperjes, 1979. 39.

január 22-én írta alá az egyesülési nyilatkozatot, amely értelmében egy állammá váltak ezáltal, létrehozva az egyesített független ukrán államot (2. számú ábra).

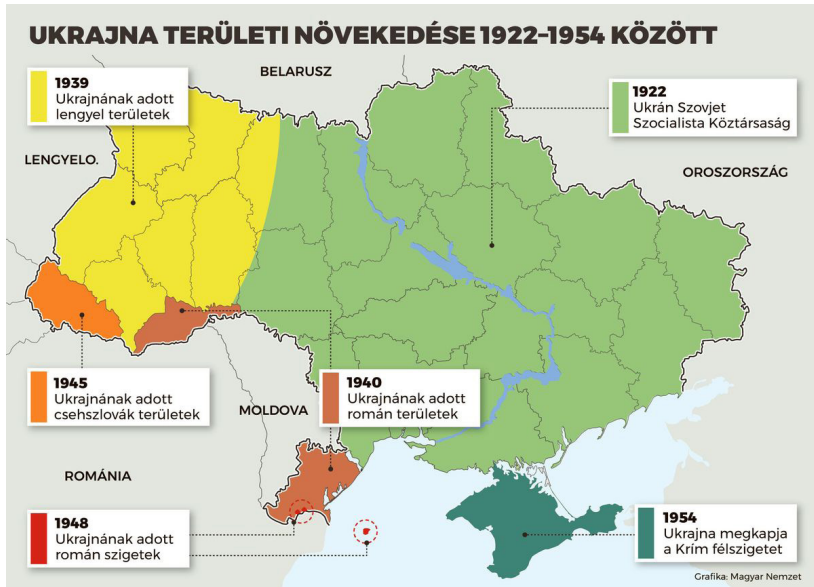
Forrás: svyat.kyivcity.gov.ua⁹

2. számú ábra: A NyUNK és az UNK. Magyarázat: A ЗУНР jelölésű terület a Nyugat-Ukrán Népköztársaság normatív dokumentumai szerint kijelölt területe látható, ezek alapján a mai Kárpátalja jelentős részére is igényt tartottak Lvivben (akkor még Lemberg), ténylegesen ez nem valósult meg.

A szövetség azonban nem tartott ki sokáig, mivel az ukrán állam akkori kijevei vezetője a nyugatukránokkal szemben álló lengyelekkel folytatott tárgyalásokat, amelyek értelmében feláldozta volna az egyes nyugat-ukrán területeket a lengyelek javára, hogy támogatást szerezzen a bolsevikokkal szemben. Ez felháborította a nyugatiakat, akik 1919 végére visszaállították a Nyugat-Ukrán Népköztársaságot. A háborús események lezárásával tehát a mai Ukrajna területei a

⁹ Forrás:svyat.kyivcity.gov.uaegyén hiperlinkesítve az alábbi linkkel: <https://svyat.kyivcity.gov.ua/news/borotba-za-derzhavnist-stvorennya-unr-ta-zunr>

Szovjetunió (Ukrán SzSzK), Lengyelország, Románia és Csehszlovákia kötelékébe kerültek. 1991-es határai csak a II. világháborút követő szovjet területszerzésekkel és a Krím 1954-as átadásával alakultak ki (Lásd 3. számú ábra).¹⁰

Forrás: Magyar Nemzet, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2023/08/haboru-ukrajnaban-hogyan-jutottunk-idaig-hruscsov-ajandeka-1-resz>

A II. világháború lezárása után a nyugati régiók lakossága körében a szovjet csapatok nem a felszabadítással, hanem az újabb megszállással azonosultak, míg a szovjet seregben szolgáló az USzSzK-ból sorozott ukrán katonák az Ukrán Felkelő Hadsereg vezére Roman Suhevics és az Ukrán Nacionalisták Szervezete vezetője Sztepan Bandera követőit látták a helyiekben, akik közül sokan választották az emigrációt. Az úgynevezett banderisták és a szovjet karhatalmi

¹⁰ KRALJUK i. m.

erők közötti szembenállás egészen az 1950-es évek közepéig tartott, amely során a civil lakosok közül is többen életüket veszítették. Bandera és Suhevics bár mára nemzeti hősöknek számítanak, továbbra is megosztó személyiségek Ukrajna déli és keleti régióiban de még a központi megyékben is.

A szovjet éra homogenizáló, ideológiai alapú társadalomfejlődése során Ukrajna keleti és nyugati, a háborúban egykor egymással szembenálló ideológiák hatása alatt álló régiók között a városiasodás és az iparosodás is eltérő mértékében mutatkozott meg. A cári időkben a mai Ukrajna keleti részére összpontosult a bányászat és később az ipar, ezért a korábban viszonylag lakatlan sztyeppe betelepítése a nyugati régiókhoz képest később zajlott, így a keleti és déli területeken a bányászati és ipari központok köré tömörült a lakosság. Ez a szovjet rohamos iparosítással csak erősödött.

A nyugati régiók inkább rurálisabb, európai kisvárosi képet mutatnak. 1989-re Ukrajna vidéki lakosságának több mint 65%-a nyugati megyékben élt. A városi lakosság aránya ezekben a megyékben alig haladta meg az 50%-ot, míg keleten a városi lakosság aránya 88% volt. Ennek megfelelően a nagyvárosok, azaz 100 ezer főnél nagyobb városok aránya is egyre nagyobb keleten és délen, ahol akár megyénként több ilyen város lehet, míg a nyugati megyékben általában a megyeközpontok nagyvárosok¹¹, Ungvárhoz például a környező falvakat is hozzá kellett csatolni, hogy a 100 ezer fős lakosságot meghaladja és nagyvárosi státuszt kaphasson megyeközpontként.

1991-re függetlenné vált Ukrajna tehát egy jelentősen urbanizált, iparosodott leegyszerűsítve proletár és műszaki értelmiség által lakott kelettel és déllel, valamint egy kisvárosias, vidékies, sok szempontból nemzeti öntudatában tradicionális, kulturális értelemben humán beállítású értelmiség által uralt nyugattal rendelkezett. Az ilyen

11 KARÁCSONYI, Dávid, A társadalmi tagoltság és a régiók eredete, arculata Ukrajnában. In: Földrajzi Értesítő, 2006, LV. évf (3-4), 375-391 o. https://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv/FE2006/FE20063-4_375-391.pdf letöltve: 2023. november 1.

értelemben tagolt két Ukrajna tehát különböző történelmi, vallási, kulturális hagyományokkal rendelkezett, de eltérő szintű urbanizációs és iparosodási szinteken is állt. A függetlenné válás eszméje ugyanakkor közös volt, ennek motívumai és céljai azonban eltértek.

3. A függetlenné válás és az ország politikai fejlődésének kérdése

Ukrajna 1991-ben vált függetlenné és az ország lakossága ugrásszerű minőségi változást várt életszínvonalában, amely azonban nem következett be. Az 1990-es évek gazdasági válsággal és az abból fakadó nélkülözéssel és banditizmussal átitatott mindennapjai fogalomná váltak az ukrán, de az egész posztszovjet köztudatban is. Ukrajnában ekkor kezdtek kialakulni a politikai érdekcsoportok, kinőttek az első oligarchák és körvonalazódni kezdtek azok befolyási övezetei, gazdasági és társadalmi érdekszférái. 2021-ben az ukrán Strana.ua hírportál YouTube csatornáján egy speciális projektet¹² indított, amely keretében 30 videóban vették végig Ukrajna függetlenségének minden egyes évét. Az 1990-es éveket felölelő videókban vázolták azokat a körülményeket is, amelyek az ukrainai régiók közötti ellentéteket is megalapozták. A szerzők szerint az ukrainai elitet a régiók közötti urbanizációs különbségek is alakították. Bár a Szovjetunióból való kiválást mind keleten, mind nyugaton támogatták, de ha nyugaton ennek ideológiai és kulturális sok esetben még vallási alapjai is voltak, addig keleten pedig üzleti gazdasági célok voltak a mozgató rugók, ugyanis a hatalmas állami vállalatok vezetői a privatizációs folyamatok során hatalmas vagyonaire tehettek szert. Az ilyen nagy vállalatok igazgatóinak csoportját, amelyekből később a független Ukrajna magas szintű politikusai lettek „vörös igazgatóknak” is nevezték.

Ezek után a felosztás viszonylag logikusnak tűnt, az ország iparát,

12 STRANA.UA. Ukraina 30 let strany (Україна 30 лет страны) 2021. https://www.youtube.com/playlist?list=PLXeKxuR5gT12bKwIcEeSEr4_l-vfRGe5w hozzáférés dátuma 2023. október 30.

gazdaságát és az üzleti szférát, amely nagy mértékben az orosz erőforrásoktól, de az orosz piactól is függött, az inkább keleti elit érdekszférájává vált, míg az nyugati új politikai elit a humán szférát, azaz az oktatást, kultúrát, emlékezetpolitikát kapta, amelyet az állam finanszírozott.¹³

A 1990-es évek gazdasági sokkja után, a függetlenség közös elérése után a korábbi ellentétek is felütötték a fejüket. Így például a nyugati régiókban általánosan elterjedt sztereotípiává vált, hogy ők az ukrán kultúra bölcsője és az európai eszmék hordozói, a kelet pedig a műveletlen bányászok és gyármunkások régiója, ahol a szovjet éra utáni nosztalgia virágzik. Keleten pedig úgy vélték, hogy a keletiek tartják el az országot, és az ő munkájuk viszi előre a gazdaságot, míg nyugaton csak nacionalisták és banderisták élnek, akik az ország gazdaságához semmivel sem járulnak hozzá. Ezeket az ellentéteket erősítették a régiók nyelvi eltérései is, hiszen Ukrajna keleti és déli részein inkább oroszul beszéltek, míg nyugaton inkább ukránul. Ez sokban a politikai és ideológiai preferenciákat is meghatározta.¹⁴

Az ország régiói közötti ilyen különbségeket az ország gazdasági és politikai elitje a 2000-es évek elején a választási programjaik megalapozásához is használta. Ezek alapján nem pusztán a nyelvi-, identitás-, vagy ideológiai különbségek alakultak ki, hanem idővel az egész ország politikai fejlődésének vektora meghatározásában is komoly tényezővé váltak. A 2004-es Narancsos forradalom idején a választási eredmények térképei voltak a legjobb személtetői a folyamatnak. A Narancsos forradalom a fiatal, haladó szellemű fiataok békés tüntetéseként vonult be a köztudatba és ezzel együtt negatív képet alakított ki mindenkiről, aki ellenezte, vagy kritizálta azt.

2010-ben az oroszpárti és ezzel együtt az ukrán szuverén államiság elutasítójaként titulát Viktor Janukovics nyert. Az ukrán nyugati párti sajtóban ekkor igen sokat értekeztek az ukrán társadalom szakadá-

13 STRANA.UA. Ukraina 30 let strany (Україна 30 лет страны) 2021. https://www.youtube.com/playlist?list=PLXeKxuR5gT12bKwIcEeSEr4_l-vfRGe5w hozzáférés dátuma 2023. október 30.

14 STRANA.UA i.m.

sáról, arra utalva, hogy két, sőt három Ukrajna létezik. Mindezt az ukrán véleményformálók az ország déli, keleti és nyugati része közötti civilizációs különbéggekkel magyarázták: „Míg a Nyugat- és Közpon-ti-Ukrajna szavazói többnyire ukránnak vallják magukat, Ukrajna államiságát és szuverenitását tartják a legfőbb értékeknek, addig a keleti és déli szavazók motivációja némileg eltérő. Ebbe a második részbe azok tartoznak, akik egy en-bloc nem fogadják el az ukrán államiságot (nagy részt Krím, bizonyos mértékig Odessza), és azokat, akik még mindig nem jöttek ki a szovjet uralom „jégkorszakából” (Donyeck, Luhanszk, Harkiv, Herszon, Mikolajiv megyék). A Nyugati és a Központi területek tehát az „ukrán Ukrajna” - évek óta világnézeti és ideológiai motivációk alapján szavaznak. Képletesen – „Ukrajnáért, a sorsáért, a becsületéért, a dicsőségéért, az emberekért”. A másik rész - relatíve „Ukrajna-ellenes Ukrajna” (Krím, Odessza) - szintén évek óta világnézeti és ideológiai motivációk alapján szavaz. De ezek nem ukránpártiak. Ami Keletet illeti, különösen a donyecki és luhanszki régiókat, ez a „posztszovjet Ukrajna” amely kizárólag társadalmi-gazdasági ingerek alapján szavaz.”¹⁵ Tehát azt a politikai erőt támogatja, amely a megélhetését viszonylagos stabilitását képes biztosítani, mindegy, hogy milyen politikai vagy eszmei áron.

Az ehhez hasonló hozzáállás 2013-2014-re csak erősödött és végül a Méltóság forradalma után történt szeparatista megmozdulások vezetői ezeket az üzeneteket fogták meg és emelték ki. Az elszakadó régiókban a propaganda tevékenység pontosan azt hangsúlyozta, hogy az hatalomra jutó nyugatbarát erők nem látják azon régiók lakosait szívesen. Államellenes, nemzetellenes elemekként tekintenek rájuk. Mint ahogyan azt az események demonstrálják, ez működött is.

A Méltóság forradalma következtében hatalomra jutott erők igyekeztek konszolidálni az ukrán társadalmat, ezt azonban a nyugat-ukrajnai kulturális eszmék és történelmi hagyaték erőteljesebb terjesztésével, és

15 STEPULA Nadija. Dvi Ukrainy?, Try Ukrainy? Onda Ukrajina? Радіо Свобода. 2010. 08. 10. <https://www.radiosvoboda.org/a/1952233.html>

masszív ukránosító politikával igyekeztek megoldani, mindemellett a nyugati irányt elvetők továbbra is a maradiság, műveletlenség képviselőiként voltak számon tartva. Tulajdonképpen sikerült egy olyan trendet kiépíteni, amely szerint a nyugatosodás a fejlődés és a műveltség jele, az ezt illető kritika pedig a műveletlenségé és a maradiságé.

Ugyanakkor ukrán társadalom jelentős része valóban az európai integrációt tartotta az ország fejlődése helyes útvonalának, és nagy részük számára a nyelvi és ideológiai kérdés teljesen másodlagos volt. Oroszországban pedig inkább csak az európai integráció útjában álló sértett szomszédot látták. Az ilyen pragmatikus, politikai szempontból indifferens álláspontot képviselő társadalmi réteg volt Volodimir Zelenszkij győzelmének is az egyik alapja. Zelenszkij pont a nemzetépítési túlkapások normalizálását és az ukrán társadalomban meglévő szakadék szűkítésére tette a hangsúlyt kampányában, ami igen sikeresnek bizonyult. Hatalomra kerülésével viszont inkább átvette a nemzetépítés stafétáját.

4. A NATO integráció kérdése a háború kitörése előtt és után

A függetlenné válás után az ukrán vezetés aktívan igyekezett a nyugati kapcsolatok kiépítése érdekében, és ennek egyik igen fontos eleme volt a NATO-val való együttműködés. A nyugati integráció és a nyugattal való együttműködés elmélyítése része volt Ukrajna többvektoros külpolitikájának. A lakosság számára vonzó volt a nyugati perspektíva, de a NATO tagság és a vele való együttműködés nem volt társadalmi vélemény központjában. A deklaráltan nyugat-párti „narancsos” kormányok esetében ebből már társadalmi-kulturális, talán már civilizációs kérdés vált, amely az ország fejlődésének útját határozta meg. Később ez már világnézeti üggyé, és a politikai szimpátiák elemévé vált, a nyugatbarát erőket támogatók a NATO csatlakozást is támogatták, az oroszpártiakat támogatók pedig elleneztek. A Méltóság forradalma révén hatalomra került vezetés deklaráltan az euro-atlanti

integrációt tűzte zászlajára, így az ő esetükben teljesen logikus volt a NATO csatlakozás propagálása, hiszen pontosan Ukrajna nyugati útjának feladásával kritizálták Viktor Janukovics adminisztrációját. A társadalmi igény változása a krími és a donbászi események után, pedig csak további legitimációt adott törekvéseiknek.

2014 decemberében Ukrajna lemondott a semleges státuszáról, majd 2015-ben az új katonai doktrínában ismét NATO-val való kibővített együttműködés vált prioritássá, 2017-ben az ukrán Rada Rada törvényben rögzítette a NATO csatlakozást, mint külpolitikai prioritást, 2019-ben pedig a NATO integrációra való törekvést az alkotmányban is rögzítették.¹⁶ Ezt követően 2020-ban és 2021-ben a NATO részéről hangzottak el különböző javaslatok a partnerség bővítésére. 2022. február 24-e óta a NATO hatalmas segítséget nyújtott és nyújt Ukrajnának. 2022 szeptemberében Zelenszkij elnök pedig gyorsított tagfelvételi eljárás jóváhagyását kérte országa számára.

Ukrajnában 2002 óta mérik a társadalom véleményét a NATO csatlakozással kapcsolatban. 2014-ig a megkérdezettek túlnyomó része ellenezte a csatlakozást. 2002-ben a megkérdezettek közel 32%-a támogatta és 32%-a ellenezte a NATO csatlakozást, a többit pedig inkább hidegen hagyta a témakör. 2013-ra a csatlakozást ellenzők aránya 67%-ra nőtt a csatlakozást támogatók aránya pedig alig 18%-ot tett ki.

A helyzet 2014-ben, Viktor Janukovics elűzése majd az azt követő orosz beavatkozás után változott meg gyökeresen, amikor a NATO csatlakozást támogatók aránya először haladta meg az csatlakozás ellen felszólalók arányát (47,8% a 32,4%-al szemben). 2021-ig ez volt a legmagasabb mutató a csatlakozás támogatása terén. Ennél csak 2022-ben mértek magasabbat (83%).¹⁷ Az, hogy 2014 után

16 Ukrajna Külügyminisztériuma. Ukrajna és a NATO viszonyának kronológiája. 2019.12.27. <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/hronologiya-vid-nosin-ukrayina-nato>

17 Slovo i dilo (2022). Як змінювалося ставлення українців до членства в НАТО. 2022.10.03. <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/03/infografika/suspilstvo/yak-zminyvalosya-stavlennya-ukrayinciv-chlenstva-nato>

ugrásszerűen megnőtt a NATO csatlakozás támogatóinak száma logikus – Ukrajna elveszítette a Krímet és kezdetét vette a kelet-ukrajnai válság. Ezek mögött Oroszország állt és sokan, akik addig szimpatizáltak Moszkvával kiábrándultak belőle, hiszen úgy érezték, hogy a „nagy testvér” ellenük fordult, mi több sokan ezeket az eseményeket okolták az egyre növekvő oroszellenesség miatt is, aminek sok orosz ajkú ukrán állampolgár lett kitéve. Az orosz invázió kezdete után a NATO csatlakozás egyértelmű társadalmi igényné vált.

2015-től az ukrán katonai doktrínában Oroszország lett Ukrajna fő ellenségeként megjelölve, így a NATO felé hajlás a lakosság körében is egyre elfogadhatóbbá sőt kívánatosá vált. A 2014 utáni felmérések esetében viszont azt is figyelembe kell venni, hogy a NATO csatlakozást legnagyobb mértékben ellenzők a Krímen és a szakadár területek lakosai közül voltak, így a NATO csatlakozást támogatók arányának növekedéséhez az ő kiesésük is hozzájárul. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy ezzel együtt sem növekedett a NATO csatlakozást támogatók aránya a megkérdezettek 50%-a fölé 2022-ig.

A Krím-félsziget elvesztése és a kelet-ukrajnai konfliktus kialakulása utáni sokk hatására azonban nem csak az ország külpolitikai vektorának rögzítésére került sor, de a nyelv-, kisebbség és kultúrpolitikai biztonságpolitikai tényezővé is vált.

5. A nyelvkérdés és a nemzetiségek helye Ukrajnában

Az ukrajnai kisebbségpolitika nagymértékben a nyelvpolitikával van összefonódva, amely a 2014-es események óta egyre inkább biztonságpolitikai kérdés is egyben. A nyelvi és egyéb etnikai közösségek témájában Ukrajna deklarálta biztosítja a területén élő nemzeti közösségek jogait és megfelelő körülményeket biztosít azok hagyományainak őrzésére és fejlődésére. Mindemellett az ukrajnai nemzetiségek tényleges jogait tekintve a helyzet valamivel árnyaltabb. A legjobb hasonlat ebben az esetben az Egyesült Államokbeli gyakorlat, ahol a

nemzetiség és az állampolgárság fogalma bizonyos fokig összemosódik. Ebben az értelemben az ukrán hazafias gondolkodás szempontjából az orosz-, örmény-, lengyel-, román-, magyar *származású ukrán* formula lenne az ideális. Amely értelmében az állampolgár az ukrán politikai nemzet hazafias része, de lehetősége van nemzetisége hagyományainak megőrzésére. Ezen jogok azonban az oktatásra, regionális politikai képviselőkre, esetleg autonómiára nem terjedhetnek ki. Utóbbi elképzelések a jelenlegi állapotok szerint mind Ukrajna nemzetbiztonságára és területi integritására nézve jelentenek kockázatot, egy újabb „Krim”, egy újabb „Donbász” potenciális keltetői.

„A nyelvpolitika egyik fontos céljának gyakran a nyelvi konfliktusok elkerülését vagy kezelését szokták tekinteni. A nyelvpolitika által kezelt konfliktusok azonban szinte soha sem nyelvi eredetűek: ezek hátterében a nyelve(ke)t beszélő csoportok közötti társadalmi, politikai és/vagy gazdasági konfrontáció áll. Nyilvánvalóan ez a helyzet Ukrajnában is. A függetlenné válás óta látszólag a nyelvi kérdésben egymásnak feszülő politikai táborok valójában a politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális erőforrások fölötti kontroll miatt kerültek szembe egymással. A felszínen a nyelvek státusára irányuló éles viták a nemzetépítés módozatairól, a társadalmi státusról, a politikai és gazdasági erőviszonyokról, a hatalomról szólnak. Az ország keleti vagy nyugati elkötelezettsége, illetve a nyelvpolitikai helyzet rendezése körül alkalmazott politikai egyensúly taktikája egyértelműen megbukott, az ország lakossága végzetesen megosztottá vált.” Foglalja össze Fedinec Csilla és Cserniczkó István az ukrán nyelvpolitika helyzetét.¹⁸

Kezdetekben az ukrán nemzet- és nyelvpolitika toleránsan viszonyult a kisebbségekhez. Az ukrán függetlenség első éveiben elfogadott normatív dokumentumok garantálták a jogot az anyanyelv haszná-

18 FEDINEC Csilla – CSERNICSKÓ István: Nyelvi kirakós Kárpátaljáról. Történeti és politikai dimenziók (1867-2019). Budapest: Gondolat, 2020. 121. http://real.mtak.hu/118027/1/Kirakos_nyomdai.pdf

latára a társadalmi élet minden területén. Az 1996-os Alkotmány az ukrán nyelvet rögzítette hivatalos államnyelvként, ugyanakkor a de facto helyzet más volt, hiszen ország nagy részén és a sajtóban az orosz dominált. Az állami nyelvpolitikában jelentős irányváltást 2004-ben a narancsos forradalom révén hatalomra jutott elit hozott. A forradalom utáni érában az ukrán nyelvpolitika legfontosabb célkitűzése az ukrán nyelv államnyelvi státusának gyakorlati érvényesítése lett, a de jure és a de facto helyzetek közötti eltérést feloldása valamint a homogén nemzetállam kialakítása céljából. A narancsos forradalmi elit szerint mindazok, akik két államnyelv mellett érvelnek, vagy akik úgy vélik, hogy a kisebbségi nyelveknek hivatalos státust kell biztosítani, az ukrán állameszmével szemben és az egységes nemzet ellen foglaltak állást.

Az oroszbarátnak tekintett politikai erők szerint, a nyelvpolitikát a valós nyelvi helyzetre kellett alapozni, azaz rögzíteni kell az ország *de facto* kétnyelvűségét. Az érvelés szempontjából igen fontos tézis volt, hogy az erőszakos ukránosítás veszélyezteti az orosz ajkú lakosság nyelvi és nemzetiségi jogait, fenyegeti a demokráciát. Az orosz nyelv szabad használatának jogát azonban az egész országra tervezték kiterjeszteni, nem csak a hagyományosan orosz ajkú keleti és déli régiókra. Tehát olyan területekre is, ahol az orosz ajkú lakosság aránya csekély, és ahol erős ellenállás mutatkozik az orosz nyelvvel szemben¹⁹.

A Jusczenko-éra nyelvpolitikája bizonyos ellenállást váltott ki az orosz ajkú lakosságban és a következő elnök, korábbi ellenfele Viktor Janukovics, oroszbarát politikája egyik eredménye a 2012-es Koleszniczenko-Kivalov törvény lett, ami széles jogokat biztosított az orosz nyelvnek, és ezzel más ukrainai közösség nyelvének is azokban a régiókban, ahol arányuk elérte a 10%-ot. A 2014-es Méltóság forradalma győzelme után ez volt az egyik első törvény amit hatályon kívül helyeztek. Sokan úgy vélik, a krími és a donbászi események is az egyik gyújtópontja volt.

19 FEDINEC-CSERNICSKÓ i.m. 123-126

A Méltóság forradalma után Petro Porosenko elnök komoly hangsúlyt helyezett a nemzetépítésre. Kormányzása egyik mottója a Hadsereg, Nyelv, Hit háromsága lett. Az ő idejében, 2017-ben fogadták azt az oktatási törvényt, amely heves tiltakozást váltott ki Magyarországon és több Ukrajnával szomszédos ország részéről. Az új ukrán oktatási kerettörvény az oktatás nyelvét szabályozó 7. cikkelye meghatározza az anyanyelven való tanulás mértékét. A törvény értelmében az 5. osztálytól kezdve, hogy a tantárgyak egy részét (évről évre növekvő arányban) az államnyelven (tehát ukránul) kell oktatni.²⁰ Ezáltal jelentősen csorbítja az anyanyelven való tanulás, valamint az oktatás nyelvének megválasztására vonatkozó jogokat.

A remények ellenére és az egyébként a társadalom egyesítését céljával meghatározó, Zelenszkij elnöksége alatt került hatályba „Az ukrán, mint államnyelv funkcionálásának biztosításáról” szóló törvényt, amely értelmében a magán és hitélet kivételével minden területen kötelezővé teszi az államnyelv használatát. A törvény arról is rendelkezik, hogy az orosz tannyelvű iskolákban 2020-tól, a magyar tannyelvű iskolákban pedig 2023-tól vezetik be a kétnyelvű oktatási modellt.²¹ Utóbbit egy évvel eltolták. 2023 decemberében, Ukrajna EU csatlakozási tárgyalásai megkezdéséhez azonban az ukrán vezetés változásokat eszközölt a nyelvpolitikát érintő törvénykezésben, így az oktatásban korábban előírt változtatásokat nem fogják bevezetni és nyelvhasználati jogok helyzete javulást mutat.

Az ukrán nyelv-, és kisebbségpolitika elsősorban Ukrajnában tehát nem csak egyszerűen jogi és politikai tényező, amely a Krím-félsziget annexiója, a kelet-ukrajnai konfliktus és több mint egy éve zajló háború következtében biztonságpolitikai töltet is kapott. Az ukrán társadalom

20 Ukrajna oktatási törvénye. 2017. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

21 KERÉNYI György, Nemzetépítések, ha találkoznak I.: az ukrán-magyar konfliktus és a kisebbségi jogok. Szabad Európa. 2021. január 17. <https://www.szabadeuropa.hu/a/ukran-magyar-konfliktus-nemzetepitesek-ha-talalkoznak-kisebbségi-jogok/31070206.html>

hazafias szárnyában a nyelv kérdése egyenesen a nemzetállamiság és a hazafiasság egyetlen és legfontosabb ismérve. Az orosz-ukrán háború kitörésével, bár a kezdeti időszakban a nyelvkérdés háttérbe szorult, sokan az oroszajkúak közül tudatosan felhagytak az orosz nyelven való kommunikálással, egyes nyugati megyékben pedig önkéntes alapon szerveződtek ukrán nyelvtanfolyamok, amelyeken a déli és keleti megyékből áttelepültek tanultak ukránul vagy a helyi felé mutatott szolidaritásból, vagy elvi okok miatt.

Ha 2021 végére össz-ukrajnai szinten a válaszadók 77% vallotta anyanyelvének az ukránt, akkor 2022 végére ez a szám 87%-ra nőtt. A nyugati régiókban ez 98,2%, a déli és keleti régiókban pedig 73,6% és 70,2%. Viszont megjegyzendő, hogy jelentős azoknak a száma is, akik anyanyelvüknek tekintik ugyan az ukránt, de a mindennapi életben oroszul kommunikálnak. Ukrajna déli és keleti részén ukránt anyanyelvüknek tartó ukránok csaknem 40%-a többnyire oroszul kommunikál otthon. Az orosz kultúra jelenlétével kapcsolatban is eltérnek a vélemények országon belül, így az ukránok 38%-a gondolja úgy, hogy az orosz szerzőket egyáltalán nem szabad ukrán iskolákban tanítani. Ez a vélemény az ország nyugati részén a legelterjedtebb, az orosz vonatkozású anyag iskolai programokban való teljes elutasításának pedig a déli régiókban van a legkevesebb támogatója, de országos szinten 28% véli úgy, hogy a világklasszikusnak tartott műveket meg kell tartani a programban, ezt a nyugati régiókban a megkérdezettek 21%-a, a déli és keleti régiókban pedig a megkérdezettek 37%, és 21%-a támogatja. A kultúra és politika szétválasztásának ötlete Ukrajna szerte alig 10%-os támogatásnak örvend, figyelemre méltó, hogy a nyugati régiókban ez 6,7% míg délen és keleten 19,7 és 16,2%.²²

22 Ilko Kucheriv Democratic Initiative Foundation (a továbbiakban DIF). Natsionalna kultura ta mova v ukraini zmini v gromadskiy dumtsi pislya roku viyni. Közvéleménykutatás, 2023. 03. 10. <https://dif.org.ua/en/article/natsionalna-kultura-ta-mova-v-ukraini-zmini-v-gromadskiy-dumtsi-pislya-roku-viyni>

S bár a háború kitörésével mind nyelvhasználatról függetlenül csatlakoztak az orosz ajkú állampolgárok az ukrán hadsereghez, az önkéntes tevékenységhez és teljes mértékben elzárkóztak minden orosz szimpátiától, az oroszajkú ukránokhoz az ideiglenes háborús sokk utáni szolidaritás után ismét megnövekedett a székeszsiz. Az orosz nyelv használataira vonatkozó jog, valamint a „létezet-e orosz ajkú ukrán egyáltalán?” kérdés ismét napirendre került a közösségi médiában. Egyre több olyan tartalom kerül ki, ahol bolti dolgozókat, utcai zenészeket, taxi sofőröket zaklatnak amiatt, mert oroszul beszélnek, egyes esetekben ezeket a dolgozókat a nagy port kavará bejegyzések miatt el is bocsátják a munkaadóik.²³ Irina Farion²⁴ egyetemi tanár és nyelvi aktivista, aki több alkalommal a magyar közösség irányában is tett kirohanásokat, azt vetette fel, hogy az oroszul beszélő frontkatonák nem igazi ukránok, sőt ha oroszul beszélnek, inkább nevezék magukat oroszoknak. Ukrajna nyelvügyekért felelős ombudsmanja a rendőrséghez és Ukrajna Biztonsági Szolgálatához fordult az ügy kapcsán és elítélte Farion megnyilvánulásait, mások a katonák védelmében a Kreml ügynökének neveztek az aktivistát.²⁵ 2023. október 26-án jelent meg a Kijevi Nemzetközi Szociológiai Intézet közvéleménykutatása amely amelyből kiderül, hogy az ukrán lakosság 23%-a szembesült etnikai, 45%-a pedig nyelvi diszkriminációval.²⁶ Ezzel együtt felmérések szerint a megkérdezettek több mint 18%-a biztosítana hivatalos státuszt az orosz nyelvnek.²⁷

23 SARIJ, Anatolij, Chomu ne derzhavnoju? (Чому не державною?). <https://www.youtube.com/watch?v=ZlsAX-ZdHMo> 2023.10.29.

24 2024. július 19-én egy magányos merénylő agyonlőtte lvivi otthona előtt.

25 KUZMENKO, Julija. (2023). Farion rozkritikuvala rosijskomovnih vijskovih ombudsmen pislá cogo zvernuvsá do policii tá sbu. Suspilne Media. 2023.11.07. <https://suspilne.media/culture/611357-farion-rozkritikuvala-rosijskomovnih-vijskovih-ombudsmen-pisla-cogo-zvernuvsá-do-policii-tá-sbu/>

26 КІІС (2023). Doslidzhennia hromadskoi dumky dlia konsultatyvnoi miszii Evropejskoho Sojuzu v Urkajini. 11 p. https://kiis.com.ua/materials/pr/20231026_r/ARepor_t_PublicSurvey_EUAM_sept2023_ukr_public.pdf

27 DIF. Den nezalezhnosti Ukraini: shlyakh do peremohy identichnist tá tsinnist

A nyelvkérdés Ukrajnában továbbra is jelentős feszültséget generál az ukrán társadalomban. A törvényi háttér valamint a politikailag aktív társadalmi rétegek tevékenysége miatt nagy valószínűséggel ez továbbra is így marad. A nyelvkérdés a mai Ukrajnában nem csak identitás, de biztonságpolitikai kérdés is, az orosz-ukrán háború ezt a szakadékot tovább mélyítette. Ezt a helyzetet az ukrán politika szereplői folyamatosan kihasználták, és az utóbbi időben az orosz nyelv használatának kérdése ismét visszakerült a politikusok agitációs eszköztárába, amelyet a következő választások során alkalmazni is fognak.

6. A politikai tér és politikai preferenciák a háború kitörése után

A háború kitörésével az ukrán társadalom jelentősen konszolidálódott és egy ideig komolyabb egységet mutatott. 2021-ben annak ellenére, hogy az Oroszországgal fennálló kapcsolatok romlottak és a háború veszélye egyre valószínűbbnek mutatkozott, Ukrajna déli és dél-keleti területein általában pozitív hozzáállást mutattak Moszkva felé. Oroszországot pozitívan ítélte meg a megkérdezettek 53% -a keleten és 45% -a délen. Bár az Oroszországhoz való csatlakozás támogatói aránya ott is kicsi volt - a Luhanszk megyében 22%-a Herszon megyében alig 11%.²⁸

Az orosz csapatok bevonulása következtében ezek az arányok sokat romlottak, hiszen a háborús eseményekkel járó rombolás nagy részét ezek a régiók szenvedték el: 2022 májusában a keleti lakosok csak 4%-a, Ukrajna déli részének 1%-a nyilatkozott pozitívan Oroszor-

derzhavy na tli viyni. Közvéleménykutatás, 2023. 08. 24. https://dif.org.ua/article/den-nezalezhnosti-ukraini-shlyakh-do-peremogi-identichnist-ta-tsin-nist-derzhavi-na-tli-viyni#_Toc143506378

28 SKORKIN, Konstantin: Крах пророссийской Украины. Как война изменит политическую жизнь украинского Юго-Востока. Carnegie Endowment for International Peace. 2022.11.25. <https://carnegieendowment.org/politika/88489>

szágról.²⁹ Mindez nagyban befolyásolta az ukrainai politikai teret is, valamint az „orospártiság” színeiben politizáló erők mozgásterét.

2014-el ellentétben, amikor a helyi elit a Krímen és a Donbaszban biztonságosan beleépült az orosz struktúrába, amint a helyi lakosság nem ítélte el, ugyanez a folyamat az 2022-es invázió során viszont nem vált tömeges jelenséggé a megszállt területeken. Például Herszon Városi Tanácsácsának hagyományosan orospárti Életért Ellenzéki Platform párt frakciója teljesen elítélte a város orosz megszállását. A helyi orosz párti politikusok, ritka kivételekkel, korábban sem az „orosz világ” ideológiai támogatói voltak, hanem inkább olyan korrupt hivatalnokok vagy inkább csinovnyikok, akik a társadalmi hangulatokat meglovagolva kovácsoltak maguknak alapot pozícióik megtartására Kijevvel szemben. Most a politikai érdek és racionalitás mást diktált.³⁰

Az Oroszország oldalára való átállás, vagy a megszálló hatóságokkal való együttműködés ilyen körülmények között kétes perspektíva, de tevékenységük folytatása Ukrajnában is kétséges. Az ukrán hatóságok a háború kitörésével nagyobb eszköztárat kaptak az ilyen politikai projektek és korábbi vetélytársaik befolyása csökkentésére.

Így például nemzetbiztonsági okokra hivatkozva az ukrán Legfelsőbb Tanár Tanács 2022. április 26-án jegyezte be „Az hatalom ukránellenes politikai pártok alapítóitól és tagjaitól való megtisztítására vonatkozó egyes ukrainai törvények módosításáról” szóló törvényt.³¹ A törvényhez tartozó magyarázó jegyzetben a törvény elfogadásának szükségességét azzal magyarázzák, hogy aktualizálódott az ukrán hatalom „kollaboránsoktól és árulóktól” való megtisztításának kérdése

29 НРУСЕЦЬКІЙ Антон: Динаміка ставлення населення до Росії та емоційний фон у наслідок війни: результати телефонного опитування проведеного 13-18 травня 2022 року. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1112&page=6>

30 SOROKIN K., i. m.

31 Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо очищення влади від засновників та членів антиукраїнських політичних партій. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1279467>

Oroszország Ukrajna elleni háborúja kapcsán. A törvény hatálya alá kerülnek az olyan ellenzéki pártok egykori és aktív tagjai, mint az Életért Ellenzéki Platform, Ellenzéki blokk, Sarij Párt, stb. (összesen 11), amelyek egyébként is igen kritikusak voltak Ukrajna Majdan utáni vezetésével. Az indoklás szerint az említett pártok tagjai közül „Néhányan közvetlenül Oroszország titkos szervezeteinek dolgoztak, egy részük pedig az ellenséges propaganda narratíváival kapcsolatos spekulációk révén érte el politikai és üzleti érdekeit, csökkentve az állam védelmi és védekező képességét.”³²

Az elfogadott törvény komoly választás elé állítja az ukrán politikai tér szereplőit, hiszen vagy a hazafias irányú, nemzetépítő politikával való konszenzust választják, vagy vállalják a kollaboráció gyanújával kapcsolatos vádak lehetőségét ha kitartanak a korábban alkalmazott retorikájuk mellett például a nyelvhasználat vagy az emlékezetpolitika terén. Nem meglepő, hogy a korábbi oroszbarát politikusok egy része a hazafias konszenzushoz csatlakozva próbál alkalmazkodni az új valósághoz. Ez mindenekelőtt az „ellenzéki tömörülés” tagjaira vonatkozik, vagyis az oroszbarát spektrum mérsékelt részére, akik Rinat Ahmetov oligarcha holdudvarába tartoztak. Olekszandr Vilkul, aki az Életért Ellenzéki Platform párt soraiból indult az elnökválasztáson, a Krivij Rih – Zelenszkij elnök szülővárosa – védelmi főhadiszállásának vezetője lett. Mihajlo Dobkin, a harkivi régió volt kormányzója önkéntesként vonult a háborúba. A hazafias táborba helyezte át magát Odessza oroszbarát polgármestere, Hennagyij Truhanov és Harkiv polgármestere, Igor Terehov is.

A politikai tér homogenizálása következtében azonban kérdéses, hogy az egykori oroszpartí politikai szereplők helyét, akik a délnyugati régiók nézeteit és preferenciát képviselték kik helyettesítik majd, és a háború lezárása után lesz-e az adott régióknak megfelelő politikai

32 ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо очищення влади від засновників та членів антиукраїнських політичних партій». <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1279487>

képviselte Ukrajnában. Konsztantin Szorokin a Carnegie központ Donbász kutatója szerint „Itt lehet számítani az „orosz nyelvű patriotizmus” regionális árnyalatával ellátott a nacionalista populizmus virágzására - mert a térség nyelvi adottságai nem valószínű, hogy gyökeresen megváltoznak a jelenlegi generáció élete során.”³³ Utóbbira az esetleges 2024-es elnökválasztások lehetőségének megjelenésével már látunk is példákat. Az ukrán társadalomban lévő ellentétek, amelyek mind a nyelvet, mind a háborútól való fáradtságot, mind az emlékezetpolitikát de még a hatalomban lévő korrupció megítélését is érintik, egyre gyakrabban jelennek meg a politikai ambíciókkal rendelkező véleményvezérek, mind a politikai revansot váró politikusok megnyilvánulásaiban.

7. Egységesebbé vált-e az ukrán társadalom a háború kitörése után?

Az orosz támadás egyrészt teljesen kihúzta a talajt az orosz párti, vagy az ukrán vezetés nyugati irányát kritizáló politikai erők alól, másrészt hatalmas csalódást okozott a dél-keleti, hagyományosan orosz párti erőkre szavazó, az orosz nyelv használatát támogató régiók lakosságában. Ugyanakkor az elfogadott törvények valamint a társadalmi retorika hatására a kritikus, a hivatalos állásponttól eltérő vélemények kinyilvánítása, vagy álláspont foglalása komoly következményeket vonhat maga után, így ha ezek jelen is vannak, nem voltak láthatók, vagy hallhatók. A háború kitörése utáni első hónapokban a kollaboránsok, divezránsok keresése általánossá vált, gyakoriak voltak az olyan esetek is, amikor a nyugati régiókba érkező belső menekülteket jelentettek fel a helyiek gyanús viselkedésük, vagy túl helyes orosz nyelvhasználatuk miatt. Mindemellett az ukrán társadalom egységesen lépett fel a humanitárius kérdésekben, amelyek keretén belül a figyelmen kívül maradt a nyelvhasználat vagy a korábbi politikai preferenciák. A bajbajutott ukránokon az nyugatias nacionalisták és az egykori keleti oroszpartiak is

33 SOROKIN K., i.m.

egyaránt segítenek lehetőségeiknek mérten. Ez az Ukrajnában szélesen kiterjedt önkéntes hálóban jól látszik.

A háború előre haladásával és rutinná válásával viszont a korábbi problémák ismét megjelentek, az ideiglenes viszonylagos egység fokozatosan erodálódik és ennek politikai célú felhasználására is láthatunk precedenseket, így például az Elnöki Iroda egykori tanácsadója Olekszij Aresztovics is fokozatosan ezt építi bele politikai ambíciói megvalósítását szolgáló megnyilvánulásaiába. Ebben felmerül az orosz nyelv használata, a háborútól való fáradtság, a tárgyalások szükségessége és az egy mintára (ami jelenleg a nyugati ukrán nacionalizmus) való homogenizálás kritikája.³⁴

A 2023 augusztusában a közzétett, Ilko Kucheriv Demokratikus Kezdeményezések Alapítványa által készített közvéleménykutatás adatait vizsgálva a Kijevi Politikai Intézet az ukrán lakosságot három csoportra osztja:

- a „Szenvedélyes háborúpártiak” (military-passzionairrii – ukrán átírás), akik a társadalom közel 40-50%-át teszik ki;
- a „fáradók” – 20-30%;
- a „békecsinálók” 20-30%.

A többség tehát egyelőre még mindig a kitarat, és úgy véli, hogy a háború nem érhet véget kompromisszumokkal, de a fáradtság fokozatosan növekszik, amely ellentét a társadalmi egységre is hatással lehet.³⁵

A közvéleménykutatás adataiból kiderül, hogy a háborútól való fáradtság, vagy kompromisszumkészség szemmel láthatóan magasabb a keleti és a déli megyékben, amelyek a fronthoz vannak közelebb, míg az életszínvonal romlása ellenére is kitaratók aránya a fronttól távolodva növekszik. Ez vonatkozik a Szovjetunió felbomlásának

34 KARJAGIN Mihail, Fenomen Arestovicha. Aktualjnije Kommentarii. 2023.10.20. <https://actualcomment.ru/fenomen-arestovicha-2310200907.html>

35 Ukainian Institute of Politics. Граждане Украины продолжают демонстрировать неготовность к компромиссам с РФ для прекращения войны. 2023.08.24. <https://t.me/uiamp/3881>

megítélésére, amelyet a nyugati megyékben a megkérdezettek 91%-a tart jó eseménynek, míg délen és keleten ez 41% és 60%, úgy hogy az utóbbi megyékben 23% és 21% véli egyenesen rossz eseménynek 35 és 18% pedig nem tudott egyértelmű választ adni. Érdeemes azonban megemlíteni, hogy a negatív válaszadók többsége 50 és 60 év fölötti. Emellett szintén figyelemre méltó, hogy a központi, déli és keleti megyékben a megkérdezettek 41, 51 és 39%-a véli úgy, hogy Ukrajna függetlenné válásával a negatívumok és pozitívumok mértéke megegyezik, a változásokat pozitívan délen értékeli a legkevesebben, csupán 26,4%. A keleti megyék lakóinak 17,4%-a nem büszke arra, hogy ukrán állampolgár, a kérdésben az országos átlag 7,8%, a nyugati megyékben 2,2%. Országos átlagban a megkérdezettek 49% véli, hogy Ukrajna összességében jó irányban halad és 32% szerint halad rossz irányban.³⁶ A méltóság forradalmát jogos népfelkelésként, pozitív eseményként a nyugati megyékben a megkérdezettek majdnem 90% értékeli, a déli megyékben ez 36, és 50%, ahol a megkérdezettek 25 és 22%-a egyenesen törvényellenes államcsínynek tartja a 2013-2014-es Majdan eseményeit³⁷

A fent vázolt mérések jól mutatják azokat az ideológiai, kulturális és nyelvi ellentéteket, amelyek továbbra is mélyen benne vannak az ukrán társadalomban. Ezek az ellentétek vezettek azokhoz a feszültségekhez is, amelyek a nyugati megyékbe ideiglenesen áthelyezett keleti és déli megyékből származó lakosok és a helyi lakosok között alakultak ki. Az általánosan elterjedt sztereotípiák szerint a keletiek a nacionalisták közé kerültek, akik nyelvhasználatuk, politikai nézeteik miatt vegzálják őket, az őket befogadók szerint pedig az áttelepültek hálátlanul viselkednek, nem dolgoznak és továbbra is

36 DIF. Den nezalezhnosti Ukraini i.m.

37 DIF. Zasudzhennya SRSR derusifikatsiya Majdan Jak zminjuetsja stavlennya ukrainciv do politiki nacionalnoi pamjati na tli rosijskoi agresii 2023.01.20. https://dif.org.ua/article/zasudzhennya-srsr-derusifikatsiya-maydan-yak-zmi-nyuetsya-stavlennya-ukraintsiv-do-politiki-natsionalnoi-pamyati-na-tli-rosijskoi-agresii#_Toc125113326

oroszul beszélnek. Összességében 2022 júniusában a megkérdezettek 61% pozitívan kezeli az áttelepülteket és 65%-uk segíti is. A negatív megnyilvánulások okai közül (48%) kiemelkedik, hogy az áttelepültek nem beszélnek ukránul, hálátlanok (48%) valamint, hogy szórakoznak, tehát kávézóba járnak, és egyéb szolgáltatásokat vesznek igénybe (58%). Utóbbi összefügg az anyagi különbségekkel is, ugyanis a keleti régiókból áttelepültek között igen sok a jómódú személy és ennek ellenére mégis segítséget követel, ami további negatív megítéléshez vezet.³⁸

2023-ra ezek a mutatók javultak, de árnyaltabbak is lettek. Az ukránok 85%-a pozitívan viszonyul a belső áttelepültekhez, 10%-uk semleges, csak 5%-uk viszonyul hozzájuk hidegen. A Herszoni és Zaporizsjai megyék megszállt területeinek lakóihoz való hozzáállás szintén nagyon pozitív: 83% pozitív, 11% semleges, és csak 5% negatív. A megszállt Krím-félsziget lakosaihoz hűvösebb a hozzáállás: 46% pozitív, 23% semleges, 31% negatív. Az úgynevezett szakadár köztársaságok lakóival szembeni attitűd viszont inkább negatív: 59%-hideg, 18%-semleges, 22%-a pozitív.³⁹ Tehát az ukrán társadalom valóban igyekszik segíteni a bajbajutottakon és ez a mérésekből is adódik, ugyanakkor az áttelepültek „területi hovatartozása” ezt sokban befolyásolja, ugyanis ezeken az ezeken a területeken élő személyekkel lehetnek a legnagyobb eszmei ellentétek, valamint a legtöbb sztereotípiá is velük kapcsolatos, így például az egyik elterjedt vélemény, hogy az adott régiók lakossága már „levizsgázott” 2013-2014-ben, amikor Viktor Janukovics mellett álltak ki és őt támogató majdant

38 Zmina. (2022) 61% ukrajinciv ta ukrajinok stavlyatsya do vymushenyh pereselencziv pozytyvno ta spivchutlyvo. 2022.06.09. <https://zmina.info/news/61-ukrajinciv-ta-ukrajinok-stavlyatsya-do-vymushenyh-pereselencziv-pozytyvno-ta-spivchutlyvo/>

39 Raintg group (2023) Sociologichne doslidzhennya do dnya nezalezhnosti: uyavlennya pro patriotizm ta maybutne Ukraini 2023.08.24. https://rating-group.ua/research/ukraine/soc_olog_chne_dosl_dzhennya_do_dnya_nezalezhno_uyavlennya_pro_patr_otizm_ta_maybutn_ukra_ni_16-20_se.html

szerveztek, majd kezdetét vették a szeparatista mozgalmak. Ezáltal nem csak a hagyományos társadalmi polarizáció erősödött, hanem a társadalmi ellentét, és ellenállás is. Mindez, valamint az ehhez társuló mentalitásbeli, de még anyagi különbségek megnehezítik a társadalmi kohéziót vagy integrációt.⁴⁰ Utóbbi esetében az integráció alatt sokan inkább az azonosulást várják el.

8. Összegzés

Az Ukrajnában kialakult regionális ellentétek nagy mértékben befolyásolják az ukrainai társadalom egységességét. A társadalmi összhang Ukrajnában valóban nagyobb, és a politikai tér is egységesebb. A társadalmi konszolidáció jelen körülmények a formában azonban inkább az orosz szimpátiák feladásában, valamint a politikai tér homogenizálásával valósult meg, mintsem az kritikus felek inkluzív integrációjával. Emellett ugyanakkor elmondható, hogy a háborús viszonyok fokozatosan a hétköznapiak részévé váltak. A harci események egy viszonylag mozdulatlan frontvonal mentén rögzültek, a „hátországban” a rendszeressé vált légiriadók rutinná váltak. Ennek hatására az első időszakra vonatkozó sokk elmúltával és a harcok eltávolodásával az ukrán társadalomban ismét felszínre kerülnek az ellentétek. Gyakoribbá váltak a nyelvi viták, amelyek során az oroszajkúak kifejezik nemtetszésüket ha nyelvhasználatukat kifogásolják. Ismét megjelent a kormány kritikája a korrupt hivatalnokok, az erőszakos mozgósítás miatt, és ha ezt korábban egy bizonyos társadalmi öncenzúra gátolta, jelenleg ez egyre nagyobb méreteket ölt. Utóbbira Zelenszkij elnök potenciális kihívói igyekeznek további hangsúlyt helyezni és ezt politikai előnnyé kovácsolni maguk számára. Bizonyos szakértői körökben fel is merültek már

40 Tolub Natalija., (2022). Intehracija pereselenciv na Zahodi Ukrajinu: chomu vynykajutj problemy? The Page. 2022.12.09. <https://thepage.ua/ua/politics/chi-mozhlive-obyednannya-shodu-ta-zahodu-ukrayini>

azok az elképzelések, hogy a pillanatnyi konszolidáció után újból társadalmi kirekesztettségbe kerülő oroszajkúak, esetleg nemzetiségi kérdésekben kevésbé érdekelt társadalmi réteg igényei kielégítésére új politikai projekteket készítenek elő a szavazatok áthúzása érdekében. A meglévő ellentétek további mélyítése azonban ingen kockázatos vállalkozás, ugyanis a közös ellenség amelyet Oroszország testesít meg egyelőre még fenntartja azt a bizonyos társadalmi szolidaritás amelyet Ukrajnában a háború kitörése után megerősödött. A háború vége után azonban egy a harci események következtében traumatizált, frusztrált társadalomban ezek a belső ellentétek igen jelentős veszélyforrások lehetnek amelyekre a mindenkori ukrán vezetésnek adekvát választ és megoldást kell majd találnia.

Vigóczki Máté György¹

AZ OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓ KÜLPOLITIKAI KONCEPCIÓINAK FEJLŐDÉSE 2013-2023

1. Bevezetés

Egy ország külpolitikai koncepciója egy olyan hivatalos dokumentum, mellyel az adott állam kifejezésre juttatja, hogyan tekint magára a régiója, a globális nemzetközi kapcsolatok kontextusában, milyen trendeket vízionál, illetve értékeléseket szűr le mindezekből. Ebből kiindulva alkalmas arra is, hogy a saját regionális, vagy akár globális szerepét is bemutassa. A leírás mögött azonban általában ideológiai tényezők is felsejlenek, ezért az ilyen dokumentumok² rámutathatnak arra az értékrendre, melyet az ország képvisel. Ebből következően a saját szerepéről kialakított kép, bizonyos fokig vágyvezérelt is lehet, sőt, akár egyfajta puha hatalmi (soft power) eszközként is értelmezhető. Mindenesetre ezek az írások bizonyos fokig képviselik az adott ország elitjének és állampolgárainak a külkapcsolatokról kialakított világnézetét is.

Oroszország külkapcsolatai és a regionális, illetve globális kapcsolatokban betöltött szerepe a 2013-2023 közt eltelt évtizedben nagyot változott, melynek legfőbb oka értelemszerűen a Krím-félsziget illegális elcsatolása és az Ukrajna ellen indított háború. A jelen elemzés a

1 a Pécsi Tudományegyetem Geopolitikai Doktori Programjának doktorandusza. Kutatási területe az orosz külpolitika, a neo-eurázsianizmus elmélete és az orosz állami identitás.

2 A szerző szinonimaként használja a koncepció, doktrína, dokumentum és írás kifejezéseket, melyek az Oroszországi Föderáció Külpolitikai Koncepcióra vonatkoznak.

háborút megelőző 2013-as, a Moszkva által akkor még el nem ismert ukrajnai beavatkozását követő 2016-os, és a nyílt, valamint teljeskörű támadását követően született 2023-as koncepciók bemutatását tűzi ki célul, különös tekintettel az ezek fejlődésében végbement folyamatok ismertetését. A három, Vlagyimir Putyin elnöksége idején elfogadott doktrína önmagában is nagy segítséget ad a Kreml külpolitikáját befolyásoló tényezők bemutatásában, azonban messzebb mutat az a fejlődési ív, mely végigkíséri az adott időszakot. Az egyik leginkább kiemelésre érdemes eleme ennek a fejlődésnek az ún. civilizációs megközelítés hangsúlyossá válása, azonban nem találunk egyikben sem pontos meghatározást arra, hogy mit is jelent a civilizáció, ezért ez a fogalom meglehetősen tág értelemben jelenik meg.

2. Előzmények

Fontos hangsúlyozni, hogy a 2013-as koncepcióban foglaltakat érdemes egy jóval korábban elindult folyamat szerves részeként tekinteni. A Putyin első elnöki ciklusában, 2000-ben elfogadott, *Az Oroszországi Föderáció Külpolitikai Koncepciója* című dokumentum³ ugyan még a 2001. szeptember 11-i terrortámadások előtt született, amikor még az orosz reformfolyamatok nem érzékeltették hatásukat és Oroszország még a kilencvenes évek sokkjától szenvedett. Legfontosabb mondanivalója ennek a doktrínának, hogy elismeri, a Szovjetunió bukását követő években nem váltak valóra azok a várakozások, amik arról szóltak, hogy a külföldi partnerekkel egyenlő, kölcsönösen előnyös partnerségi viszonyt alakítsanak ki, ezért a külpolitikai prioritások újragondolására van szükség. Röviden említésre kerül a többpólusú világrend megteremtésének elősegítése is, de ez ekkor még nem tartalmazott civilizációs megközelítést (maga a kifejezés sem jelenik meg), csupán a globális kapcsolatok „demokratizálásának” igényét sugallta.

3 KREML: *Az Oroszországi Föderáció Külpolitikai Koncepciója*. 2000. <https://constitutions.ru/?p=23595> 2023.11.07.

Nyolc évvel később, a bekövetkezett belpolitikai konszolidáció és a reformfolyamatok következtében már egy sokkal magabiztosabb Oroszország képet vázol fel a 2008-as, hasonló című koncepció.⁴ Ekkor már az ország külkapcsolatai elmélyültek úgy a nyugati országokkal, mint az ázsiaiakkal, és a majdani Eurázsiai Gazdasági Unió (EGU) körvonalai is kirajzolódtak. Moszkva szemszögéből azonban aggodalomra adott okot az Egyesült Államok vezetete iraki háború, az ún. „színes forradalmak” a poszt-szovjet térségben, a NATO bővítése, valamint a tervezett amerikai ballisztikus rakétavédelmi rendszer terve. Az időszakot jól jellemzi a 2007-es müncheni biztonságpolitikai fórumon elhangzott putyini beszéd, melyben újra helyet követelt országának az orosz elnök a világpolitika színpadán.

A 2008-as doktrína híven tükrözte mindezeket a változásokat. Az írás ugyanis kijelenti, hogy világpolitikában tapasztalt nyugati dominancia véget ért. Moszkva az átalakuló világrend változásait nem csak követi, de azok aktív alakítójaként is fel tud lépni. Az igazságosabb és demokratikus világrend kialakítása, valamint az ideológiai konfrontációk megszüntetése az, ami a külpolitika legfontosabb elemei. Utóbbival az írás arra utal, hogy a „hidegháború örökséget” fel kell számolni, aminek a tetten érhető jelei az egyes országok részéről a hegemoniára való törekvés, az Oroszország-ellenes lépések. Itt az Egyesült Államokra és szövetségeseire utal a koncepció. Moszkva tehát a fent vázolt legfontosabb eseményeket a hidegháború egyfajta folytatásának fogta fel. Az értelmezési keretben ez azt jelenti, hogy a többszörösűvé átalakuló világrend egy természetes folyamat része, melynek elősegítése a folyamatból nem profitáló szereplőkre nézve káros. Utóbbiak közé a hegemoniáját egyre jobban elvesztő nyugati tömböt kell érteni. Ez az érvelés kettős célt szolgált: egyrészt Oroszország azt mutatja, hogy az ellene irányuló lépések miatt defenzív pozíciót kell felvennie, másrészt viszont az értelmezési kerete szerint

4 KREML: *Az Oroszországi Föderáció Külpolitikai Koncepciója*. 2008. <http://kremlin.ru/acts/news/785> 2023.11.07.

épp ezek jelzik, hogy a globális folyamatok átalakításában mégis csak hathatós szerepet tölt be.

A multipolaritás alapjai itt már sajátos civilizációs megközelítést tartalmaznak, melyben a civilizációk másfajta gazdasági és fejlődési modelleket hoztak létre. Ezeknek az alapjait főleg a vallási, kulturális törésvonalak adják, melyek a jövőben még inkább elmélyülnek. Oroszország ebből a szempögből nézve a legnagyobb eurázsiai hatalomként jelenik meg. Fontos elvként jelenik meg annak elutasítása, hogy ezek a civilizációk ráeröltessék a saját értékrendjüket egymásra –, ami nem kimondottan a nyugati politikai és gazdasági modellek elutasításának hivatalos doktrínává emelését jelenti. A koncepció szerint az Oroszország által képviselt civilizáció képes saját, többnemzetiségű együttélés több évszázados tapasztalatait átadni, ami a globális stabilitást szolgálná. Igaz, ez akár értelmezhető a saját orosz civilizációs értékrend átadásával, amivel az írás ellentmond magának.

A 2008-as doktrína azonban javarészt Oroszország külkapcsolataival olyan értelemben foglalkozik, hogy azok hogyan tudják az ország gazdaságát és társadalmi jólétét fejleszteni. Fontos célkitűzés ezért a világgazdasági folyamatokba való bekapcsolódás, és nem jelenik meg kritikaként a nyugati szereplők befolyása a globális pénzügyi és gazdasági szervezetekben. Sőt, található az írásban olyan utalás is, miszerint a kialakuló globális pólusok akár gazdasági központok mentén is kialakulhatnak, melyek mögött persze a fent említett kulturális, civilizációs tényezők is szerepet kapnak. A multipoláris világ egyik ilyen centruma lehet az ekkor még csak vámunióként működő Eurázsiai Gazdasági Unió (EGU) is, igaz ez a medvegyevi optimista megközelítés szerint akár Vancouvertól Vlagyivosztokig tartó térséget is felölelheti.⁵ Az USA, az EU és Oroszország együttműködése a dokumentum szerint nem csak kölcsönösen előnyös, de ahhoz

5 MEDVEGYEV, Dmitrij. *Speech at Meeting with German Political, Parliamentary and Civic Leaders* 2008. https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/d_ru_20080617_04_/D_RU_20080617_04_en.pdf 2023.11.09.

Moszkva kész konstruktívan hozzá is járulni. Georgia és Ukrajna NATO bővítését tartalmazó ígéret ugyan elítélésre kerül, de a közös kihívások mentén együttműködési lehetőségeket is kínál az írás.

Ez a doktrína még nem szükségszerűségként írja le azt, hogy Oroszországnak milyen szerepet kell betöltenie a policentrikus világban, így az sem értelmezhető küldetéstudatként, hogy milyen civilizációs tekintetű értékek átadására látja magát alkalmasnak Moszkva.

3. A 2013-as külpolitikai koncepció⁶

Hasonlóan az előző két koncepció megszületése közt eltelt időszakban, a 2008 és 2013 közt is drámai változások zajlottak le Oroszországban és a nemzetközi térben is. Ez tükröződik a doktrínában is, mely szövegében valóságos „forradalmon” esett át és már határozottan civilizációs dimenzióban mutatja be a külpolitikai környezetet. Nem sokkal az előző koncepció után zajlott le az ötnapos háború Georgiával 2008-ban, tovább bővült a NATO rakétavédelmi rendszere Európában. 2011-ben végigsöpört Észak-Afrikában az ún. Arab tavasz, főleg Líbia és Szíria példája volt elrettentő Moszkvának, annak tükrében, hogy Putyin elnökjelöltségének bejelentése és újraválasztása után Oroszországban is komoly tüntetések zajlottak le 2011-2012 folyamán. Mindezek értelmezése a Kreml döntéshozóit a saját rezsimbiztonsági megfontolásai miatt arra ösztönözték, hogy sokkal asszertívebben lépjenek fel a külpolitikában.

A 2013 februárjában aláírt koncepció számos tekintetben párhuzamba állítható Putyin harmadik elnöki ciklusa előtt, 2012. február 27-én megjelent „Oroszország és a változó világ” cikkének tartalmával.⁷ Megegyezik a két írás abban, hogy mindkettő kihangsúlyozza,

6 KREML: *Az Oroszországi Föderáció Külpolitikai Koncepciója*. 2013. <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/70218094/> 2023.11.10.

7 PUTYIN, Vlagyimir Vlagyimirovics. *Oroszország és a változó világ*. 2012. <https://www.mn.ru/politics/78738> 2023.11.14.

hogy „egyes országok” felelősek a világban tapasztalható instabilitásért, illetve az, hogy ezek az országok megpróbálnak beavatkozni más államok belügyeibe, sokszor az ENSZ BT-t megkerülve. A doktrína nem mondja ki nyíltan, de a cikk egyértelműen a NATO vezette Nyugatra utal. Egy egyre veszélyesebbé és kiszámíthatatlanná váló nemzetközi környezetben a koncepció szerint Oroszországnak kiemelt szerepe van az egyensúly megteremtésében a nemzetközi viszonyokban és a civilizációk közt.

Újdonság, hogy a korábbiakhoz képest szerepel a dokumentumban a soft power fontossága. Egyrészt abban az értelemben jelenik meg, hogy ez alkalmas eszköz lehet más országok szuverenitásának megsértésére, de ugyanakkor befolyásszerzésre is. Másrészt pedig egy ilyen környezetben Oroszországnak saját soft power-ére, és értékrendszerére támaszkodva kell védekeznie, egyúttal fel is venni a harcot ezen a téren.

A 2013-as doktrína éppen azért forradalmi jelentőségű, mivel abban már megjelenik az a messianisztikus elv, sajátos civilizációs küldetéstudat, melyet korábban, a 2000-es évek végéig csupán marginális politikai csoportok hangoztattak.⁸ Ezzel párhuzamosan, a kormányzati irányítású médiában, internetes közösségi oldalakon is egyre inkább hangsúlyosabbá válik az orosz történelem ilyen szellemű személete.

Ugyanakkor ez nem teljesen előzmény nélküli, ugyanis a 2012-től erősödő ún. konzervatív fordulat⁹ az orosz politikai elit reakciójaként is értelmezhető a Nyugat politikájára. Ennek egyik eleme a spirítualitás, illetve keresztényi értékek hangsúlyossá tétele, melyek az orosz percepció szerint Nyugaton visszaszorulnak, Oroszországban viszont továbbra is fontos maradnak. Ennek felismerése aktivizálja

8 ENGSTRÖM, Maria. *Contemporary Russian Messianism and New Russian Foreign Policy*. Contemporary Security Policy 2014/35 (3): 356–79. <https://doi.org/10.1080/13523260.2014.965888>.

9 Sz. BÍRÓ, Zoltán. *Újszovjetség*. 2015. <https://magyarnarancs.hu/kulpol/ujszovjetség-93701> 2023.11.08.

az egész világ sorsáért felelőséget érző oroszországi népet, és a doktrína mozgósítani tudja a teljes társadalmat. Másként fogalmazva, az asszertív külpolitika igényét azzal támasztja alá, hogy a külső befolyással szemben védekeznie kell Moszkvának. A Kreml, illetve maga Putyin szemszögéből nézve ez alkalmas lehet a 2011-2012-es tüntetések képében jelentkező demokratikus deficit ellensúlyozására és a legitimitáció megerősítésére, a „szuverén” demokrácia ideológiai alátámasztására. Mindez új szakaszt jelent Oroszország regionális és globális szerepének értékelésében is. Sőt, tekintve Ukrajna 2014-es megtámadását, a gyakorlatba is átültette számos elemét a Kreml, főleg, ami az ideológiai megalapozást és a soft power alkalmazását illeti.

Összességében a koncepció legfőbb jelentőségét az adja, hogy hivatalossá válik a nemzetközi kapcsolatok civilizációs megközelítése. Másrészt Oroszország a többpólusú, de kaotikus világ egyik önálló pólusát alkotja gazdasági, katonai képességei, de civilizációs identitása miatt is. Harmadrészt pedig az, hogy ha Oroszország megvédi önmagát és véghez viszi a sajátos kulturális-spirituális küldetésstudatát, miközben saját ideológiájára támaszkodik, akkor az nem csak a saját biztonságát szavatolja, hanem a globális stabilitást is.

4. A 2016-os külpolitikai doktrína¹⁰

Ez a dokumentum 2016. november 30-án, a Krím-félsziget illegális annektálása, valamint a kelet-ukrajnai harcokat ideiglenesen beszüntető Minszk I. és II. megállapodások aláírása, a szíriai polgárháborúba való beavatkozás és az Iszlám Állam felemelkedése után született. Ekkor már életben voltak az első nemzetközi büntetőintézkedések Oroszországgal szemben, főleg a nyugati országok részéről.

Oroszország egyik legfontosabb célkitűzése ebből kifolyólag, hogy az orosz gazdaság és modernizáció számára előnytelen helyzet meg-

10 KREML. *Az Oroszországi Föderáció Külpolitikai Koncepciója*. 2016. <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201612010045> 2023.11.09.

szűnjön, a korábbi gazdasági befolyását visszaszerzése, a technológia fejlődése révén pedig az életszínvonal növekedése biztosított legyen. A másik cél, hogy a Kreml megszilárdítsa globális befolyását. Ezen koncepcióban is fontos hangsúlyt kap az világpolitikai rendszer, ami egy olyan átalakuláson megy keresztül, mely során többpólusú világrend alakul ki. Mindez Kelet-Ázsia és a Csendes-óceán felé bilentli az erőviszonyokat, aminek kárvallottja a hagyományos nyugati hatalmak jelenlegi globális dominanciája lesz. A 2013-as dokumentumhoz hasonlóan itt is határozottan megjelenik a civilizációs megközelítés, mivel a leírtak szerint a világ kulturális és civilizációs sokszínűsége az elindult decentralizációs folyamatok következtében egyre nyilvánvalóbbá válik.

A doktrína szerint ezt az átalakulást párhuzamosan végigköveti egy egyre élesedő nemzetközi versenyfutás a piacokért és nyersanyagokért, ami globális léptékű egyenlőtlenséget okoz. Azonban ez a vetélkedés nem csak gazdasági, technológiai dimenzióval bír, hanem egyre inkább civilizációs jelleget is ölt, ami az értékrendszerek konfliktusára utal. Moszkva az előző koncepcióhoz képest jóval fenyegetőbbnek látta, ha az egyik civilizáció rákényszeríti az értékrendszerét egy másikra, mivel az idegengyűlöletet, sőt konfliktusokat is szíthatnak, miközben a globális instabilitás kockázata is nő. Épp ezért szükség van a békés egymás mellett élés biztosítására, egymás értékeinek tiszteletben tartására, valamint a partneri viszony kialakítására. A dokumentum szerint leginkább a nyugati hatalmak a felelősek a ilyen folyamatokból keletkező feszültségekért. Sőt, a koncepció szövegezői szerint azért, hogy ezek a nyugati hatalmak a globális befolyásukat megőrizzék a rohamosan átalakuló nemzetközi környezetben, a korábbinál erőteljesebben fogják kényszeríteni akaratukat és értékrendszerüket másokra. Emiatt a doktrína szerint várható az instabilitás további növekedése regionálisan és világszinten egyaránt.

Ennek kiemelt példajaként jelenik meg az Iszlám Állam terror-szervezet gyors felemelkedése, hatékonysága és a közösségi médiában

való térnyerése, ami a Kremlt is meglepte. Igaz, Oroszország külpolitikai doktrínái korábban is kitértek a nemzetközi terrorizmus jelentette veszélyekre, azonban a 2016-os dokumentum újdonságot tartalmaz ezzel kapcsolatban. A koncepció ugyanis a terrorállam felemelkedéséért a Nyugatot teszi felelőssé, egészen pontosan azt, hogy modernizáció címszó alatt a saját értékeit kényszerítette más államok politikai rendszereire, mely felerősítette a társadalmakban meglévő negatív reakciókat a kihívásaikra. Ez az iraki, valamint a szíriai instabilizációs folyamatokra való egyértelmű utalás.

A Nyugat felbolygató magatartásával kontrasztba állítja a doktrína a Kreml kiszámítható külpolitikáját. A 2013-as előzményéhez hasonlóan itt is kiemelésre kerül, hogy globális szinten civilizációs egyensúlyozói szerepe van Oroszországnak, mely már évszázadok óta jellemzi az orosz külpolitikát. Sőt, a sajtóságos orosz többnemzetiségű kultúra több évszázados példát szolgáltat a kultúrák békés egymás mellett éléséről. Ilyen jellegű tapasztalatát kész az ENSZ-en, civil szervezeteken és az ortodox egyházon keresztül megosztva elősegíteni elő a harmonikus együttélést globális szinten is. Ugyanígy a nemzetközi béke és stabilitás eszköze az ENSZ Biztonsági Tanácsa, azonban ehhez egy reform révén hatékonyabbá kell válnia. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy sokkal nagyobb mértékben kell reprezentatívnak lennie földrajzi és civilizációs értelemben. Olyan nagy, civilizációs pólusoknak tekintett szereplők, mint India, Brazília vagy éppen az Dél-Afrika, illetve ezen országokkal folytatott együttműködési fórumok (BRICS, RIC, SCO) kell, hogy nagyobb befolyást kapjanak.

Röviden ismét kiemelésre kerül a soft power fogalma, de itt leginkább a civil társadalom hatását, illetve egyes technológiai eszközöket érti alatta. A 2013-as elődjéhez hasonlóan ismételtelen kiemeli, hogy ezek politikai nyomásgyakorlásra, más országok belügyeibe való beavatkozásra alkalmasak, mely destabilizációt és legitim kormányok megdöntését okozhatja.

Hosszan részletezi a koncepció, hogy partneri viszonyra törekszik Oroszország a FÁK térségével, ahol erősíteni igyekszik az integrációs törekvéseit. Hasonlóan részletes kifejtést kap az EU-val való együttműködése, olyannyira, hogy követendőnek tartja az európai és az eurázsiai integrációs folyamatok minél mélyebb összekapcsolását egy, az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig tartó térség létrehozására.

Ezzel szemben az Egyesült Államokkal kapcsolatban főleg kritikákat fogalmaz meg, ami erősen jelzi, hogy nem egységes „Nyugat” képben gondolkoztak a szöveg megalkotói, hanem annak „európai” és „atlantista” verzióiban. Az európai biztonsági térben az elmúlt évtizedekben lezajlott konfliktusokért azonban az EU és a NATO terjeszkedését teszi felelőssé. Ebben az értelemben a dokumentum szerint az Egyesült Államok által irányított szövetségi rendszer Oroszországgal szembeni feltartóztatási politikát folytat (ez egyben utalás a hidegháború alatt folytatott amerikai feltartóztatási politikára is). Mindez nem csak Moszkvára nézve káros, de a regionális- és a globális biztonság is veszélybe kerül emiatt.

Ázsiára egyre fontosabb stratégiai partnerként tekint a dokumentum, főleg a globális erőviszonyokban elindult változások miatt. Fontosnak tekinti a szorosabb együttműködést a térségbeli integrációs szervezetekkel, ami garantálhatná Szibéria és az orosz Távol-Kelet fejlődését. Mindez azonban nem választható el attól, hogy részben a nyugati gazdasági büntetőintézkedések következtében az orosz külkapcsolatokban már elkezdődött egy alternatíva keresés, ami miatt Ázsia országai elkezdtek felértékelődni.

Ahogy 2013-as koncepció, úgy a 2016-os is erős civilizációs megközelítést alkalmaz a nemzetközi politikai környezet bemutatására és magyarázására. A legfőbb kihívást az Egyesült Államok és szövetségi rendszere által folytatott ideológiai és politikai befolyásszerzés jelenti. Ez nem csak Oroszországra, de a globális biztonságra is veszélyes (ld. Iszlám Állam) és az európai biztonsági környezetre nézve is. Utóbbi vélhetően utalás Ukrajnára, illetve a háborúra is, mint a Kreml ér-

telmezésében a Nyugat egyes szereplői által folytatott befolyásszerzés egyik következményére. Miközben határozottan megkülönbözteti Nyugat-Európát és az Egyesült Államokat, látja, hogy utóbbi vezetői szerepét az előbbire is rákényszeríti. Az együttműködést is csak Európával tartja valószínűbbnek, igaz nem utasítja el az elvi lehetőséget az USA-val sem. Fontos a feltartóztatási politikájukkal szembeni ellenállás, a folyamatos védekezés, mert amint a dokumentum sugallja, minden jelentős eurázsiai konfliktusért az „atlantista” Nyugat a felelős. Abból a feltételezésből indul ki mind a két írás, hogy a kultúrák és civilizációk békésen élnek egymás mellett, ha az orosz évszázados tapasztalatokat elsajátítanak.

5. A 2023-as külpolitikai doktrína¹¹

2023. március 31-én írta alá Putyin a legújabb külpolitikai koncepciót. Több mint egy évvel azután, hogy Oroszország 2022. február 24-én nyíltan katonai támadást indított Ukrajna ellen. A kialakult külpolitikai környezet számos aspektusból rendkívül előnytelen Moszkvára nézve. A nyugati országok és legfőbb partnerei, melyek a világ leggazdagabb és legfejlettebb országok többségét adják korábban nem tapasztalt súlyú büntetőintézkedéseket vezettek be az agresszorral szemben, miközben folyamatos segítségnyújtásban, köztük jelentős fegyverszállításokkal és hírszerzési információkkal támogatják Ukrajnát. Oroszország ez alatt az év alatt számos területen elszigetelődött a Nyugattól, de természetesen ez nem terjed ki külkapcsolatainak minden részére. A „nem nyugati”, azaz főleg ázsiai, afrikai és dél-amerikai országokkal azonban továbbra is fennmaradt a jó, vagy a semleges kapcsolata. Globális izoláció kialakulására nincs kilátás, de a gazdasági és külkereskedelmi, valamint főleg a technológiai importot érintő kapcsolatait újra kell építenie. Ezek önmagukban is korlátokat

11 KREML. *Az Oroszországi Föderáció Külpolitikai Koncepciója*. 2023. <http://www.kremlin.ru/events/president/news/70811> 2023.11.12.

jelentettek bármilyen globális nagyhatalmi törekvések elé. Azonban az orosz haderő kezdeti kudarcai, majd folyamatosan megmutatkozó látványos hiányosságai komolyan megkérdőjelezték, hogy képes-e a stratégiai nukleáris csapásmérő egységein kívül a korábbi asszertív külpolitikával jellemezhető időszakhoz hasonló erőkitetésre. Ebben a szituációban a korábbiaknál jóval hangsúlyosabb a Nyugat-ellenes retorika az orosz politikai diskurzusban, amivel nem csak a harctéri kudarccokat, hanem a gazdasági nehézségeket is keretbe lehet helyezni, illetve biztosítani lehet a társadalom egységét is.

A külpolitikai folyamatokkal párhuzamosan a belpolitikában tovább zajlott az autoriter folyamatok erősödése, a „külföldi ügynököknek” minősített hírforrások, ellenzéki politikusok elleni fellépés és a demokratikus jogok korlátozása stb.

Ilyen körülmények mellett nem meglepő, hogy a 2023-as külpolitikai koncepció meglehetősen egyértelműen, sőt a korábbiakhoz képest néhol szókimondóan fogalmaz. Mind szóhasználatában, mind tartalmában visszatükrözi a radikálisan megváltozott nemzetközi- és belpolitikai környezet változásait. Míg a 2013-as koncepció a civilizációs megközelítés hivatalossá emelésével forradalmi változást jelzett, addig a 2023-as doktrína ezen az úton sokkal élesebb mérföldkőként értelmezhető.

A dokumentum megfogalmazza az orosz államiság alapvető jellemzőit. Időben ez több mint ezer évre nyúlik vissza, tehát a Kijevi Ruszra vezeti vissza legitimitását. Mivel ez a korábbi doktrínákban nem szerepelt, vélhetően ez a változás a folyamatban lévő háború következménye és tükrözi Putyin többször kifejtett véleményét arról, hogy az ukránok és az oroszok ugyanazt a népet alkotják. Így ez az ukrán nép és állam létezésének a tagadásaként is értelmezhető. A korábbiakhoz hasonlóan ismét kiemelésre kerül, hogy az orosz állam olyan „eurázsiai és euro-csendes-óceáni” civilizációként számos népet fogott össze, megteremtve a békés egymás mellett élés lehetőségét.

Oroszország helyét a mai világban számos tényező meghatározza. Ezek között az erőforrásai, az ENSZ BT állandó tagsága, hatalmas nukleáris fegyverkészlete, a Szovjetunió utódállami státusza kerül megemlítésre. Morális értelemben is nagyhatalomként tekint magára, amit a második világháborúban elért győzelem és a gyarmatrendszer lebontásában betöltött szerepe biztosít. Mindezekből következik, hogy Oroszország egy „szuverén központ” a globális nemzetközi térben, amely küldetésének tekinti a globális erőegyensúly fenntartását és a többpólusú világrend kiépítését.

A 2023-as koncepció az előzőkhez hasonlóan tartalmazza, hogy a világrend átalakulóban van egy többpólusú modell jön létre. Újdonság, hogy már olyan értelmezésben mutatja be a világrendet, hogy az addig évszázadok óta fennálló rendszer a „gyarmati hatalmak gazdasági érdekeit biztosította Ázsia, Afrika erőforrásainak kiszájtására.” „A nem nyugati világhatalmak és regionális vezető országok szuverenitása és versenyképességei” erősödésével azonban új világgazdasági rendszer alakul ki.

Ennek a megváltozásával szemben egyes „neokoloniális” országok elutasítóan lépnek fel és nem fogadják el sem a multipolaritás irányába elindult változásokat, se az ennek kereteiről szóló párbeszédet sem. Ezt a „természetes történelmi” folyamatot egyes meg nem nevezett országok az ENSZ BT megkerülésével, államcsínyek provokálásával, fegyveres konfliktusokkal, zsarolással, bizonyos társadalmi csoportok és egész népek tudatának manipulálásával stb. próbálja megakadályozni. A nyugati országok, főleg az Egyesült Államok igaz nincs nevesítve, de a „hagyományos szellemi és erkölcsi értékekkel” szembemenő „romboló neoliberais ideológiai attitűdök” más államokra kényszerítésének elítélése egyértelműen ezekre az államokra utal. „Államok egy szűk csoportja” komoly erőpróbanak teszi ki a szabályokon alapuló nemzetközi jogrendszert. Ebből következően a koncepció kiemeli, hogy egyre nehezebb kollektív válaszokat keresni az országokon átnyúló kihívásokra, ami utalásként fogható

fel a további „nem kollektív” megoldási javaslatok kidolgozásának legitimitásának alátámasztására.

A dokumentum szerint egyértelműen megnőtt a katonai erő használata az ilyen nemzetközi kapcsolatokban. A „külső nyomásnak” kitett országok együttműködése magától értetődő ilyen válságos helyzetben.

Egyes országok nevesítése azonban más helyen megjelenik. A „nyugati hegemoniára” veszélyt jelent az, hogy Oroszország független, vezető központjaként önálló külpolitikát folytat, „ukrajnai irányban” létfontosságú érdekeit védi” ezért az „Egyesült Államok és szatellitállamai” „egy új típusú hibrid háborút” robbantottak ki ellene. Céljuk ezzel nem csak Oroszország gyengítése, szuverenitásának korlátozása, de „civilizációs szerepének” korlátozása is. Ezzel szemben a koncepció azonban nem tekinti Oroszországot a Nyugat ellenségének, nem akarja elszigetelni magát tőle, ugyanakkor elvárja, hogy utóbbi fogadja el az új világrend realitásait. Itt a Moszkva ellen hozott, korábbiakhoz képest jóval kiterjedtebb gazdasági büntetőintézkedések és a nyugati országokkal fenntartott kapcsolatainak beszűkülésért nem Ukrajna megtámadását, hanem a Nyugat politikáját teszi meg felelősnek.

Oroszország a kialakult helyzetben a külpolitikájának „kreatív energiáit” azon irányokba fogja fordítani, melyek kölcsönösen előnyös együttműködésekkel járnak. Az orosz többnemzetiségű államszervezési hagyományok vélhetően előnyösek a partnereknek, míg Moszkvának lehetőség a kapcsolatok fejlesztésére: „Az emberiség (sic!) nagy része érdekelt az Oroszországgal való konstruktív kapcsolatokban és abban, hogy megerősítse pozícióját a nemzetközi szintéren, mint befolyásos világhatalom, amely döntően hozzájárul a globális biztonsághoz és az államok békés fejlődéséhez.” hivatkozással

A külpolitika stratégiai célkitűzései közt szerepel a „hagyományos orosz szellemi és erkölcsi értékek megerősítése, az Oroszországi Föderáció többnemzetiségű népének kulturális és történelmi örökségének megőrzése.” A célokat az „orszellenes” államokkal szembeni fellépés,

feszültségek és konfliktusok megoldására irányuló segítségnyújtás révén jószomszédi viszony kialakításával és a nemzetközi stabilitás és béke, valamint a népek békés egymás mellett élésének biztosításával valósul meg. Fontos még ezenkívül Oroszország „objektív megítélésének” kialakítása, ami nem új partnerek, vagy szövetségesek keresését jelentheti, hanem a „jótékony semlegesség” elérését egyes államok esetén.

A koncepció által felvázolt külpolitikai iránya az „igazságos és fenntartható világrend kialakítása.” Ez a világrend nem csak a globális biztonság megteremtését jelenti, hanem a kulturális és civilizációs identitás megőrzését minden állam számára. Főbb alapjai közt szerepel a „hegemonia elutasítása a nemzetközi ügyekben”, annak elutasítása, hogy egyes országok rákényszerítsék saját fejlődési modelljüket, ideológiájukat, értékeiket másokra, a „civilizációk és társadalomszervezési modellek sokszínűsége”. Annak érdekében, hogy a multipolaritás kialakítását elősegítse, Oroszország figyelmet kíván fordítani az USA és más „barátságtalan országok” befolyásának felszámolására és azon feltételek megteremtésére, hogy más országok is megtagadják ezeket a „neokolonialis és hegemon” ambíciókat. Mindezek elérésére jelentős partnerként tekint az Eurázsiai Gazdasági Unió, a BRICS, a FÁK, a KBSZSZ, RIC¹² együttműködéseire, valamint Latin-Amerika, Afrika, a Közel-Kelet és a csendes-óceániai térség multilaterális szervezeteire. A felsorolásból feltűnő, hogy egy „mi és ők”, tehát a szövetségeseink és a hegemoniára törő „Nyugat” bipolaritás ábrázolása a cél.

Az „igazságos és fenntartható világrend kialakítására” irányban ezután a következők „az egyetemes és hagyományos spirituális és erkölcsi értékek ... tiszteletének és védelmének” biztosítása és „az álhumanista és egyéb neoliberais ideológiai irányelvek erőltetésére irányuló kísérletek semlegesítése, ami az emberiség hagyományos spirituális és erkölcsi irányelveinek és elveinek elvesztéséhez vezet”. Hogy milyen mértékben az orosz értékrendszer védelmét helyezi előtérbe a 2023-as koncepció, arra jó példa, hogy az abban foglaltak

12 Oroszország, India és Kína együttműködése

szerint kábítószerkereskedelem is elsősorban az orosz társadalom „szellemi és erkölcsi alapjait” veszélyezteti.

Az emberi jogok és szabadságok tiszteletben tartásának és betartásának előmozdítása érdekében az Oroszországi Föderáció prioritásként kívánja kezelni annak biztosítását, hogy érdekeit, nemzeti, társadalmi-kulturális, szellemi és erkölcsi, valamint történelmi sajátosságait figyelembe vegyék az emberi jogok területén a nemzetközi jogi szabályozás és a nemzetközi mechanizmusok javítása során.

A külpolitikát az információs térben is támogatni kell az orosz identitás küldetésstudatának népszerűsítésével: „A nemzetközi békét és megértést elősegítő információk” terjesztésével, „a hagyományos szellemi és erkölcsi értékek, mint az egész emberiséget egyesítő alap” megerősítésével, valamint „Oroszország globális humanitárius térben betöltött szerepének erősítésének előmozdításával.” Az információs térben a Kreml a már korábbiakban használt dezinformációs eszköztárával tudja elérni a céljait, ami várhatóan a beszűkülő klasszikus érdekérvényesítő képességei következtében nagyobb szerepet fog kapni a közeljövőben.

Felsorolásra kerülnek a külpolitika irányai is. Az ország fejlődése, szuverenitása, biztonsága és civilizációs központként való megmaradásának záloga a FÁK tagállamok és szomszédos országok alkotják. Ezt nem csak a földrajzi közelséggel magyarázza az írás, hanem a közös államiság évszázados hagyományaival, a „közös nyelvel”, a „közeli kultúrával” és az egymásra utaltsággal. Az ún. közel-külföldön a stabilitás és biztonság garantálójának láttatja magát a továbbiakban is Oroszország, a „színes forradalmakkal” szemben is. Külön figyelmet fordít arra, hogy ne jelenjenek meg a „barátságtalan országok” katonai infrastruktúrája a térségben, valamint arra, hogy ezek az államok ne akadályozzák meg a régió együttműködését. Hangsúlyt kap, hogy az Eurázsiai Gazdasági Unió körében folytatott kooperáció végsősoron „egy szélesebb körű integrációs kontúr” kialakítását szolgálja „Euráziában.” Ez az újfajta „Nagyobb Eurázsiai Partnerség” máshol is megjelenik az írásban.

Kína és India az eurázsiai kontinensen elhelyezkedő, baráti globális hatalmi központjaival, melyek világpolitikáról alkotott kulcskérdéseiben és a világrendről alkotott orosz álláspontban egyetértenek. Oroszország törekszik arra, hogy Eurázsia egy békés, fejlődő egységes térséggé váljon. Az ún. „Nagyobb Eurázsiai Partnerség” körvonalainak felvázolását az EGU, SCO, ASEAN, valamint az Út és Övezet projektek összehangolása is elősegíti.

A külpolitika irányaiban külön részt szentel a dokumentum az iszlám világnak. A megfogalmazás szerint a „barátságos iszlám civilizáció államainak” valós esélyük van arra, hogy a többpólusú világ egyik önálló központjává váljon. Oroszország számára globális és regionális szinten is fontos a kölcsönös előnyös és egymás belügyei való beavatkozástól mentes kooperáció például az Iszlám Együttműködési Szervezet tagjaival. Utóbbiak esetében ismét kiemelésre kerül, hogy gazdasági erejük potenciálisan alkalmassá teszik őket egy „Nagyobb Eurázsiai Partnerség” kialakítására. Itt azonban az írás nem veszi figyelembe az iszlám világon belül meglévő törésvonalakat, amit részben úgy lehet értelmezni, hogy olyan szerepet szán magának a Kreml, mely ezeket felszámolja, másrészt így nem kényszerül végleges döntésre az egymással versengő szereplők közti sorrend felállításában.

A doktrína lefekteti azt is, hogy támogatja Afrika sikeresen vegye fel a harcot a neokolonialista törekvésekkel szemben és hogy a multipoláris világ egyik befolyásos központjává emelkedjen a kontinens. Ehhez Oroszország támogatni tudja az élelmiszerbiztonság és katonai együttműködésen túl a helyi konfliktusok megoldására biztosított segítségnyújtásban. Mindezt az „általuk megfogalmazott afrikai problémák – afrikai megoldás” elv alapján. Az iszlám részhez hasonlóan itt is egységes tömbként jelenik meg a kontinens, még akkor is, ha jelentős átfedés van a két területben. Feltételezhető, hogy a Kreml a nyugati, gyarmatosító történelmi örökséggel szemben magára vállalja az egységes, így sokkal nagyobb globális befolyással bíró Afrika partnerként való elfogadását, legalábbis szinten.

Latin-Amerika államaira ugyan fontos partnerként tekint, leginkább a „közös ellenség” Egyesült Államok térségbeli jelenléte miatt, de nem tekinti a többpólusú világ egyik leendő központjának.

Jelzésértékű, hogy a külpolitika irányainak felsorolásának csupán a végén esik szó a Nyugatról: az „európai régióról”, valamint az „USA és egyéb angolszász országok”. Mindössze az Antarktisz került hátrébb a felsorolásban.

Az „Eurázsia európai részének” nevezett „európai régió” legtöbb állama agresszív politikát folytat Oroszországgal szemben, melynek célja „biztonságának és szuverenitásának veszélyeztetése, egyoldalú gazdasági előnyök szerzése, a belpolitikai stabilitás aláásása és Oroszország hagyományos szellemi és erkölcsi értékeinek erodálása, valamint akadályok gördítése Oroszország szövetségesekkel és partnerekkel való együttműködése elé.” Ilyen körülmények közt a doktrína fontosnak tekinti, hogy megvédje „szövetségei és partnerei biztonságát, területi integritását, szuverenitását, hagyományos szellemi és erkölcsi értékeit, valamint társadalmi-gazdasági fejlődését fenyegető fenyegetések csökkentése és semlegesítése a barátságtalan európai államok, az Észak-atlanti Szerződés Szervezete, az Európai Unió és az Európa Tanács részéről.” Az, hogy az EU és az ET veszélyt jelentene újdonságként jelenik meg az írásban az előzőekhez képest. Ehhez hasonlóan annak nyílt megfogalmazása is először történik meg, hogy az orosz-európai kapcsolatokat leginkább az USA és egyes szövetségeseknek stratégiai törekvései rombolják, mely egyszerre csökkenti Európa szuverenitását és biztosítja az Egyesült Államok regionális és globális dominanciáját. Fontos feltételezése a doktrínának, hogy az európai államok tisztában vannak, hogy mennyire rá vannak utalva az Oroszországgal folytatott jó kapcsolatokra a térség biztonsága, jóléte és saját szuverenitásuk szempontjából. Mindez hosszú távon garantálni tudná, hogy a régió elfoglalhassa „méltó helyét a „Nagyobb Eurázsiai Partnerségben” és a többpólusú világban.”

Az Egyesült Államokhoz való hozzáállása kettős: egyrészt elismeri, hogy egy nagy befolyással bíró globális központ. Ugyanakkor „az agresszív oroszellenesség fő inspirálója”, az „Oroszországi Föderáció biztonságát, a nemzetközi világot, az emberiség kiegyensúlyozott, tisztességes és progresszív fejlődését fenyegető fő kockázatok forrása” is egyben. A kölcsönös megsemmisítés veszélyével fenyegető nukleáris fegyverekészletek miatt fontos a békés együttműködésre való törekvés. Ennek gyakorlati megvalósítása attól függ, milyen mértékben „hajlandó felhagyni az USA erőszakos politikájával” és „felülvizsgálni oroszellenes irányvonalát.”

A koncepció fenti bemutatása alapján egyértelmű, hogy Oroszország eddigi külpolitikai koncepciói közül a 2023-as tükrözi vissza a leginkább a nemzetközi kapcsolatok civilizációs megközelítését. A világpolitikát a civilizációk interakcióján keresztül mutatja be, melyek közül a legveszélyesebbnek és legfontosabbnak az Egyesült Államok és szövetségesei hegemoniára való törekvését tekinti. Ennek a politikának a célja Oroszország meggyengítése, társadalmának értékeire alapuló civilizációs küldetéstudatának aláásása. A doktrína szerint a külpolitikán keresztül szavatolni lehet az ország biztonságát és a morális integritás megőrzését is. Ehhez több egymást követő lépésre van szükség: a nyugati értékek visszautasítására, a jószomszédi viszony kialakítására az ún. „közel-külföld” térségében, majd a baráti, de legalább a „jóteknony semlegességi kapcsolatokat” biztosítása az eurázsiai kontinens déli, keleti és nyugati övezetében. Ezek a lépések szinte teljesen megegyeznek a neo-eruaázsiánizmus ideológusának, Alekszandr Dugin 1997-ben írt alapművében, a *Geopolitika* alapjaiban is,¹³ ahogy az is, hogy addig nem sikerül az együttműködés elmélyítése Európával, amíg az a NATO stratégiai érdekeit (azaz Oroszország meggyengítése) szolgálja ki. Emellett Samuel Huntington *Civilizációk összecsapása* című művében bemutatott elméletéhez

13 DUGIN, Aleksandr. *Foundations of Geopolitics: The Geopolitical Future of Russia*. Moscow: Arktogeta, 1997.

hasnólóan jelennek meg a koncepcióban is a kialakuló többpólusú világ új globális központjai.¹⁴ Ezek közül az eurázsiai egység kialakítását vizionálja a dokumentum, ami nagyvonalakban megegyezik a Dugin által javasolt „szívtájék” és a „rimland” összefogásával.¹⁵ Mindez eredményezheti a pólusok összefogását a „közös ellenség” Egyesült Államokkal szemben. Mivel Oroszországnak megvan a lehetősége arra, hogy megőrizze civilizációs értelemben a kötődését Európához, de gazdaságilag egyre inkább kötődik Kelet-Ázsiához, Szergej Karaganov 2017-ben sürgette, hogy Oroszország törekedjen periférikus európai államból nagy ázsiai-csendes-óceáni eurázsiai állammá válni, és egy Európa felé nyitott Nagy-Eurázsia partnerséget építeni.¹⁶ A „Nagy Eurázsia” fogalma nem kerül kifejtésre ezért nem lehet sem egyértelműen rámutatni a hasonlóságra Dugin Eurázsiai Birodalom ötletével, se cáfolni a neo-eurázsianista ihletettséget. Az orosz civilizáció alapját adó, a többnemzetiségű népek harmonikus együttélése során kialakult identitás példát tud mutatni globális szinten is a civilizációk együttélésének. Oroszországnak ezért nem csak saját biztonsága érdekében fontos aktívan ellenállnia a nyugati államok agresszívnek ítélt külpolitikájának, hanem az egész „emberiség” javát képes szolgálni „civilizációs szerepe”, ami tulajdonképpen az egyedi küldetéstudatra utal.

6. Összegzés

A 2013-2023 közti időszak orosz külpolitikai koncepciói egyre inkább határozott civilizációs megközelítést tartalmaznak. Sokkal szembetűnőbb ez a szemlélet, ha a korábbi időszak hasonló doku-

14 DUGIN i.m. 158. old.

15 HUNTINGTON, Samuel P. *The Clash of Civilizations?* 1993. <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1993-06-01/clash-civilizations>. 2023.11.12.

16 KARAGANOV, Szergej. *From East to West, or Greater Eurasia*. 2016 <https://eng.globalaffairs.ru/articles/from-east-to-west-or-greater-eurasia/> 2023.11.12.

mentumaihoz viszonyítjuk a tartalmukat. Az, hogy az Ukrajna ellen folytatott háború és a részbeni elszigetelődése a Nyugattól milyen bel- és külpolitikai következményekkel jár úgy kerül bemutatásra, mint az Oroszország ellen folytatott nyugati politika következménye és nem mint a Kreml asszertív külpolitikájára adott reakciókként. Ezek értelmezése és magyarázata, az ország átalakult regionális és globális szerepének és lehetőségeinek interpretálása egy új, sajátos küldetéstudat keretein belül történik meg. Ebben a misszióban Moszkva a regionális és globális stabilitás egyik fontos biztosítékaként jelenik meg, sőt a globális kapcsolatok demokratikusabbá válását jelentő többpólusú világrend elősegítése is nagyban az orosz külpolitika egyik célkitűzése. Tekintve a különbséget az elmélet és az Ukrajna ellen folytatott agressziója között, a 2023-as koncepcióra inkább egy olyan eszközként kell tekinteni, amivel egy újfajta képet kíván magáról kialakítani a Kreml, mellyel a belföld és a külpolitikai partnerei irányába is egy racionális, vonzó alternatívát nyújtani képes szereplőként tünteti fel magát. Ilyen tekintetben soft power eszközként érdemes olvasni a doktrínát.

A MAGYAR MENEKÜLTÜGYI POLITIKA FORDULATAI 2015-2023 KÖZÖTT

1. Bevezetés

Magyarország menekültpolitikája egy évtizeddel ezelőtt, a 2015/16-os migrációs válság előtt, egy nem túl nagy figyelmet kapó közpolitikai terület volt, amely nagy mértékben összhangban volt az Európai Uniónak az emberi jogokat priorizáló jogszabályi keretével. Ez először 2015-ben változott meg gyökeresen a Törökországból induló migrációs válság miatt, majd 2020-ban a COVID pandémia okán, illetve erre hivatkozva. Az utóbbi évtizedben a magyar menekültpolitika példátlan szigorításon esett át, amely a nemzetbiztonsági szemlélet dominanciáját törvényesítette az emberi jogi értelmezés rovására. Csakhogy a 2022. február 24-én hirtelen meginduló ukrán menekültáradat újabb kihívással szembesítette a menekültpolitikai döntéshozókat Magyarországon, ugyanis a menekültek számának csökkentésén alapuló szemlélet nem volt alkalmas a nagyszámú ukrán menekülő fogadására. Egy minimumra leépített menekültügyet kellett hirtelen visszaépíteni, hogy az alkalmas legyen az Ukrajnából menekülő

1 a Károli Gáspár Református Egyetem adjunktusa. Kutatási területe az Európai Unió határellenőrzése, menekültügyi politikája és belső munkaerőáramlása.

2 a Károli Gáspár Református Egyetem, ÁJK, Nemzetközi Kapcsolatok és Társadalomtudományok Intézetének vezetője, egyetemi docens. Kutatási területe a regionalizmus, regionális folyamatok Kelet-Közép-Európában, európai integráció, kohéziós politika.

3 a Károli Gáspár Református Egyetem egyetemi docense. Kutatási területe környezeti és társadalmi konfliktusok, fenntarthatóság, energiaszegénység, migráció.

fogadására. A kezdeti konfúziót végül kormányrendeleteken alapuló jogszabály változtatások és egy befogadó politikai akarat megjelenése követte, így mára kialakult egyfajta kettős menekültügyi hozzáállás: egyszerre befogadó és elutasító a magyar menekültügyi politika, attól függően, honnan érkeznek a védelemre jelentkező személy

Ebben a tanulmányban ezeket a lépéseket és eredményeket mutatjuk be nemzetközi kontextusba helyezve. Kutatási kérdésünk a következő: Hogyan fordult át az utóbbi évtizedet jellemző szigorú és elutasító magyar menekültpolitika egy új, az ukránok befogadására alkalmas menekültpolitikává? E tanulmányban először áttekintjük a menedékjogot szabályzó nemzetközi és EU-s jogszabályi kereteket, amely a magyarországi szabályozás kontextusaként szolgál (2. és 3. fejezetek). Majd rátérünk a szigorodó magyar menekültpolitikát meghatározó jogszabályi keretrendszer ismertetésére, annak három meghatározó korszakát (2015 előtt, 2015-2020, 2020-2023) ismertetve (4. 5. és 6. fejezetek). Beszélünk az Európa Bizottság kötelezettségügyi eljárást indító lépéseiről, amellyel a nemzetbiztonságot előtérbe helyező magyar menekültügyi reformokat szerette volna visszaterelni az emberi jogokat előnybe részesítő uniós jogszabályi keretek közé (7. fejezet). Végül tárgyaljuk az ukrán menekültáradat hirtelen megjelenésének a hatását az EU-s és a magyar menekültpolitikára (8. fejezet). Nemzetközi kontextusba helyezzük a magyar reakciót, amely ezúttal összhangban az EU-s reakcióval, az Ukrajnából érkezők számára egy egyszerűsített és gyorsított befogadási utat biztosított az azt kérelmezők számára. Végül az utolsó fejezetben levonjuk a következtetést, hogy a hirtelen befogadóvá váló magyar hozzáállás éles kontrasztban áll az egyéb harmadik országból érkező menedékkérőkkel való bánásmóddal, mert azok kiszorítása a menedékjoghoz való hozzáféréstől folytatódott és a mai napig fennáll.

2. Nemzetközi menekültügyi szabályozás

A menekültek jogállására vonatkozó 1951. évi Genfi Egyezmény és annak 1967. évi Jegyzőkönyve az ENSZ égisze alatt létrejött jogi dokumentumok, amelyeknek az 1. fejezet, 1. cikkelye meghatározza a menekült fogalmát. E szerint a menekült fogalma alkalmazandó minden olyan személyre, aki „*faji, vallási okok, nemzeti hovatartozása, illetve meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozása, avagy politikai meggyőződése miatti üldözéstől való megalapozott félelme miatt az állampolgársága szerinti országon kívül tartózkodik, és nem tudja, vagy az üldözéstől való vélelmében nem kívánja annak az országnak a védelmét igénybe venni;*”⁴

Üldözés alatt kirívóan súlyos jogsértést szoktak érteni pl.: kínzás, embertelen vagy megalázó bánásmód, rabszolgaság, halállal való fenyegetés, fizikai vagy nemi erőszak vagy ha súlyos és tartós diszkrimináció éri több, meghatározó területen. A fenti menekült definíció szerint 5 féle okból (1. faji hovatartozás, 2. vallási hovatartozás, 3. etnikai hovatartozás, 4. társadalmi csoporthoz tartozás és 5. politikai meggyőződés) érheti a kérelmezőt üldözés, amelyek fennállásának a megítélése esetén a fogadó ország elismeri a szavahihető kérelmezőt menekültnek, azaz *nemzetközi védelemben* részesíti. Belőlük lesznek az úgynevezett *konvenciók menekültek*, mert az 1951-es Genfi Egyezmény (Konvenció) alapján részesíti a fogadó ország őket nemzetközi védelemben. Magyarország 1989-ben csatlakozott a Genfi Egyezményhez.

Az 1951-es Genfi Egyezmény szintén előírja, hogy tiszteletben kell tartani a visszaküldés tilalmának (non-refoulement) az elvét is.

4 A menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi július hó 28. napján elfogadott Egyezmény, valamint a menekültek helyzetére vonatkozóan az 1967. évi január hó 31. napján létrejött Jegyzőkönyv. <https://www.unhcr.org/about-unhcr/who-we-are/1951-refugee-convention> (angolul) vagy https://www.unhcr.org/hu/wp-content/uploads/sites/21/2016/12/TEXT_1951_convention_HUN.pdf (magyarul) (Letöltés ideje: 2023. október 10.)

Az aláíró államoknak biztosítani kell, hogy senkit sem, például az elutasított menedékkérőt sem, küldenek vissza oda, ahol üldözöttségnek lenne kitéve.

A nemzetközi védelmet kapott személyek jogai és kötelességei megegyeznek a fogadó ország állampolgárainak jogaival és kötelességeivel. A következő főbb jogosultságok illetik meg a nemzetközi védelemben részesülő menekülteket: tartózkodási engedélyt kap, szabadon munkát vállalhat, egészségügyi és szociális ellátást vehet igénybe és például iskolába is járhat a kiskorú családtagja. A tartózkodási helye szerinti állam törvényei is ugyanúgy vonatkoznak rá, mint a helyi állampolgárokra, azokat tiszteletben kell tartania.

Az 1951-es Genfi Egyezmény a menekült meghatározásán túl, az 5. fejezet 31. cikkben a menekültügyi eljárás lefolytatásáról is tesz állításokat. Kimondja, hogy: *„A Szerződő Államok az országba való jogellenes belépésük, vagy tartózkodásuk miatt nem sújtják büntetéssel azokat a menekülteket [...] akik engedély nélkül lépnek be területükre, illetőleg tartózkodnak ott, feltéve, hogy haladéktalanul jelentkeznek a hatóságoknál és kellőképpen megindokolják jogellenes belépésüket, illetőleg jelenlétüket.”*⁵

Ez azt jelenti, hogy az irregulárisan érkezőnek, amint belép a fogadóország területére, haladéktalanul jeleznie kell a hatóságoknál a menedékkérelem benyújtására irányuló szándékát, de azt idegenrendészeti, szabálysértési vagy büntetőeljárás során is megteheti. A gyakorlatban ez úgy valósult meg, hogy amint elfogták a rendvédelmi hatóságok az országhatárt irregulárisan átlépő határsértőket, azok rögtön menekültkérelemért folyamodnak, ezzel tudták legalizálni – legalább átmenetileg, azaz a menekültügyi eljárás lefolytatásáig – jogellenes tartózkodásukat. Tehát a menedékkérő, aki érvényes papírok nélkül, szabálytalan határátlépéssel lép be az Magyarországra vagy az EU területére, ha azonnal benyújtja a menedékjogi kérelmét, akkor nem tekinthető bűnözőnek a kérelem elbírálásának a lefolytatásáig.

5 U.o.

Nem lehet tőle megtagadni a kérelem lefolytatásának a lehetőségét és alapesetben (ha nem vonatkoznak rá az idegenrendészeti őrizet elrendelésének a feltételei) mozgásszabadságot kell biztosítani számára, azaz nyílt befogadóállomáson kell elhelyezni. Amíg a menekültügyi eljárás tart, addig az államnak gondoskodnia is kell róla.

3. Európai Unió menekültügyi szabályozása

Az EU fejlődése során a menekültpolitika egyes fontos területeinek tagállami kompetenciából közösségi szintre emelését az 1999-es Amszterdami Szerződés tette lehetővé, így az EU közös menekültpolitikája azóta egy megosztott hatáskörű szakpolitikai területté fejlődött. Az uniós joganyag sok esetben csak minimumszabályokat ír elő, tehát a terület szabályozási kereteit adja meg, amelyben a nemzeti jogszabályok kialakításának jelentős tere marad. Például a tagállamok ma is maguk bírálják el az egyes menedékjogi kérelmeket az EU-s szabályozást figyelembevéve.

Egy rendelet és négy EU-s irányelv adja meg a keretszabályozást, amely alapján a menedékkérők esetében a tagállamoknak, így Magyarországnak is, el kell járniuk. Az irányelvek a másodlagos uniós jogszabályok közé tartoznak. A tagállamoknak át kell ültetniük ezeket a saját jogrendszerükbe, úgy, hogy maguk határozzák meg milyen jogszabályokat alkotnak az irányelv alkalmazására. A közös EU-s menekültügyet szabályzó öt normát az alábbiakban Jeney Petra 2015-ös tanulmánya alapján foglaljuk össze.⁶

1. A *Dublini rendelet* (Dublin III)⁷ szabályozza a menekültügyi eljá-

6 Jeney Petra 2015. „13. fejezet: A szabadság, biztonság és jog térsége az Európai Unióban.” In: Kende Tamás (szerk): *Bevezetés az Európai Unió politikáiba* (negyedik átdolgozott kiadás), Wolters Kluwer, Bp. 536-543.o.

7 Az Európai Parlament és a Tanács 604/2013/EU rendelete (2013. június 26.) egy harmadik országbeli állampolgár vagy egy hontalan személy által a tagállamok egyikében benyújtott nemzetközi védelem iránti kérelem meg-

rást lefolyatató felelős ország azonosítását a kettős kérelmek kiszűrése érdekében és az Eurodac ujjlenyomataazonosító rendszer alkalmazását. A felelős állam kijelölése a következő kritériumok szerint történik:

- az első állam, amelynek határán át belépett az EU-ba.
- az a tagállam, ahol családi kapcsolattal rendelkezik a menedékkérő.
- az a tagország, amelyik kiadott az illetőnek tartózkodási engedélyt vagy vízumot.
- ha e három elv segítségével nem lehet felelős államot kijelölni és annak átadni, akkor annak az államnak kell eljárnia az ügyben, ahol a kérelmet benyújtották.

Az illetékes/felelős állam köteles a kérelmezőt visszavenni, ha az az érdemi eljárás alatt/után átmegy egy másik országba. Át/visszaadásról szóló döntés ellen fellebezni nem lehet.

Tehát a Dublini Rendelet értelmében a kérelmező nem választhat szabadon célországot, ahol benyújtja a menedékkérelmét, így kerülhető el a „menedék-vásárlás”. Kritikaként említhető, hogy a rendelet célja nem a tehermegosztás, azaz a kérelmek arányos szétosztása a tagállamok között, mert a menekült kérelem elbírálásának a „terhét” annak az államnak kell vállalnia, amelyik nem tudta eléggé hatékonyan megakadályozni a határsértő belépését az EU-ban (pl. peremállamok).

2. *Befogadási irányelv*⁸ megszabja a menedékkérők fogadásának minimum szabályait. A menedékkérőknek nyújtandó ellátások minimum szabályait azért kellett egységesíteni, hogy a tagállamok ne próbálják

vizsgálásáért felelős tagállam meghatározására vonatkozó feltételek és eljárási szabályok megállapításáról (átdolgozás) *OJ L 180, 29.6.2013, 31–59.o.* <http://data.europa.eu/eli/reg/2013/604/oj> (Letöltés ideje: 2023. október 10.)

8 Az Európai Parlament és a Tanács 2013/33/EU irányelve (2013. június 26.) a nemzetközi védelmet kérelmezők befogadására vonatkozó szabályok megállapításáról (átdolgozás) *OJ L 180, 29.6.2013, 96–116.o.* <http://data.europa.eu/eli/dir/2013/33/oj> (Letöltés ideje: 2023. október 10.)

meg elterelni egy másik országba az érkezőket lecsökkentett ellátás biztosításával. Az irányelv értelmében köteles a tagállam az anyagi források nélkül érkező menedékkérőt a kérelem elbírálása alatt ellátni szállással, élelemmel, egészségügyi ellátással, kiskorúnak oktatást biztosítani és mozgásszabadságát nem korlátozni. Az irányelv részletesen szabályozza a kérelmező fogva tartásának a feltételeit is. A kérelmező csak azért nem tartható fogva, mert nincs jogcíme a tartózkodásra. Fogvatartásra csak akkor kerülhet sor, ha a szabadság kisebb korlátozásával járó alternatívák (jelentkezési kötelezettség, óvadék) nem eredményesek vagy különböző taxatívén felsorolt okokból (eltűnés az érdemi adatszolgáltatás elől, tisztázatlan személyazonosság).

3. *Kvalifikációs irányelv*⁹ meghatározza, ki az, aki *kiegészítő védelemre* jogosult, mert nem számít konvenciók menekültnek. Ki kellett egészíteni az 1951-es Genfi Egyezmény elavult menekült definícióját, mert az a hideg háborús korszak, főként kelet-európai, a központi államhatalom elnyomása elől menekülőkre volt szabva. Csakhogy 1989 után a tipikus kérelmező polgárháború, összeomlott állam és közbiztonság, illetve céltalan erőszak vagy radikális szélsőséges csapatok elől menekül. Az irányelv kimondja, hogy a kiegészítő védelem kiterjedhet arra is, aki a saját országban *súlyos és egyedi fenyegetettségnek (sérelemnek)* van kitéve, amely az ott zajló (fegyveres konfliktussal járó) *megkülönböztetés nélküli erőszakból* fakad. Érdeme az irányelvnek, hogy bevezeti a *nem állami üldözö kategóriát*, tehát az is kiegészítő védelemre jogosult, aki egy radikális lázadó vagy vallási csoport, illetve családon belüli erőszak elől menekül és akiket a saját bukott állama nem képes érdemben megvédeni. Megtagadható a nemzetközi

9 Az Európai Parlament és a Tanács 2011/95/EU irányelve (2011. december 13.) a harmadik országbeli állampolgárok és hontalan személyek nemzetközi védelemre jogosultként való elismerésére, az egységes menekült- vagy kiegészítő védelmet biztosító jogállásra, valamint a nyújtott védelem tartalmára vonatkozó szabályokról (átdolgozás) *OJ L 337, 20.12.2011, 9–26.o.* <http://data.europa.eu/eli/dir/2011/95/oj> (Letöltés ideje: 2023. október 01.)

védelem vagy a kiegészítő védelem nyújtása annak, aki a saját országán belül biztonságos területre költözhet. A konvenció menekültek (nemzetközi védelemben részesülők) és a kiegészítő védelemben részesülők jogosítványai között nincs különbség. Magyarországon a kiegészítő védelmet megkapó személyeket *oltalmazottnak* nevezik.

4. Irányelv az *eljárási (minimum)szabályokról*.¹⁰ Az irányelv célja az volt, hogy egyensúlyt teremtsen a megalapozatlan kérelmek gyors visszautasítása és a kérelmezőknek biztosított tisztességes eljárás lefolytatása között. Az irányelv egyrészt a menekült státusz elismerésének eljárását szabályozza, azaz a nemzetközi védelmet kérelmezőket a következő garanciák illetik meg az eljárás során:

- Minden felnőtt önálló kérelmet nyújthat be;
- Amelyet egy hozzáértő személy megvizsgál objektív és pártatlan módon;
- Kötelező a kérelmezőt személyesen meghallgatni;
- Számára tolmácsolást biztosítani;
- Fellebbezési eljárásban ingyen igényelhet jogi képviselőt;
- A UNHCR képviselőivel kapcsolatba léphet, akkor is, ha fogva tartják vagy ha a határon tranzitónában tartózkodik;
- Írásos és indokolt döntést hozni a kérelméről;
- Az ország területén maradhat a kérelem megvizsgálása alatt, amíg az elsőfokú határozat megszületik;
- Nem tartható fogva csak azért, mert nemzetközi védelem iránti kérelmet adott be;

Másrészt, az irányelv célja volt csökkenteni a gyorsított eljárásban visszautasítható esetek számát is. Például gyorsított eljárásban visszautasítható a nemzetközi védelmére vonatkozó kérelem akkor, ha a

10 Az Európai Parlament és a Tanács 2013/32/EU irányelve (2013. június 26.) a nemzetközi védelem megadására és visszavonására vonatkozó közös eljárásokról (átdolgozás) *OJ L 180, 29.6.2013, 60–95.o.* <http://data.europa.eu/eli/dir/2013/32/oj> (Letöltés ideje: 2023. október 10.)

kérelmező nem nevez meg releváns tényeket, ha szándékosan szabadult meg úti okmányaitól, ha személyazonosságát illetően félrevezette a hatóságokat, ha ellentmondásos vagy valószínűtlen, amit előad, ha nem folyamodott védelemért a lehető legrövidebb időn belül az EU-ba belépése után, vagy ha ellenszegül az ujjlenyomatvétetnek.

Harmadrészt, az irányelv bevezeti az *elfogadhatatlan* (inadmissible) kérelem fogalmát. Ilyen a kérelem, ha a benyújtó már áthaladt olyan országon, amely biztonságos harmadik országnak minősül vagy biztonságos származási országból érkezik. Ilyenkor érdemben nem kell vizsgálni a beadvány tartalmát, elég csak az utazás körülményeit vizsgálni. Bár feltétel a biztonságos harmadik ország elvének jogszerű alkalmazásához az is, hogy létezzen egy olyan kapcsolat a kérelmező és a biztonságos harmadik állam között, amelynek alapján észszerűnek tűnik, hogy a kérelmező ebbe az országba menjen. Azok az államok minősíthetők biztonságosnak, amelyek aláírtak az 1951-es Genfi Egyezményt, tiszteletben tartják a visszaküldés tilalmának (non-refoulement) az elvét és ahol a menedékkérő életét és szabadságát veszély nem fenyegeti, valamint biztosított számára a menekültstátusz kérelmezése és tisztességes eljárásban való elbírálása. Ilyen esetben visszairányítják a kérelmezőt a biztonságos harmadik államba, hogy ott folyamodjon nemzetközi védelemért és nem foglalkoznak az EU-n belül érdemben a kérelmével. Tehát az EU-ba érkezés útvonala kizáró tényező lehet a menekültkérelem befogadásakor, annak tartalmát érdemben nem is vizsgálva. A menekültkérelem ismételt benyújtása, amely nem támaszkodik új tényekre is automatikusan elfogadhatatlannak minősül.

Összességében kijelenthető, hogy az a legvitatottabb és leginkább kritizált irányelv a megszorító jellege miatt. A szakirodalom¹¹ hamar rámutatott a tendenciára, ami az nyugat-európai célszágok egyre szigorodó, a humanitárius elvek helyett a biztonságpolitikai preferenciákat előtérbe helyező „Európa erőd” kialakulásához vezetett.

11 Huysmans, Jef 2000. „The European Union and the Securitization of Migration” *Journal of Common Market Studies* 38:5. 751-777.o.

5. Irányelv a tömegesen beáramlók ideiglenes vagy *átmeneti védelméről*.¹² Tömeges beáramlás esetén lehet életbe léptetni ezt a szabályozást, például ha nagyszámú menekülő érkezik egy nem Uniós országból, mert ott fegyveres konfliktus (polgárháború, etnikai összecsapások) miatt az emberi jogok rendszeres általános, módszeres és durva megsértése zajlik velük szemben. E helyzet fennállást a Tanács mondhatja ki minősített többséggel. Ilyenkor a tömegesen érkezők átmeneti védelmet kaphatnak, amelynek időtartama 1 év, ami kétszer meghosszabbítható. Az elismert konvenciók menekültekhez hasonló védelmet élveznek, pl. munkavállaláshoz való jogot vagy családgyegetítés lehetőségét. Magyarországon az átmeneti védelemben részesülőket *menedékesnek* nevezik.

Az irányelv célja a kiegyensúlyozottabb tehermegosztás és szolidaritás biztosítása, mert ilyenkor felfüggesztik az egyéni elbírálás lefolytatását és nagyvonalúan az adott országból érkezőknek minden tagállam egységesen megadja az átmeneti védelemmel járó jogokat. Eddig, először és utoljára, 2022 március 4-én aktiválják a gyakorlatban az Ukrajnából menekülőkre vonatkoztatva. (E lépés jelentőségére a tanulmány 8. fejezetében térünk ki részletesen.)

4. Menekültpolitika alakulása Magyarországon 2015 előtt

Magyarországon fokozatosan épült ki a menekültügyi igazgatás az 1989-es rendszerváltozás és az 2004-es EU csatlakozás nyomán. Az *2007. évi LXXX. törvény a menedékjogról* szabályozza a Magyarország által nyújtott menedékjog tartalmát, a *menekültként, oltalmazottként, menedékesként*, valamint *befogadottként* történő elismerés feltételeit, a menekültügyi hatóság által elrendelt kiutasításra, továbbá az elis-

12 A Tanács 2001/55/EK irányelve (2001. július 20.) a lakóhelyüket elhagyni kényszerült személyek tömeges beáramlása esetén nyújtandó átmeneti védelem minimumkövetelményeiről, valamint a tagállamok e személyek befogadása és a befogadás következményeinek viselése tekintetében tett erőfeszítései közötti egyensúly előmozdítására irányuló intézkedésekről *OJ L 212, 2001.8.7, 12–23.o.* <http://data.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj> (Letöltés ideje: 2023. október 10.)

merésre, illetve annak visszavonására irányuló eljárást.

Magyarország által *menekültként, oltalmazottként*, valamint *menedékesként* elismert személy menedékjogot (sorrendben nemzetközi, kiegészítő, illetve átmeneti védelmet) élvez az EU-s keretszabályozással összhangban. (Ezeket a fogalmakat az előző fejezetben ismertettük.) A menekültügyi hatóság *befogadottként* ismeri el azt a személyt, akinek esetében a menedékjog iránti kérelmét elutasította a visszaküldés tilalmának egyidejű megállapításával. A befogadottkénti elismerés feltételeinek fennállását a menekültügyi hatóság évente felülvizsgálja.

Magyarország leginkább tranzitországnak tekinthető, nem célország, ahol az irregulárisan érkezők vagy a nemzetközi védelmet keresők csak áthaladni akartak a gazdagabb EU-s tagországok felé igyekezve. Bár Magyarország az rendszerváltás éveiben és az 1990-es évtized első felében átélt két menekülthullámot,¹³ egyrészt romániai menekülteket (erdélyi magyarokat) fogadott be, másrészt a jugoszláv polgárháborúk elől menekülőknak adott átmeneti védelmet, mégis elmondható, hogy a menedékkérelmek száma, EU-s összehasonlításban, mindig is alacsony volt Magyarországon, egészen 2015-ig. Így a menekültügy nem játszott jelentős szerepet a közpolitikában.

A gyakorlati tapasztalat Magyarországon 2015-ig az volt, hogy az irregulárisan, megfelelő papírok nélkül érkező, az országon leginkább csak áthaladni szándékozó személyek, csak ha elfogta őket a határőrség, akkor folyamodtak menekültkérelemért. A kérelmezők szállást és ellátást kaptak nyitott befogadó állomásokon. Onnan, pihenés után, pár nap/hét alatt tovább álltak az úticéljuk, egy fejlettebb EU-s tagország felé. A hatósági eljárás lefolytatása alatt a kérelmezők 50-70%-a továbbállt, ezért a nagy többség ügye döntés előtt lezárásra került (1. táblázat). Távozás miatt a menekültkénti elismerésre irányuló eljárást ilyenkor megszüntette a hatóság.

13 Klenner Zoltán 2017. „A modern menekültügyi rendszer létrehozása és fejlődése a rendszerváltoztatás időszakában Magyarországon” *Magyar Rendészet* 2017/3. 47-60. o.

1. táblázat: Megszüntetett menedékkérelmek aránya a benyújtott menedékkérelmekhez viszonyítva Magyarországon (2010-2014)

Év	2010	2011	2012	2013	2014
Menedékkérelmek száma (db)	2 104	1 693	2 157	18 900	42 777
Megszüntetett (db)	1 672	787	1 197	11 339	23 406
Megszüntetettek az összes menedékkérelmek %-ában	79%	46.5%	55.4%	59.9%	54.7%

Forrás: Saját kalkuláció az KSH és az OIF adatai alapján¹⁴

A Dublini rendelet értelmében nincs „menedékkérellem vásárlás”, azaz elvileg nincs lehetőség a kérelem többszörös benyújtása. Ha már egy EU-s tagországban benyújtott egy kérelmet valaki és tisztázott a felelős állam, amelynek el kell járnia, akkor másik államban már nem nyújthat be az illető még egyszer menedékkérelmet. Visszaküldik őt a felelős államba az eljárás lefolytatására. Gyakorlatban viszont ennél bonyolultabban működik a kérelmek elbírálásának a rendszere, mert a tagállamoknak lehetőségük van mérlegelni egyedileg a kérelmet és van egy-egy ország (Görögország, majd 2015 után már Magyarország is), ahová nem mindig küldik vissza az újabb menedékkérelmet benyújtót, mivel nem felétlenül ismerik el egyiket sem olyan országnak, ahol a kérelmezőknek tisztességes elbírálásban lenne része.¹⁵ Inkább lefoly-

14 Központi Statisztika Hivatal (KSH): *Magyarországra érkezett menedékkérők és a nemzetközi védelemben részesülők száma 2000-2022.* (táblázat) https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0026.html (Letöltés ideje: 2023. október 17.)
Országos Idegenrendészeti Főigazgatóság (OIF): *Kiadványfüzet, 2013 - 2014. évi statisztikák* (táblázat)

Országos Idegenrendészeti Főigazgatóság (OIF): *Statisztikák 2011-2012.* (táblázat) http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=177&Itemid=1232&lang=hu (Letöltés ideje: 2023. október 13.)

15 Görögország esetében lásd az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) az M.S.S. kontra Belgium és Görögország (30696/09) 2011. január 21. ítéletét. Ez kimondta, hogy Belgium megsérti az embertelen és megalázó bánásmód

tadják újból a kérelem elbírálását, ha tudomással bírnak arról, hogy a felelős országban olyan rosszak a befogadási és eljárási körülmények, hogy a kérelmező megalázó vagy embertelen bánásmód veszélyének lesz kitéve. Így a kérelmezőnek komoly esélye van, hogy nemzetközi védelmet kapjon egy gazdagabb, a menekültügyben humanitáriusabb preferenciával rendelkező, EU-s tagországban.

5. Menekültpolitika szigorítása Magyarországon 2015-2020 között: a tranzitónák

Magyarországot is sokként érte a 2015-ben kibontakozó, Törökországból induló és főként Németországba tartó migrációs hullám. Ezt a krízist abban hasonlított a 2022-es ukrán válságra, hogy mindkét esetben hirtelen nőtt meg a menedéket keresők száma Magyarországon (és az EU-ban is), míg abban különbözött, hogy 2015/16-ban hiányzott a közös EU-s reagálás, amelynek eredményeképpen Magyarország különutas menekültpolitikába kezdett.¹⁶

2013 előtti évtizedben az ötezret¹⁷ nem haladta meg a mene-

tilalmát, ha Görögországnak, mint felelős államnak, visszaadják a belga hatóságok a menekültkérelmet benyújtó afgán menekültet, mert az képtelen ellátni őt és embertelen vagy megalázó bánásmód tényleges veszélyének lesz kitéve Görögországban. Közben Görögországot is elmarasztalta, hogy embertelen és megalázó körülménynek teszi ki az üldözöttet. Magyarország esetében lásd az EJEB-nek az Ilias és Ahmed kontra Magyarország (47287/15) 2019. november 21. ítéletét. Mindkét eset bővebben kifejtve: Európai Unió Alapjogi Ügynöksége 2020. Kézikönyv a menekültekre, a határookra és a bevándorlásra vonatkozó európai jogról. Luxembourg: Az Európai Unió kiadóhivatala. 136-137.o. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/20203300_pdf_tk-0220493hun_002.pdf (Letöltés ideje: 2023. október 10.)

16 Pécsi Panna 2024. A 2015/16-os szír menekülthullám összehasonlítása a 2022-es ukrán menekülthullámmal. In: Károli Interdiszciplináris Tanulmányok 3. Budapest: KRE ÁJK, 2024. (Megjelenés alatt)

17 Központi Statisztikai Hivatal (KSH): Magyarországra érkezett menedékkérők és a nemzetközi védelemben részesülők száma 2000-2022. (táblázat) https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0026.html (Letöltés ideje: 2023. november 10.)

kültkérelmek száma Magyarországon évente, majd növekedésnek indult és 2015-ben hirtelen több mint 174 000 menekültkérelem igénylés érkezett a magyar hatóságokhoz. A krízis lezárultával ez a szám visszaesett nemcsak Magyarországon, hanem az Unió összes fogadóállamában is.

2. táblázat: Benyújtott (felső sor) és pozitívan elbírált (alsó sor) menedékkérelmek száma kiválasztott Unió tagországban (2013-2022)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ausztria	17.500	28.035	88.160	42.255	24.715	13.710	12.68	14.760	39.900	112.245
	6.345	10.425	18.510	31.950	29510	20.700	13.730	12.985	18.780	21.275
Belgium	21.030	22.710	44.665	18.280	18.340	22.530	27.460	16.710	24.970	36.740
	6.810	8.560	11.175	15.850	14.205	11.130	7.180	6.205	10.770	11.205
Csehország	695	1.145	1.515	1.475	1.445	1.690	1.915	1.160	1.405	1685
	365	410	480	445	145	165	155	115	320	415
Hollandia	13.065	24.495	44.970	20.945	18.210	24.025	25.200	15.255	26.520	37.020
	7.355	14.04	17.495	22.520	11.355	6.020	7.720	10.125	14.555	17.250
Franciaország	66.265	64.310	76.165	84.270	99.330	137.665	151.070	93.200	120.685	156.455
	16.245	21.090	26.635	35.770	43.190	47.005	47.720	30.725	50.800	49.990
Lengyelország	15.240	8.020	12.190	12.305	5.045	4.110	4.070	2.785	7.795	9.810
	735	740	695	380	560	435	275	365	2930	3.875
Magyaró.	18.900	42.777	174.135	29.432	3.397	671	500	117	40	46
	420	560	470	435	1.290	365	60	130	40	30
Németország	126.705	202.645	476.510	745.160	222.565	184.180	165.615	121.955	190.545	243.385
	26.360	47.835	148.730	446.455	328.400	142.760	121.120	99.720	95.965	159.365
Olaszország	26.620	64.625	83.650	122.960	128.850	59.950	43.770	26.940	53.610	84.290
	14.465	20.625	29.730	41.220	36.645	49.065	32.365	21.625	31.325	39.570
Szlovákia	440	330	330	145	160	176	230	280	370	545
	75	175	80	215	60	50	40	45	60	75
EU-ba be- nyújtott ösz- szes kérelem	431.100	626.970	1.322. 850	1.260. 930	712.235	664.405	744.810	472.395	632.315	965.665

Saját szerkesztés, források: OECD 2022. *International Migration Outlook*. 320.o. https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/international-migration-outlook-2022_30fe16d2-en#page35 , Európai Parlament 2023. *Menedékügy és bevándorlás az EU-ban* https://www.europarl.europa.eu/infographic/asylum-migration/index_hu.html#filter=2021

Magyarország válasza a krízisre az irregulárisan érkező menekülők visszaszorítása volt, amely nemcsak a szomszédos tranzit országok reagálásánál volt szigorúbb, de a célország szerepet felvevő Németország befogadó menekültpolitikával is ellentétben állt. Az érintett (cél- vagy tranzit-) EU-s tagországok a saját belpolitikai prioritásukat követve kezelték a krízist. 2015. szeptember 15-én vezette be a magyar kormány a rendkívüli válsághelyzetet, annak érdekében, hogy az irreguláris határátlépők számát és a menedékkérelmek számát a drasztikusan visszaszorítsák. Két eszközt vetett be a kormány a déli külső (szerb-magyar) határon. Egy, az ideiglenes határzár felhúzását, azaz kettős megerősített szögesdrót kerítés kiépítését, köztük széles nyomtáv, hogy lehessen autóval járőrözni. Kettő, a tranzitónák kialakítását (Tompán és Röszkén), amely a menekültekérelmek benyújtásának lehetőségét a határmenti zóna helyszínre korlátozta, valamint a kérelmezők ellátását is csak itt biztosította.

Mivel általános szabály lett 2015-2020 között, hogy menedékkérelmet csak a szerb határon lévő két tranzitónában lehet benyújtani, ezért a hatóság ide kísérte vissza az összes jelentkezőt, bárhol is voltak az ország területén. Itt is lassították a kérelmek befogadásának folyamatát, mert maximálták napi hány kérelmet tud befogadni az ügyintéző.¹⁸ Akár heteket is vártak sátorozva a családok vagy egyének a szerb oldalon, mire sorra kerültek és beléphetnek a tranzit zóna ajtaján és benyújthatják a kérelmüket.¹⁹

Nyílt befogadó állomások helyett a menedékkérelmet benyújtók ellátását a határon kialakított tranzit zónában oldották meg, konténerekben, szöges dróttal körbe kerítve, kutyás rendőrök által őrizve.

18 HVG 2016. A magyar államtól éhen halhatnának a menekültek Röszkén. *Hvg.hu* 2016. március 31. https://hvg.hu/itthon/20160331_magyar_allam_menekultek_Roszke_ehezes_ensz_civilek (Letöltés ideje: 2023. november 14.)

19 HVG 2016. HRW: gázspray, kutyák, verés, bilincs vár a határon a menekültekre. *Hvg.hu* 2016. július 13. https://hvg.hu/itthon/20160713_HRW_gazspray_kutyak_veres_bilincs_var_a_hataron_a_menekultekre (Letöltés ideje: 2023. november 14.)

Itt kellett a kérelmezőknek az eljárás alatt tartózkodniuk. Mozgásukat elvileg nem korlátozzák, mert bár Magyarország felé kerítés volt, de Szerbia felé elvileg nyitott volt a telep.

Jogvédő civil szervezetek (Magyar Helsinki Bizottság, Amnesty International Magyarország, Human Rights Watch) szerint a tranzitónákban egyenesen börtönszerű körülmények között tartották a menedékkérőket és a következő kritikákat fogalmazták meg.²⁰ 1. A jótékonyági szervezetek bejutását és segély nyújtását csak kivételes esetben tette lehetővé a hatóság. 2. A kérelmezők szabad mozgása korlátozott volt, mert ugyan Szerbia felé el lehetett hagyni a tranzitónát, de ez egyrészt szerb jogszabályokba ütközött (okmány nélküli határátlépést jelentett), másrészt a menedékkérelem automatikus elutasításához vezetett. Ezért maradtak sokan a mostoha körülmények ellenére is. 3. Megalázó és sivár körülmények között kellett a menedékkérőknek élniük amíg az eljárásuk tartott, ami akár több, mint egy évig is elhúzódhatott az elnyújtott hatósági eljárások miatt. A jogvédőknek arra is panaszkodtak a menedékkérők, hogy többször nem jutottak orvosi ellátáshoz vagy kiskorúaknak az oktatás nem volt biztosítva. 4. Előfordult az is, hogy az elutasított menedékkérőt, aki

20 Magyar Helsinki Bizottság 2023. *Újabb strasbourgi perekben ítélték el a menedékkérők tranzitónás fogvatartását.* 2023. október 6. <https://helsinki.hu/ujabb-strasbourgi-perekben-iteltek-el-a-menedekkerok-tranzitonas-fogvatartasat/> (Letöltés ideje: 2023. november 15.)

Magyar Helsinki Bizottság 2020. *Jogellenes a tranzitónás fogvatartás és a menedékkérők elzárása a hatékony menekültügyi eljárástól az Európai Unió Bírósága szerint.* 2020. május 14. <https://helsinki.hu/jogellenes-a-tranzitonas-fogvatartas/> (Letöltés ideje: 2023. november 15.)

Amnesty International Magyarország 2020. *A kormány megszünteti a tranzitónákat, de további lépésekre is szükség van.* 2020. május 21. <https://www.amnesty.hu/a-kormany-megszunteti-a-tranzitonasokat-de-tovabbi-lepesekre-is-szukseg-van/> (Letöltés ideje: 2023. szeptember 15.)

Human Rights Watch 2016. *Magyarország határán zaklatják a migránsokat.* 2016 július 13. <https://www.hrw.org/hu/news/2016/07/13/291698> (Letöltés ideje: 2023. november 11.)

jogorvoslatot kért, éhezették. A strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) 24-szer²¹ emlékeztette a magyar kormányt erre a mulasztására elmarasztaló ítélethirdetéseiben 2017-2020 között.

Az Európai Bizottság még 2015-ben kötelezettségszegési eljárást indított Magyarországgal szemben a menedékkérőkkel való bánásmód és a tranzitónák telepítésének uniós joganyagba való ütközése miatt. Végül 2020 májusra jutott el ítéletig az ügy, amikor az Európai Unió Bíróságának döntése felszólította a magyar államot, hogy szüntesse meg a menedékkérők jogellenes fogvatartását és a mozgásuk szabadságának nagyfokú megvonását. Az ítélet szerint a menedékkérők tranzitónában való tartós őrizetbe vétele, ha nincs rá ok, jogellenesnek minősül. 2020 május 21-re virradóra a magyar kormány eleget tett az ítéletnek, kiürítette a tompai és röskei tranzit zónákat, kb. 300 embert szállítottak el nyílt befogadó állomásokra, akik így sokkal emberségesebb körülmények közé kerültek.²²

A 2015/16-ös migrációs válságról elmondható, hogy nemcsak Magyarországot érte meglepetésszerűen, hanem a többi uniós célországot is és mindenki a maga módján reagált rá. A közös európai menekültügyi rendszer nem volt képes több, mint egy millió fő beáramlásának egységes és hatékony kezelésére, hiszen annak jogszabályait a tagállamok hajtják végre, akik egy válsághelyzet esetén a rendszert összetartó szolidaritási és felelősségmegosztási elveket csak minimálisan teljesítették.²³ Az egyetlen közös lépés az Európai Bizottságnak a 2015 tavaszán kidolgozott „kvóta alapú relokációs”

21 Zubor Zsolt 2020. A tranzitónák bezárása után is bizonytalan a menedékkérők helyzete. *Átlátszó* 2020.május 26. <https://atlatso.hu/kozpenz/2020/05/26/a-tranzitzonak-bezarasa-utan-is-bizonytalan-a-menedekkerok-helyzete-magyarorszagon/> (Letöltés ideje: 2023. szeptember 15.)

22 U.o.

23 Vető Gábor 2016. *Az európai menekültpolitika a pozsonyi csúcs és a kvóta népszavazás után*. HUN-REN Magyar Kutatási Hálózat, Társadalomtudományi Kutatóközpont Lendület-HPOPs Kutatócsoport <https://hpops.tk.hu/blog/2016/10/az-europai-menekultpolitika-a-pozsonyi> (Letöltés ideje: 2023. szeptember 15.)

tervének a gyakorlati megvalósítása lehetett volna, de végül ez is elhalt. E terv a menedékkérők elbírálásával járó terhek szétosztásának egy szolidárisabb módjára tett javaslatot, azaz a kérelmezők kvóta alapú relokációját javasolta egy menekültválság esetén. Az akkor átélt válság miatt, az összefogást demonstrálandó, az Európai Tanács végül elfogadta e tervet úgy, hogy átmenetileg összesen 160 ezer kérelem szétosztását vállalták a tagországok. Magyarországnak 1295 menedékkérelmet kellett volna befogadnia és elbírálnia ezen egyszeri döntés szerint, de a magyar kormány visszautasította a részvételt e döntés kivitelezésében. Ráadásul 2016 októberében népszavazást is kezdeményezett erről az elutasításról, amely az alacsony részvétel miatt ugyan érvénytelen volt, de a lakosság nagy többsége a „betelepítési kvóták” ellen szavazott. A magyar kormány emellett az Unió bírósága előtt, Szlovákiával együtt megtámadta ezt a tanácsi határozatot 2015 decemberben, amelyet az Európai Bíróság 2017 szeptemberben elutasított. Az ítélet szerint Magyarország egy főt sem vett át, így nem tett eleget a 2015-ös relokációs tanácsi határozatból származó kötelezettségének. Ezért a Bizottság 2017 decemberében újabb kötelezettségzegési eljárást indított ellene. A kvótarendszer a többi tagállamban sem volt népszerű és az ideiglenes egyszeri relokáción túl semmilyen további megegyezés nem született, sőt a 2016. szeptemberi csúcsértekezleten el is vetették az ilyen irányú további ötleteket.²⁴ (2023-ban kerül majd újra terítékre az új migrációs és menekültügyi paktum elfogadásakor.)

Még érdemes megemlíteni a 2015-2020-as időszakot vizsgálva, hogy azon kevesek, akik megkapták a nemzetközi védelmet Magyarországtól, azok helyzete is rendkívül nehéz lett és integrációjuk hatalmas gyakorlati nehézségekbe ütközött.²⁵ Bár a magyar állampolgárokkal

24 U.o.

25 Bihari Ádám 2016. Sokba fog kerülni, ha nem költünk a menekültekre. És nem költünk. *Hvg.hu* 2016. augusztus 23. https://hvg.hu/itthon/20160825_menekultek_integracioja_tamogatas_megvonasa (Letöltés ideje: 2023. szeptember 15.)

azonos jogok (munkavállalás, egészségügyi ellátás, szociális támogatás, oktatás, stb) és kötelezettségek illetik meg őket, az ezekhez való hozzáférés jelentős problémát jelentett számukra az állami beilleszkedési programok 2016-os leállítására és a nyelvtudás hiánya miatt. 2016 óta a menekültként való elismerés után 30 napig lakhatnak még a nyitott befogadó állomásokon. Ott a szociális munkás elindítja számukra az okmánszerzést (SZIG-, lakcím-, TAJ- és adókártya), de sokszor ezek kiállítására több, mint harminc nap. Nem jár nekik államilag biztosított ingyenes magyar nyelvoktatás vagy lakhatási támogatás. Szekuláris és hit alapú civil szervezetek nyújtanak szociális szolgáltatást, lakhatási- és munkakeresési támogatást, gyakornoki programokat, egészségügyi ellátást vagy nyelvórákat. E szervezetek segítségével esélyük sincs beilleszkedni.

6. A menekültpolitika újabb szigorítása Magyarországon 2020 után: a külképviseleti rendszer és annak kritikája

A Covid-19 járvány miatt 2020 márciustól Magyarország leállította a menedékkérők tranzitónákba való beengedését, majd 2020. május 21-én kiűrtette és felszámolta a tranzitónákat. 2020. június 17-től a kormány bevezette az új, túlbürokratizált és nehézkes *követségi rendszert*.²⁶ Ennek első lépése, hogy Magyarország külképviseletein kell egy menedékkérelemre irányuló szándéknyilatkozatot benyújtani. Erre két külképviseletet jelöltek ki, a kijevei és belgrádi nagykövetségeket. Ha a hatóság (OIF) szerint ennek tartalma meggyőző, akkor a kérelmező kap egy időpontot a nagykövetségen távmeghallgatásra. Ha az online meghallgatáson a kérelmező meggyőző, akkor kap egy

26 Az általános szabályoktól eltérő menedékjogi kérelem benyújtásának feltételei a 2020. évi LVIII törvény, illetve a 292/2020. (VI.17.) kormányrendelet értelmében. http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&id=1576:az-altalanos-szabalyoktol-eltero-menedekjogi-kerelem-benyujtasanak-feltetelei-a-233-2020-v-26-korm-rendelet-ertelmeben&lang=hu (Letöltés ideje: 2023. szeptember 29.)

30 napig érvényes egyszeri beutazásra jogosító okmányt a követségtől, amivel a határhoz utazhat és ott ténylegesen benyújthatja a menedékkérelmét. A határon való jelentkezéskor a kérelmezőt általában a hatóság – egyetlen végzéssel – menekültügyi őrizetben veszi, azaz 4 hétig zárt befogadó intézménybe helyezi el. Utána, a menekültügyi eljárás általános szabályai szerint határozza meg a további szálláshelyet, ha a menekültügyi őrizet elrendelésének feltételei (pl. dublini átadás, a kérelmező rendelkezésre állásának biztosítása) nem állnak fenn.²⁷

A kijevi külképviseleten az első évben (2020) senki sem nyújtott be szándéknyilatkozatot és a következő évben is elenyésző számú szándéknyilatkozat érkezett. Belgrádban 59-en tették ezt meg 2020-ban. Közülük nyolcan kaptak lehetőséget, hogy beutazzanak Magyarországra, hogy menekültkérelmet adjanak be, akik közül 4 fő kapta meg a menekült státuszt.²⁸ A belgrádi külképviseletnél maradvá, 2000. június 17. – 2022. december 31. között (2.5 év alatt) 783 esetben kértek időpontot e-mailen szándéknyilatkozat benyújtására. 97 kérelmezőt hallgatott meg távinterjún a hatóság, akik közül 16-an kaptak vízumot, hogy belépjenek Magyarország területére menedékkérelmet benyújtani.²⁹

Az eljárással kapcsolatban a Magyar Helsinki Bizottság fogalmazott meg nyilvános kritikát.³⁰ Véleményük szerint Magyarországnak nemzetközi és uniós jogi kötelezettségeivel összhangban biztosítania

27 U.o.

28 Ballai Vince 2021. Mindössze négy menekültet fogadott be Magyarország az egy éve bevezetett rendszerben *Hvg.hu* 2021. május 25. https://hvg.hu/itthon/20210525_menekultugy_tranzitzonak_nagykovetseg_idegenrendeszet_bevandorlas_helsinki_bizottsag (Letöltés ideje: 2023. szeptember 15.)

29 Magyar Helsinki Bizottság 2023. *Nincs menedék. Tájékoztató a nagykövetségi rendszerről.* 2023. június 20. <https://helsinki.hu/wp-content/uploads/2023/06/Nincs-menedek-2023.pdf> (Letöltés ideje: 2023. szeptember 15.)

30 Magyar Helsinki Bizottság 2023. *Újabb kötelezettségszegési eljárást bukott el a kormány menekültügyi politikája,* 2023. június 22. <https://helsinki.hu/ujabb-kotelezettsegszegesi-eljarast-bukott-el-a-kormany-menekultugyi-politikaja/> (Letöltés ideje: 2023. szeptember 11.)

kell a hozzáférést az ország területéhez, hogy aki menedékkérelmet akar kérni Magyarországon, az ezt meg is tudja tenni. Valamint az is biztosítania kell a magyar államnak, hogy tisztességes eljárásban meghallgassák a kérelmezőt és az ügyében döntést hozzanak. Egy szándéknyilatkozat alapján nem lehet megtagadni a menedékkérelmet benyújtásának pusztán lehetőségét. Kiüresedett a menedékkérelmet, vonja le a konklúziót a Magyar Helsinki Bizottság, mert a menekültügyi eljáráshoz való hozzáférés nem biztosított a külképviseleti rendszerben.

7. Az Európai Bizottság lépései a magyar menekültügyi politika átszabására és abban az emberi jogi aspektusok érvényre juttatására

Az Európai Bizottság 2015 óta több kötelezettségzegési eljárást indított Magyarország menekültügyi szabályozása ellen, mert azok korlátozzák a tisztességes eljáráshoz való hozzáféréshez és az alapvető emberi jogok érvényesülésének EU-s és nemzetközi garanciáit. Ebből négy eljárás ért el bírósági ítélethirdetési szakaszba (2023 őszéig), amelyek közül az első kettőről, amelyek a tranzitvonalak felszámolását és a menedékkérelmek kvóta alapú áthelyezést érintették, már szóltunk, de a következő négy bekezdésben összefoglaljuk mindegyiket a Magyar Helsinki Bizottság közleményei alapján.³¹ Közös mind a négy esetben, hogy Magyarország számára elmarasztaló ítélet született a luxembourgi Európai Unió Bíróságán (EUB), valamint még egyik sem zárult le teljesen, a pénzbírság kiszabásának fázisában vannak.

2015-ben az Európai Bizottság a korlátlan idejű tranzitvonalak elhelyezését, a menedékkérelmek előterjesztésének tranzitvonalakra történő

31 Magyar Helsinki Bizottság 2022. *Válaszok a Migrációkutató Intézetnek 2022.* szeptember 30. <https://helsinki.hu/valaszok-a-migraciokutato-intezetnek> (Letöltés ideje: 2023. szeptember 18.)

Magyar Helsinki Bizottság 2023. *Újabb kötelezettségzegési eljárást bukott el a kormány menekültügyi politikája 2023* június 22. <https://helsinki.hu/ujabb-kotelezzettségzegesi-eljarast-bukott-el-a-kormany-menekultugyi-politikaja/> (Letöltés ideje: 2023. szeptember 11.)

szűkítését (és az oda naponta maximálisan beengedett kérelmezők folyamatos, informális csökkentését), valamint a csoportos kiutastást előíró, az államhatárról szóló törvény bevezetését sérelmezte. Az EUB 2020. december 17-én hirdette az ítéletet, melyben minden pontban elmarasztalta Magyarországot.³² Az ítélet nem teljeskörű végrehajtása következtében az Európai Unió Határ- és Partvédelmi Ügynöksége (Frontex), arra a lépésre kényszerült, hogy felfüggeszse magyarországi jelenlétét, annak elkerülése érdekében, hogy egy immár bizonyosan uniós jogba ütköző gyakorlatban nyújtson segítséget a magyar hatóságoknak.

Az ideiglenes szükséghelyzeti kvótás áthelyezési mechanizmusról szóló 2015/1601 sz. tanácsi döntés végre nem hajtása miatt az EUB 2020. április 2-án kimondta, hogy Magyarország nem tett eleget az uniós jogból fakadó kötelezettségének.³³ Az ügy azóta eljelenedett, mert a menedékkérők kvóta alapú relokációja lekerült a napirendről.

A 2018 júliusában Magyarországon életbe lépett *Stop Soros* törvénycsomag miatt is indított a Bizottság kötelezettségzegési eljárás.³⁴ E törvénycsomag ellehetetlenítette bizonyos jogsegélyt nyújtó civil szervezetek kapcsolattartását (pl. a találkozást, kommunikációt és konzultációt) a nemzetközi védelmet kérelmező ügyféllel a határárná-

32 EUB 2020. *A Bíróság ítélete*. 2020. december 17. Luxembourg ECLI:EU:C:2020:1029 <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=235703&pageIndex=0&doclang=HU&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1451430> (Letöltés ideje: 2023. szeptember 28.)

33 EUB 2020. *A Bíróság ítélete*. 2020. április 2. Luxembourg ECLI:EU:C: 2020:257 <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf;jsessionid=664E95D0B-537717251BEB3CFCD10DF8?text=&docid=224882&pageIndex=0&doclang=HU&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=860163> (Letöltés ideje: 2023. szeptember 28.)

34 Európai Bizottság 2018. *Migráció és menekültügy. A Bizottság további lépéseket tesz a Magyarországra elleni kötelezettségzegési eljárásokban*. 2018. július 19. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/IP_18_4522 (Letöltés ideje: 2023. október 11.)

ban. Az EUB 2021. november 19-én hozta meg az ítéletét, amelyben elmarasztalta Magyarországot.³⁵ Mivel közben a magyar kormány 2020 májusban felszámolta a tranzitzőnákat, majd bevezette az új külképviseleti menedékkérelmezési rendszer, ennek az eljárásnak az ítélethirdetéskor már csak a civil szervezetek határhozvetből történő automatikus kitiltása volt a tárgya, nem a kapcsolattartás. Az ítéletet egyelőre nem hajtotta végre Magyarország.

Az Európai Bizottság 2021 júliusában döntött úgy, hogy a 2020 júniusban bevezetett külképviseleti menedékkérelmi rendszert az EUB elé viszi. A bíróság 2023. június 22-én hozta meg elmarasztaló ítéletét. Eszerint menedéket kérni alapvető jog, amelyet a tagállamok területén vagy határain is meg lehet tenni, és ezt nem köthetik semmilyen adminisztratív korlátozáshoz, mint amit egy sikeres szándéknyilatkozat és távmeghallgatás jelent.³⁶ A testület közleménye³⁷ kiemelte, hogy a menedékjog Magyarország területén való kérelmezésének a korlátozása nem igazolható a koronavírus elleni küzdelemmel sem.

Egy újabb komoly jelzés a magyar kormány számára, miszerint nem teljesíti az menekültügyi uniós jogból eredő kötelezettségeit a 2022. december 13-i Európai Tanács ülésén érkezett. Itt az állam és a kormányfők megszavazzák, hogy a 2021-27-es költségvetési periódusban a jogállamisági-kondicionalitási és korrupcióellenes fel-

35 EUB 2021. *A Bíróság ítélete*. 2021. november 16. Luxembourg ECLI:EU:C:2021:930 <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=249322&pageIndex=0&doclang=HU&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1450895> (Letöltés ideje: 2023. szeptember 30.)

36 EUB 2023. *A Bíróság ítélete*. 2023. június 22. Luxembourg ECLI:EU:C:2023:504 <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?j-sessionid=4E049B3474762EA4707D54475F9BE071?text=&docid=274870&pageIndex=0&doclang=HU&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1450515> (Letöltés ideje: 2023. szeptember 30.)

37 EUB 2023. *109/23. sz. sajtóközlemény a Bíróság ítéletéről a C-823/21. sz. Bizottság kontra Magyarország (Menedékjogi kérelmet megelőző szándéknyilatkozat) ügyben*. Luxembourg <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2023-06/cp230109hu.pdf> (Letöltés ideje: 2023. szeptember 15.)

tételek nem teljesülése miatt, valamint az Unió Alapjogi Chartájában szereplő jogok nem teljesülése miatt felfüggesztik kohéziós és egyéb alapokból valamint a Helyreállítási Alapból (RRF) Magyarország számára felcímkézett támogatási összegek 55%-t, ami 21.8 mrd eurót tesz ki.³⁸ Ezekhez az EU-s fejlesztési pénzekhez való hozzáféréshez egy sor korrupcióellenes és jogállamisági korrekciós intézkedést kell teljesíteni Magyarországnak. (2023 folyamán Magyarország hozott különböző jogállamiság javítását célzó intézkedést az igazságügy területén, amelynek eredményeképpen 8.8 mrd euro forráshoz hozzájuthat már a zárolt támogatásokból.³⁹) Az magyar menekültügyi szabályozás Unió Alapjogi Chartában ütköző jogsértései miatt 34 millió euró összegű támogatás lett ekkor zárolva, amely a Menekültügyi, Migrációs és Integrációs Alapból (MMIA) érkezett volna.⁴⁰ Két operatív program került halasztásra a MMIA támogatások zárolása miatt: a egyik az irreguláris migráció elleni küzdelmet érinti, a másik a közös európai menekültügyi rendszer fenntartását segítette volna.⁴¹ Ugyanakkor kb. 17.6 millió euró támogatáshoz hozzáfér az ország a MMIA-ból, amelyet a jogszerűen Magyarországon tartózkodók integrációját elősegítő operatív program megvalósítására fordíthat

38 Tanács Gábor 2023. Előrehaladt a magyar kormány az uniós pénzekért folyó harcban, de a neheze hátra van. *Euronews*, 2023. április 25. <https://hu.euronews.com/2023/04/25/elorehaladt-a-magyar-kormany-az-unios-penzekert-folyo-harcban-de-a-neheze-hatra-van> (Letöltés ideje: 2023. szeptember 30.)

39 Európai Bizottság 2023. *A Bizottság úgy ítéli meg, hogy Magyarország igazságügyi rendszerorvosolta a bírói függetlenséggel kapcsolatos hiányosságokat, a költségvetési feltételrendszert érintő intézkedések azonban érvényben maradnak.* 2023. december 13. Brüsszel: Európai Bizottság, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/ip_23_6465 (Letöltés ideje: 2024. január 22.)

40 Magyar Helsinki Bizottság 2024. *Eltékozolt lehetőségek. Befagyasztott források Magyarországnak.* 2024. január 18. <https://eufundshungary.helsinki.hu/> (Letöltés ideje: 2024. január 29.)

41 U.o.

(ez a program a menedékkérőket nem érinti).⁴² A zárolások ellenére a magyar kormány érdemi lépéseket még nem tett (2023 végéig) a magyar menekültügyi szabályozás átszabására, hogy biztosítsa a nemzetközi védelmi eljáráshoz való hatékony hozzáférést a menekülők számára az ország területén is.

8. A menekültügy helyzete Európában és Magyarországon az orosz-ukrán háború kitörése után: válságkezelés uniós szinten az Átmeneti védelem irányelv aktiválásával

Ebben a leépített menekültügyi kontextusban érte Magyarországot a ukrán menekülők áradata, amikor az orosz támadás megindult Ukrajna ellen 2022. február 24-én. Még aznap megindultak az emberek Ukrajnából tömegesen nyugatra, köztük Magyarország felé is. Elsőként spontán módon a helyiek, a határvidék lakói, polgármesterei, közösségi-egyházi vezetői, segélyszervezetek (Vöröskereszt) és önkéntesek fogadták a sokszor sokkos menekülőket és segítették a továbbutazásukat. A kezdeti pár napos zavar és tanácsalanság után a magyar kormány is lépett. Az ukrán menekülők gyors megsegítését és befogadását lehetővé tevő lépéseket hamar megtették, összhangban a szomszédos EU-s tagállamokkal.

Nemcsak Magyarország, az egész EU egységesen és példamutatóan kezelte a helyzetet és teremtette meg a jogszabályi háttét az Ukrajnából menekülők befogadására. Egyrészt, 2022. március 4-én az Európai Unió Tanácsa egyhangúan megszavazta, hogy először aktiválják az *Átmeneti védelemről* szóló irányelvet Ukrajna vonatkozásában (lásd bővebben alább). Másrészt, Magyarország kormányrendeletet adott ki 2022. március 7-én, ami lehetővé tette az *Átmeneti védelemről* szóló EU-s direktíva alkalmazását (az ország területén benyújtható

42 U.o. Magyarország Kormánya, Pályázati Portál 2024. *Belügyi Alapok MMIA Plusz-2.2.1-24 Pályázat Adatlapja*. <https://www.palyazat.gov.hu/programok/belugyi-alapok/mmia-plusz/mmia-plusz-221-24/alapadatok> (Letöltés ideje: 2024. január 22.)

az átmeneti védelem iránt való kérelem az ukránok számára).⁴³ Tette ezt úgy, hogy a külképviseleti menedékkérelem benyújtási rendszert nem számolta fel azóta sem a kormány, tehát a nem-ukrán menekülőknek azóta is sérülnek a menedékjogi kérelem benyújtásához kapcsolódó alapvető jogaik.

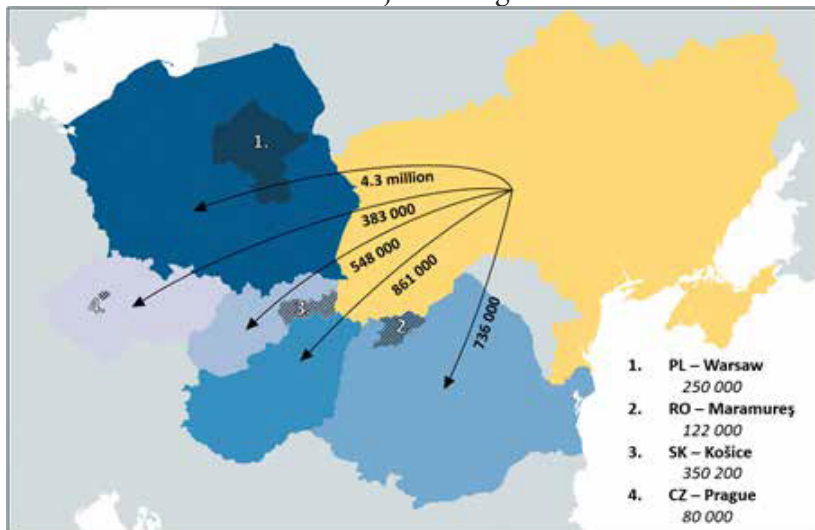
Az ukrán menekülthullámot az Ukrajnával szomszédos országokra nagy nyomást helyezett és számtalan feladatot indukált. Miközben Európába összesen 5850100 fő, illetve globálisan 6242200 fő⁴⁴ Ukrajna felől érkező menekültet regisztráltak, a legnagyobb kihívás a szomszédos országokat éri.

A 1. térkép jól mutatja, hogy 2022. június végéig több, mint 10 millió ember lépte át a határokat Ukrajna és a szomszéd országok között, ezek közül 4,3 millió Lengyelország, 861 ezer fő Magyarország, 736 ezer fő Románia, 548 ezer fő Szlovákia irányába.

43 86/2022. (III. 7.) Korm. rendelet az ideiglenes védelemre jogosultként elismert személyekkel kapcsolatos veszélyhelyzeti szabályokról, továbbá a közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CVI. törvény szabályainak eltérő alkalmazásáról

44 UNHCR adatok 2023. november 7-i helyzet szerint https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine?_gl=1*e2vwor*_rup_ga*MTEzODMzNjY0Ny4xNjk4OTM-2NTAy*_rup_ga_EVDQTJ4LMY*MTY5ODkzNjUwMS4xLjEuMTY5ODkzNjUyMC4wLjAuMA.#_ga=2.183772902.1929534463.1679988620-845485075.1678371958 (Letöltve: 2023. november 12-én)

1. térkép: Határátlépők száma Ukrajnából és EU tagállam szomszédok felé 2022. február 24 és 2022. június vége között

Forrás: Régiók Európai Bizottsága 2022⁴⁵

Az ukrán menekültek valós számának megbecslési nehézségét és komplexitását jelenleg⁴⁶ az adja, hogy a határátlépések száma nem egyezik meg az áthaladó menekültek számával, hiszen többen oda-vissza utaznak-ingáznak,⁴⁷ az érkezők közül nem mindenki folyamodik átmeneti védelemért (ugyanis „turistaként” tartózkodik egy-egy EU-s tagállamban rövidebb időszakokat) vagy kettős (pl. magyar-ukrán) állampolgárok, ők ugyanis semmilyen ukrán menedékeseket nyilvántartó adatbázisba nem kerülnek be.

45 Régiók Európai Bizottsága 2022. *EU Annual Report on the State of Regions and Cities*. 2022. október 11. Brüsszel: Régiók Európai Bizottságának Kommunikációs Igazgatósága.

46 A kézirat 2024. január 29-én lett lezárva

47 Ezt a határmenti segítségpontokon végzett empirikus kutatásunk is megerősítette, az ott végzett interjúkból ez is kiderül.

Nagyon változó, hogy melyik Ukrajnával szomszédos EU tagállamban veszik az irányt a menekülők. Az alábbi táblázat a szomszédos kelet-közép-európai országok adatait mutatják 2023. november 7-i állapotok szerint három formában: (1) a határátlépések száma Ukrajna felől 2022. február 24-e óta; (2) 2023 novemberében nyilvántartott Ukrajnából érkező menekülők száma; illetve (3) az Ukrajnából menekülők száma, akik átmeneti védelmet kértek (a menedékesek).

3 táblázat: Ukrajnával szomszédos EU tagállamok és Németország viszonylatában: határátlépések száma, menekülők és átmeneti védelmet kérők száma

Ország	Határátlépések száma Ukrajna felől 2022. február 24 óta	2023 novemberében nyilvántartott Ukrajnából érkező menekülők száma	Ukrajnából menekülők száma, akik átmeneti védelmet kértek
Magyarország	3.807.955	53.375	38.185
Románia	3.552.595	84.415	146.615
Moldova	969.130	111.835	3.195
Szlovákia	1.772.990	109.115	127.355
Lengyelország	16.092.340	958.935	1.639.725
Németország	na.	1.114.070	1.016.560

Forrás: UNHCR adatok alapján saját szerkesztés⁴⁸

A 3. táblázat jól mutatja, hogy Magyarország, Románia, Szlovákia és Moldova alapvetően tranzitországnak számítanak, a menedéket kereső ukránok legfontosabb célországa Németország, illetve a kelet-közép-európai országok közül Lengyelország. A célországok kiválasztásakor Németország a gazdasági jellemzők miatt értékelődik fel, míg Lengyelország esetében a nyelvi és kulturális hasonlóságok

48 UNHCR adatok 2023. november 7-i helyzet szerint https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine?_gl=1*e2vwor*_rup_ga*MTEzODMzNjY0Ny4xNjk4OTM-2NTAy*_rup_ga_EVDQTJ4LMY*MTY5ODkzNjUwMS4xLjEuMTY5ODkzNjUyMC4wLjAuMA.#_ga=2.183772902.1929534463.1679988620-845485075.1678371958 (Letöltve: 2023. november 12-én)

is dominálnak, de a 90-es évek óta növekvő ukrán munkavállalói létszám is indoka lehet a jelenlegi ukrán átmeneti védelmet kérők magas számának.⁴⁹

2022. március 4-én az Európai Unió Tanácsa egyhangúan megszavazta, hogy először aktiválják a 2001 óta létező Átmeneti védelemről szóló irányelvet.⁵⁰ Ez egy példátlan humanitárius döntés volt, jelentőségét nem lehet eltúlozni. A továbbiakban összefoglaljuk az irányelv tartalmát és kikre vonatkozik.

A célszemélyek körét az Európai Unió Tanácsa végrehajtási határozata tisztázza, amelyek szintén 2022 március 4-én fogadtak el.⁵¹ A határozat alapján az átmeneti védelmet ki kell terjeszteni azokra a nem ukrán állampolgárokra és családtagjaikra is, akik egyrészt 2022. február 24. előtt Ukrajnában menekült jogállást élveztek, tehát nemzetközi védelemben vagy azzal egyenértékű nemzeti védelemben részesültek.⁵² Másrészt a határozat alapján átmeneti védelem azokra a harmadik országbeli állampolgárokra is kiterjeszthető, akik „2022. február 24. előtt az ukrán joggal összhangban kiadott érvényes

49 Åslund, Anders 2022. A New Perspective on the Ukrainian Refugee Crisis, *CESifo Forum* 23:4 (2022 July) 3-7.o. <https://www.cesifo.org/DocDL/CESifo-Forum-2022-4-aslund-ukrainian-refugee-crisis-july.pdf> Letöltve: 2023. november 18-án)

50 A Tanács 2001/55/EK irányelve (2001. július 20.) a lakóhelyüket elhagyni kényszerült személyek tömeges beáramlása esetén nyújtandó átmeneti védelem minimumkövetelményeiről, valamint a tagállamok e személyek befogadása és a befogadás következményeinek viselése tekintetében tett erőfeszítései közötti egyensúly előmozdítására irányuló intézkedésekről *OJ L 212, 7.8.2001, 12–23.o.* <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022D0382> (Letöltés ideje: 2023. október 10.)

51 Európai Unió Tanácsa 2022. *A TANÁCS (EU) 2022/382 VÉGREHAJTÁSI HATÁROZATA (2022. március 4.) a lakóhelyüket elhagyni kényszerült személyek Ukrajnából való tömeges beáramlása tényének a 2001/55/EK irányelv 5. cikke értelmében történő megállapításáról és átmeneti védelem bevezetéséről.* *HL L 71 2022.3.4.* 1-6.o. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022D0382> (Letöltve: 2023. november 2.)

52 U.o. 2.o.

*tartózkodási engedély alapján jogszerűen tartózkodtak Ukrajnában, és akik nem képesek biztonságos és tartós feltételek mellett visszatérni származási országukba.*⁵³

Az átmeneti védelemhez az alábbi jogok kapcsolódnak:⁵⁴

- Az Ukrajnából menekülők az országgal határos valamennyi uniós országba beléphetnek és lehetővé válik számukra az átmeneti védelemért való regisztrálás, erre 30 napjuk van bármelyik EU tagállamban, illetve az Európai Szabadkereskedelmi Társulás⁵⁵ országaiban.
- Az átmeneti védelembé vétel előtt joga van menekülőnek egy másik országba költözni.
- Szabad mozgáshoz való jog (továbbutazás) az Európai Unióban biometrikus útlevelel rendelkezők számára. A belépéstől számított 90 napos időtartamra joguk van a szabad mozgásra, ezen útlevelel nélkül a schengeni térségbe való belépéskor az ország, ahova belépett a menekülő, rövid távú tartózkodásra jogosító vízumot ad ki, amely legalább 15 napig érvényes. Ez Magyarországon 30 napig érvényes tartózkodási engedély kiadását teszi lehetővé. Más uniós országba való költözés esetében új tartózkodási engedélyt kell kiállítania annak az országnak, ahova a menekülő elköltözött.
- A munkavállaláshoz és lakhatáshoz való jog
- A szociális ellátás igénybevételéhez való jog
- Orvosi ellátáshoz való jog
- A gyermekek védelme és jogai kiemelt prioritásként jelenik meg: *„Biztosítani kell a gyermekek teljes körű védelmét és gyors hozzáférésüket sajátos jogaikhoz (oktatás, egészségügyi ellátás, beleértve a megelőző és mentális egészségügyi ellátást, valamint a pszichoszociális segítségnyújtást) [...] A gyermekek véleményét az életkornak és érettségi foknak megfelelően meg kell hallgatni és figyelembe kell venni.*

53 U.o. 2-3.o.

54 A Tanács 2001/55/EK irányelve (2001. július 20.) a lakóhelyüket elhagyni kényszerült... i.m. 12–23.o.

55 Svájc, Liechtenstein, Norvégia és Izland

Integrált gyermekvédelmi válaszintézkedéseket kell biztosítani az illetékes hatóságokkal való együttműködés és koordináció mellett”⁵⁶

9. Összegzés

Tanulmányunkban feltettük a kérdést, hogyan változott Magyarország menekültügyi politikája az elmúlt egy évtizedben. A menekültügy jogszabályi hátterét bemutatva, arra a következtetésre jutottunk, hogy két hullámban (2015-2020 között, 2020-tól 2022. március 4-ig) a magyar menekültpolitikában a humanitárius elvek leépülése zajlott, a menedékkérők biztonságpolitikai kockázat alapú megítélése terjedt el, ezért számuk csökkentése kívánatos volt, akár a nemzetközi és uniós jogszabályokba való ütközések árán is. Ezt a szemléletet az Európai Bizottságtól vagy Tanácstól érkező figyelmeztetések (pl. kötelezettségszegési eljárások indítása, kohéziós támogatások egy részének felfüggesztése) sem tudták érdemben megváltoztatni a kézirat 2024 januári lezárásig.

Ezzel szemben az orosz-ukrán háború kitörése, ugyan csak átmenetileg és részlegesen, de megváltoztatta a menedékjoghoz való hozzáférést Magyarországon, mivel az ukrán lakosság számára teljeskörűen elérhetővé tette. Az Ukrajnából érkező menekülők hirtelen történő nagyszámú megjelenésére adott egységes Európai Uniósi reakció (az átmeneti védelem aktiválása), valamint a segítségüket-támogatásukat spontán módon is megkezdő helyi, magyar, társadalmi mozgalmak egyszerre jelezték a magyar kormány számára a szabálmódosítások szükségességét, amely meg is történt az ukrán menekültek esetében.

Közben az egyéb harmadik országból érkező menedékkérők számára változatlanul az egyetlen út a menedékjoghoz való hozzáféréshez a belgrádi nagykövetségen keresztül vezet. Kialakult a menedékkérők kettős elbánásának a gyakorlata.

56 A Tanács 2001/55/EK irányelve (2001. július 20.) a lakóhelyüket elhagyni kényszerült... i.m. 15.-16. cikk

A SEGÉLYSZERVEZETEK SZEREPE AZ UKRAJNAI MENEKÜLTEK ELLÁTÁSÁBAN MAGYARORSZÁGON

1. Bevezetés

A 2022. februárjában kirobbant orosz-ukrán háborúnak azonnal érzékelhető hatása volt a menekültek megjelenése a magyar-ukrán határon. A váratlanul kialakuló helyzetre a magyar segélyszervezetek reagáltak először a rendelkezésre álló erőforrásaikkal. Néhány nap elteltével kezdett kialakulni az a struktúra, amelyben az állam is részt vett, de a segélyszervezetek szerepe is jelentős maradt.

A katonai konfliktusok, a civil vagy a humanitárius katasztrófák trendjeinek előrejelzései szerint hosszú távú, lassú és elhúzódó válságfolyamatokról van szó, amelyek szakaszonként eltérő mennyiségű és minőségű ellátási igényt jelentenek. A háborús konfliktus hirtelen

- 1 a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara Nemzetközi Kapcsolatok és Társadalomtudományok Intézetének és a Társadalomtudományok és Regionális Tanulmányok Tanszéknek az egyetemi docense. Kutatási területe környezeti és társadalmi konfliktusok, fenntarthatóság, energiaszegénység, migráció.
- 2 a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara Nemzetközi Kapcsolatok és Társadalomtudományok Intézetének és a Társadalomtudományok és Regionális Tanulmányok Tanszéknek az adjunktusa. Kutatási területe az Európai Unió határellenőrzése, menekültügyi politikája és belső munkaerőáramlása.
- 3 a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara Nemzetközi Kapcsolatok és Társadalomtudományok Intézetének és a Társadalomtudományok és Regionális Tanulmányok Tanszékének vezetője, egyetemi docens. Kutatási területe a regionalizmus, regionális folyamatok Kelet-Közép-Európában, európai integráció, kohéziós politika.

keletkezik, a váratlansága miatt gyors reagálást igényel, de egyben el is húzódik. Ukrajnából is, ha kis létszámban is, de mind a mai napig érkeznek menekültek. Az országban zajló hadműveletek intenzitásának és területi kiterjedtségének változásai időszakosan növelték a menekültek számát.

A segítségnyújtásban szerepet vállaló magyar humanitárius szervezetek ezen kívül rendkívül különbözőek nagyság, tevékenység és erőforrások tekintetében. Egy sajátos szempontból nézve két nagy csoport szerint osztályozzák őket: hitalapú (faith-based) és nem hitalapú (szekuláris) szervezetek. A magyar humanitárius szektor egyik sajátossága, hogy a hat legjelentősebb segélyszervezet közül öt hitalapú, egyház-közeli, míg egy szekuláris szervezetnek tekinthető. Rajtuk kívül részt vett a segélyezés folyamatában két nemzetközi szervezet magyarországi egysége és számos kisebb civil szervezet is.

Kutatásunkban egy részről azt vizsgáltuk, hogyan kezelték a magyarországi civil szervezetek ezt a vészhelyzetet; az együttműködésüket más civil szervezetekkel, a magyar állammal és, nem utolsósorban, az ukrán menekültekkel. Habár a civil társadalom fogalma nehezen meghatározható, és nincsenek tisztán körülhatárolt definíciók,⁴ célunk nem az, hogy ezt a vitát tisztázzuk, hanem hogy néhány konkrét problémát elemezzünk, amelyek felmerülnek a fent említett szintek közötti interakció során.

Hartmut Rosa szerint általános feltevése alapján⁵ arra összpontosítunk, hogy az egyes civil szervezetek hogyan kapcsolódtak be az ukrán menekültek segítésébe az oroszországi háború kezdete óta. Megpróbálunk megválaszolni két alapvető kérdést: milyen gyors és hatékony volt a civil szervezetek és az állami hatóságok reakciója a válságra? És milyen szintű volt ezeknek a civil szervezeteknek a koordinációja más civil szervezetek, a hatóságok és az ukrán menekültek cselekedeteivel?

4 LAINE, J. (2014): „Debating Civil Society: Contested Conceptualizations and Development Trajectories.” *International Journal of Not-for-Profit Law*. 16., (1.), pp. 59–77.

5 ROSA, H. (2013): *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*. New York: Columbia University Press

A szakirodalmi háttérből merítve a dolgozat két fő problémára összpontosít. Először is, elemezni fogja a vizsgált civil szervezetek és állami intézmények válaszána gyorsaságát és hatékonyságát a menekültek szükségleteinek kezelésében; másodsor, leírja azt a civil szervezetekre nehezedő nyomást, hogy szinkronban legyenek más civil szervezetekkel, állami intézményekkel és ukrán menekültekkel.

Továbbá arra is keressük a választ, hogy adott-e valamilyen sajátos karaktert a humanitárius segítségnyújtásnak a hit alapú szervezetek dominanciája, illetve hogy alakult át az állami szerepvállalás a menekültek megsegítésében. Emellett megvizsgáltuk a máig tartó⁶ segélyezési folyamat súlypontjait és sajátosságait az egyes szakaszokban.

2. Módszertan

A kutatás során elsősorban nyilvánosan elérhető dokumentumokat, jogszabályokat vizsgáltunk, amiket a segélyszervezetek, a kormány és nemzetközi tematikus portálok (pl. reliefweb.com) oldalairól gyűjtöttünk össze. Ezen túl interjúkat folytattunk a magyar segítségnyújtási folyamatban jelentős szerepet játszó humanitárius szervezetek vezetőivel, akik az ukrán menekültek ellátásáért voltak felelősek. Szintén interjúkkal vizsgáltuk a határ menti településeken működő segélypontokon dolgozó segítők tapasztalatait.

A szervezetek bemutatására alkalmazott szempontrendszert a következő kérdések megválaszolásával tudjuk kialakítani:

- mi a szervezet missziója, azaz milyen módon, milyen elköteleződéssel folytatja a programokat és ezekkel mi a célja?
- vannak-e olyan nemzetközi gyakorlatok, amelyek részben vagy egészében adaptálhatóak lennének a szociális-karitatív területen? Ha igen, milyen jellemzői vannak, milyen eltérések mutatkoznak, amelyben mások? Van-e és ha igen, akkor milyen módszertani sajátosságok jellemzik a hazai és nemzetközi gyakorlatokat? És

6 A kézirat 2024. februárban zárult.

van-e speciális módszer a hatékonyabb szociális szolgáltatások kialakítására, illetve további fejlesztésére?

3. A magyar-ukrán határszakaszon kialakult menekült helyzet

Az ukrajnai menekültek magyarországi fogadásának és humanitárius segítésének 2 éves történetében három szakaszt lehet elkülöníteni.

Az első szakaszt az orosz-ukrán háború kitörésétől egy hónapig (2022. március 21-ig) tartó időszak jelentette. Ezen belül is az első néhány napban elsődlegesen a határmenti településeken, valamint Budapesten a Keleti- és Nyugati pályaudvaron informálisan szerveződő, ad hoc jellegű civil segítségnyújtás keretében valósult a menekültek ellátása és befogadása. Az öt nagy karitatív szervezet és a Vöröskereszt február 27-én települt ki a határmenti településekre, a területfelosztási elvet követve. A Humanitárius Koordinációs Tanács javaslatának eredményeként a magyar–ukrán határátkelőknél a civil szervezetek összehangoltan nyújtottak segítséget. A Tanács mindenkinek kijelölte a szolgálati helyét. Ennek megfelelően a Református Szeretetszolgálat Záhonyban; a Katolikus Karitás Barabáson, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Beregsurányban; a Baptista Szeretetszolgálat Tiszabecsen; a Vöröskereszt Lónyán építette ki a határ menti segítségpontokat és működteti azokat a határátlépők lecsökkent száma ellenére is.

A második szakasz kezdetét a BOK csarnok, mint menekülteket befogadó központ megnyitása jelentette 2022. március 21-én, ahol már csak a Karitatív Tanácsban részt vevő szervezetek és a Vöröskereszt nyújthatott szolgáltatásokat – menekültügyi és szállásinformációkat, illetve élelmiszer és higiéniai adományokat stb. Ez az időszak 2023. augusztusáig tartott, amikor a BOK Csarnokban működő központot bezárták.

Ezzel párhuzamosan 2022. áprilisától elkezdődött egy napjainkig tartó harmadik szakasz is, ami a hazánkban maradó menekültek társadalmi és gazdasági integrációját, segítését célzó támogatási programok kidolgozását jelenti.

4. Elméleti keretek

Sok kutatás, amelyek a civil társadalom és az állam bonyolult kapcsolatára összpontosítottak, azok viszonyát úgy értelmezték, mint amely „kitölti a szakadékot” a menekültek szükségletei és az állam kapacitásai között a menekültek problémáinak a kezelésére.⁷ Ezt a szerepet legtöbbször a neoliberais elmélet keretében értelmezik, amely drasztikusan csökkenti az állam felelősségét és képességét a válság helyzetekben történő beavatkozásra, és ezért van szükség egyensúlyozásra a civil társadalom önkénteseinek és szervezeteinek bevonásával.⁸ Számos tanulmány leírta a feszültségeket és az átfedéseket, amelyek a civil társadalom és az állami hatóságok közötti interakcióból adódnak,⁹ vagy a biztonság fokozásának hatásait az állam¹⁰ és az EU szintjén.¹¹ Egy másik csoport kutatása a civil szervezetek, nemzetközi szervezetek vagy más önkéntes formák közötti bonyolult kölcsönhatásra összpontosított, hangsúlyozva a szervezeti szintű hatást¹² vagy képességüket az anyagi erőforrásokért való versengésre.

7 MAYBLIN, L., James, P. (2018): „Asylum and refugee support in the UK: civil society filling the gaps?” *Journal of Ethnic and Migration Studies*. DOI:10.1080/1369183X.2018.1466695.

8 RITCHIE, G. (2018): “Civil society, the state, and private sponsorship: the political economy of refugee resettlement.” *International Journal of Lifelong Education*. 37., (6.), pp. 663–675. DOI: 10.1080/02601370.2018.1513429.

9 PRIES, L. (2019): “Introduction: Civil Society and Volunteering in the So-Called Refugee Crisis of 2015–Ambiguities and Structural Tensions.” In: Feischmidt, M., Cantat, C., Pries, L. (Eds.): *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. London: Palgrave Macmillan.

10 ŽUPARIĆ-ILJIĆ, D., VALENTA, M. (2019): “Opportunistic Humanitarianism and Securitization Discomfort Along the Balkan Corridor: The Croatian Experience.” In: Feischmidt, M., Cantat, C., Pries, L. (Eds.): *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. London: Palgrave Macmillan.

11 CREPAZ, K. (2020): “Overcoming borders: the Europeanization of civil society activism in the ‘refugee crisis.’” *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48., (6.), pp. 1–14. DOI: 10.1080/1369183X.2020.1851471.

12 WITKOWSKI, J., Pries, L., MRATSKOWSKI, A. (2019): “Networks of Refugee

Anélkül, hogy részleteznénk Rosa bonyolult elemzését a témában, annyit mindenképp meg kell említeni, hogy a modern állam egyrészt arról összpontosít, hogy a törvények és a bürokrácia segítségével homogenizálja saját tevékenységét olyan előre kiszámítható tér létrehozásával, amelyben a társadalmi szereplők sokkal gyorsabban tudnak interakcióba lépni, mint korábban.

Rosa szerint a demokratikus közélet is korai forrása a társadalmi folyamatok felgyorsulásának, mivel lehetővé teszi a politikai intézményeknek, hogy „érzékenyen, gyorsan és rugalmasan reagáljanak a társadalom különböző területein felmerülő szükségletekre.”¹³ Ellentétben más politikai rendszerekkel, a demokratikus intézmények próbálnak érzékenyek lenni a közéleti döntéshozatali folyamatokra, amelyekben a különféle egyéni és kollektív érdekek szabadon kifejezhetők. Ez lehetővé teszi, hogy a demokratikus politika jobban „szinkronizálódjon a társadalmi fejlődés útjával.”¹⁴

5. Definíciók, fogalmak

A civil szervezet fogalmát és az NGO kategóriáját a magyar köznyelv szinonimaként használja. A pontos megkülönböztetés miatt azonban szükséges egymástól elhatárolni a két fogalmat.

Az ún. harmadik szektort alkotó civil szervezetek és nem kormányzati szervezetek működésének alapelvét az önkéntesség jelenti. A szektorhoz tartozó szervezetek közös tulajdonsága, hogy működésüket nem a profitszerzés motiválja. Természetesen tevékenységük során keletkezhet profit, de azt saját tevékenységének finanszírozására kell fordítaniuk. Emellett a szervezeti autonómia is fontos meghatározója a működésüknek.

and Asylum Related Organizations in the Mediterranean Area of the European Union.” In: Feischmidt, M., Cantat, C., Pries, L. (Eds.): *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. London: Palgrave Macmillan.

13 Rosa 2013. i.m.: 253. o.

14 Rosa 2013. i.m.: 252. o.

Magyarországon a civil szervezetek közül az alapítvány és az egyesület bírósági nyilvántartással jön létre és jogi személyiséggel rendelkezik. A civil szerveződések köre azonban ennél jóval sokszínűbb. Ha a civil szervezetek megértéséhez a jogi terminológiát kívánjuk alkalmazni, akkor a „civil szervezet” mint gyűjtőfogalom a helyes. A legfontosabb tulajdonságukat kiemelve önkéntes szervezeteknek is szokták nevezni a civil kezdeményezéseket. Ha az állampolgári kezdeményezés felől közelítjük a definíciót, akkor a legszélesebb értelmű meghatározást kell alkalmaznunk, miszerint ezek a szervezetek a civil társadalom, illetve a társadalmi önszerveződés megvalósulásának formái. Ha a civil szervezetekre, mint önálló szegmensre gondolunk, akkor a harmadik szektor definíció a leginkább helytálló.

Az egyházakhoz szorosan kötődő segélyezés differenciáltabb módszertani, tartalmi és szervezeti megoldásokat tesz lehetővé, mint az állami. A szeretetszolgálatoknak jelentős a társadalmi beágyazottsága, számottevő gyakorlatra tettek szert a hagyományos karitatív feladatok ellátásában, nagy szerepet vállalnak a szociális és egészségügyi ellátórendszerben, valamint egyes társadalmi problémákat célzó innovatív programok, modellkísérletek működtetésében. A civil szférában dolgozó szociális szakemberek szaktudásuk mellett egy normarendszert is közvetítenek a munkájuk során. A szervezetek, kapcsolatrendszerükön keresztül jelentős szakmai kapacitásokat tudnak bevonni önkéntes munkára, illetve megfelelő szakembereket érnek el olyan térségekben is, ahol ezek a szakemberek hiányoznak.

A humanitárius szervezet elnevezés elsősorban az emberiséggel, emberséges misszióval, tevékenységgel rendelkező civil szervezetekre utal.

Fontos, hogy az egyházak nem tartoznak a civil szervezetek körébe, bár az államtól való függetlenség kritériumának, valamint a közügyekben való szerepvállalásnak és az önkéntességnek is megfelelnek, mégis önálló, elsősorban hitéleti tevékenységnek helyet adó közösségek, amelyek hierarchikus szervezetrendszer szerint működnek, saját, speciális működési, szervezeti szabályokkal. A vallási tevékenységet

végző szervezetet az Országgyűlés szigorú kritériumok alapján ismeri el egyházként és veszi nyilvántartásba. A hatályos rendelkezés szerint 32 bevett egyház működik hazánkban.¹⁵

6. Állami szereplők

A 2015-ben dominánssá váló idegenellenes diskurzusok súlyos következménye, hogy az utóbbi évtizedben a menekültügyi intézményrendszert a magyar kormány leépítette.¹⁶ Az állami hivatalok hatáskörét és a hozzájuk rendelt pénzügyi, intézményes, emberi erőforrásokat jelentősen csökkentette, a menekülteket befogadó állomásokat és a menekülteket segítő integrációs forrásokat szinte teljesen megszüntette. Noha a befogadás jogi hátterét (az ideiglenes védelem odaítélésének hivatalos kereteit) a kormányzat a háború kirobbanását követően gyorsan megteremtette, valamint anyagi erőforrásokat is mozgósított, a befogadást és a segítségnyújtást támogató infrastruktúra fel- vagy visszaépítése jóval lassabban történt 2022-23-ban, és erre számos területen szándék sem látszik.

A kormányzati és nem kormányzati szervezetek közötti kooperáció aktuális példája a kárpátaljai menekültek közös segítése, amelynek koordinálásába a magyar állam is bekapcsolódott. A Budapesti Olimpiai Központ (BOK) csarnokban állított föl a vonattal Budapestre érkező ukrán menekülteknek tranzitvárót, ahol a civil szervezetek 12 órás váltásokban fogadták az érkezőket. A csarnokban a Karitatív Tanács tagjai kaptak helyet, kivéve a Baptista Szeretetszolgálatot, továbbá a Migration Aid. A segélyponton főként adományokkal és információközléssel támogatták a menekülteket.

15 <https://egyhazi.me.gov.hu/>

16 ZAKARIÁS, I., FEISCHMIDT, M., GERŐ, M., MORAUZSKI, A., NEUMANN, E., ZSIGMOND, C. D. (2023). Szolidaritás az ukrainai menekültekkel Magyarországon: gyakorlatok és attitűdök egy lakossági felmérés alapján. Régió: Kisebbség Kultúra Politika Társadalom, 31(2), 101-150.

Az együttműködés megvalósításának szükségességét támasztja alá a Karitatív Tanács, amely a legrégebb óta működő nem kormányzati szervezeteket fogja össze. A Tanács 2000. augusztus 4-én alakult meg azzal a céllal, hogy a szabálysértési eljárás vagy büntetőeljárás során jogerősen elkobzott egyes dolgok karitatív célú, közérdekű felhasználását koordinálja. 2015. július 15. napjától a Tanács összehangolt munkával, a hatóságokkal egyeztetve, a feladatokat egymás között megosztva, szervezeten segítette a rászoruló menekültek ellátását. A Tanács először az Emberi Erőforrások Minisztériuma mellett működött, majd a Miniszterelnökség koordinálta. A kormány 2016-ban célzott pénzbeli adományával a Tanácsa tagjait – a Baptista Szeretetszolgálat kivételével – a határ menti krízishelyzetek kezelésével bízta meg. A segélyszervezetek főként tartós élelmiszert, vizet, ruhát és higiéniai eszközöket adnak a migránsoknak, és szükség esetén egészségügyi ellátásban részesítik őket. Az ukrajnai menekültek megsegítése érdekében összehangoltabbá és szervezettebbé tette a kormányzati szereplők és a nagy karitatív szervezetek munkáját.¹⁷

Számos nem kormányzati szervezet céljának tekinti a menekültek befogadó országokban való integrációjának elősegítését. Az integrációt elősegítő intézkedéseket, programokat 2016 júniusa óta, kizárólag civil és egyházi szervezetek nyújtanak a menekültek részére. Az integrációs programok fő forrását korábban az Európai Unió Menekültügyi, Migrációs és Integrációs Alapjának nemzeti szintre átadott forrása biztosította a támogatási ciklus végéig (2018. június 30). Az új ciklusra vonatkozó pályázati kiírásokat azonban a kormány visszavonta.¹⁸

17 SOLTÉSZ Mikós, a Nemzeti Humanitárius Koordinációs Tanács elnökének 2022. december 12-i sajtótájékoztatója alapján. <https://hirado.hu/belfold/cikk/2022/12/12/soltesz-miklos-magyarország-tovabbra-is-kesz-humanitaris-segitseget-nyujtani-ukrajnanak>

18 NAGYNÉ, CSOBOLYÓ E. (2023) A nem kormányzati szervezetek intézményi migrációs stratégiája Hadtudományi Szemle 16. évfolyam 1. szám 83–98. doi: 10.32563/ hsz.2023.1.7

7. Segélyszervezetek tipizálása

A humanitárius szervezetek rendkívül különbözőek nagyság, tevékenység és erőforrások tekintetében. A nemzetközi szakirodalomban sokféleképpen csoportosítják őket, de számunkra egy kétosztatú elkülönítés vált fontossá, mely szerint hitalapú és nem hitalapú szervezetekről beszélhetünk. A hitalapú szervezeteknek nincsen általánosan és egységesen elfogadott definíciója, de Ferris¹⁹ szerint az alábbi tulajdonságokkal rendelkezhetnek: kötődés valamilyen vallási szervezethez, missziójuk expliciten kapcsolódik vallási értékekhez, pénzügyi támogatásukat részben vagy teljes mértékben vallási közösségektől kapják, szervezetrányításukban a vezetőket és a tagságot vallási meggyőződés vagy az egyházhoz való tartozás alapján választják és a szervezeti értékekben közvetlenül megjelennek a vallási értékek.²⁰

A nemzetközi szakirodalomban két megközelítés tapintható ki arra nézve, hogy a szekuláris és a hit alapú humanitárius NGO-k miért és hogyan különböznek egymástól. Az egyik nézet²¹ szerint egyrészt a tevékenységüket meghatározó missziójuk különbözteti meg őket, másrészt pedig az, ahogyan a vallási értékeket a szekuláris célokkal kombinálják.

A másik nézet²² képviselői úgy vélik, hogy a hit alapú szervezetek abban különböznek a szekuláris szervezetektől, de egymástól is, hogy a vallás milyen fokon járja át tevékenységüket. Berger amellet érvel, hogy egyetlen szervezet sem tekinthető „tisztán” hit alapúnak vagy

19 FERRIS, E. (2005): Faith-based and secular humanitarian organisation. *International Review of the Red Cross*. V:87., No. 850. 311-325.

20 BARTAL, A. M. (2013). A magyar segélyszervezetek vörösiszap-katasztrófa idején végzett humanitárius tevékenységének hatásvizsgálata. *Civil Szemle*, 4, 81-105

21 STODDARD, A. (2003), Humanitarian NGOs:Challenges and trends, Humanitarian action and the „Global War on Terror”: A review of trends and issues, eds: Macrae, J., Harmer, A. London: HPG Report, 25-26.

22 BERGER, J. (2003), Religious nongovernmental organisations: An exploratory analysis, *Voluntas*, V:14.,15-39.

szekulárisnak, ez a vizsgálat szintjétől függ, de nyilvánvaló, hogy a vallás szerepe akkor a leginkább meghatározó, ha közvetlenül befolylásolja a szervezet működését. Az ilyen szervezeteket *evangelizáló humanitárius szervezeteknek* nevezik, hiszen számukra a humanitárius tevékenység csak másodlagos a hit terjesztése mellett.

Hasonlóan fontos e szervezetek esetében az alapítási körülmények vizsgálata, abban az egyházak, vallási szervezetek szerepe.

A fenti szempontok vizsgálata alapján Thaut²³ alkalmazkodó humanitarizmust megjelenítő szervezetekként írja le azokat a hitalapú segélyszervezeteket, amelyek nem valósítanak meg kifejezetten hitre épülő missziót, sőt a hitet humanisztikus szempontból értelmezik és csak gyengén kötődnek az egyházi hierarchiához. Jól ötvözik a vallási értékeket és a szekuláris célokkal, ezért széles társadalmi támogatói bázissal rendelkeznek. Tevékenységüket egyfajta racionális hatékonyság hatja át, és személyzeti politikájukban a professzionlizmust helyezik előtérbe.

A szintézis humanitarizmussal jellemezhetőek azok a szervezetek, amelyek sokban hasonlítanak a szekuláris szervezetekre, de missziójukban a vallásosság dominánsan jelenik meg. Tevékenységük középpontjában az intézmények (család, egyház) állnak, fontosnak tartják, hogy az fizikai-emberi szükségletek mellett a spirituálisakat is kielégítsék a segítségnyújtás során. Tagjaik, önkénteseik, illetve szervezeti felépítésük, valamint személyzeti politikájukban erősebben kötődnek egyházhoz, hierarchizált vallási szervezethez. A magyar szervezetek esetében ez a besorolás sem alkalmazható egyértelműen, mert alapvetően nem humanitárius, hanem segélyszervezetekről beszélünk.

Az állami intézmények alacsony kapacitása vagy teljes hiánya az ukrán-orosz háború első heteiben és hónapjaiban az érintett önkormányzatokra, az alulról szerveződő civil kezdeményezésekre, valamint

23 THAUT, L. (2009): The role of faith in christian faith based humanitarian agencies: Constructing and taxonomy. *Voluntas*, V:20, 319-350.

a segélyszervezetekre óriási terhet rótt a menekültek fogadásában, elszállásolásában, a túléléshez szükséges feltételek megteremtésében. Az állami szerepvállalással kapcsolatban Bartal Anna Mária a Nemzeti Önkéntes Stratégia (2012-2020) eredményeinek elemzése alapján megállapította, hogy a stratégia világos célokkal, eredményelvárásokkal és indikátorokkal rendelkezett, amelyek jól reflektáltak a magyarországi önkéntesség nemzetközi és uniós összehasonlításban fennálló relatív elmaradottságára. Ennek megfelelően erősíteni kívánta mind a lakosság ismereteit, mind az önkéntességben való aktív részvételüket, amelyeket az időszak végére egyaránt sikerült is elérni. Azonban a kormányzat adós maradt a szektor minőségi fejlesztéséhez szükséges anyagi feltételek megteremtésével, és szintén nem szabályozta a stratégiában a civil társadalom helyét az önkéntesség szervezeti keretei között, amely így ad hoc módon alakult ki. Szervezetileg ugyan kiépültek a területileg szervezett Önkéntes Centrumok és Pontok, de az időszak végére forrás nélkül maradtak, és szintén többször változott a működésüket koordináló intézményrendszer is.²⁴

A hazai segélyszervezetek együttműködését vizsgálva elemzők megállapították, hogy a vörösiszap-katasztrófa alapvetően fordulópontnak tekinthető a magyar humanitárius szervezetek együttműködésének történetében. Fordulópont volt a tanulási folyamat miatt, amit a magyar segélyszervezetek az elmúlt 10-15 évben a hazai és nemzetközi humanitárius akciók során megtapasztaltak. Világossá vált az is, hogy a humanitárius szervezetek egymás versenytársaivá, konkurenséivá válnak az adománygyűjtésben és abban, hogy ki tud jobb programokat kitalálni, megvalósítani. A verseny két területen folyt valójában: a médiában és a katasztrófa sújtotta területen. Az állammal kialakított kapcsolatban is változás következett be ebben az időben, az ad hoc-jellegű informálást és együttműködést szerződéses,

24 BARTAL, A. M. (2021): Régi képzetek és új kihívások? – az első Nemzeti Önkéntes Stratégián túl, a másodikon innen. *Civil Szemle*, 17(1) pp. 47-67

törvényileg szabályozott koordináció váltotta fel.²⁵

A magyarországi történelmi egyházak szociális aktivitása, a rászoruló és kirekesztettek támogatása szorosan összekapcsolódik a tízparancsolatból fakadó értékrenddel és hagyománnyal, jelenlegi formájában ugyanakkor új keletű tevékenységrendszerrel beszélhetünk, amelynek lényeges elemeit képezik az önkéntességből a professzionalizáció, illetve a helyi szintű esetkezelésből az országos projektek felé való elmozdulás. Ez a folyamat szorosan összefügg a nagyobb egyházak és a kormányzat közötti kapcsolatrendszer átalakulásával, szorosabbá válásával, ugyanakkor összekapcsolódik az egyházi szociális szolgáltatások fejlődésével is: a nagyobb problémaérzékenységgel és változatosabb eszközrendszer kialakításával. A rendszerváltozást követő időszakban az egyházi alapú segítségnyújtást az állami és önkormányzati ellátórendszer gyengeségei és a helyi lakosság igényei is szükségessé tették. Ilyen szituációban az egyházak helyi képviselői akkor maradhatnak hitelesek, ha tevékenységük nem korlátozódik csupán a lelki gondozás területére: a személyiség egységéből kiindulva munkájuknak igazodniuk kell a körülöttük élő helyi lakosság gondjaihoz, szükségleteihez – ezáltal új kapukat nyitva az emberek irányába.²⁶

A katolikus egyház – bár a helyi szükségletekre reagálva számos plébániai karitászcsoport szerveződik alulról, spontán módon, – eredetileg is központosítottabb struktúrát alakított ki. A protestáns felekezetek erősebb lokális autonómiájából adódóan később került sor központi koordináló szervezetek létrehozására. Ezt megelőzően az Ökumenikus Segélyszervezeten keresztül képesek voltak bekapcsolódni a komolyabb, magasabb szintű koordinációt igénylő feladatokba. A komplexebb viszonyok és a pályázati rendszer sajátosságai azonban

25 BARTAL, A. M. (2013). A magyar segélyszervezetek vörösiszap-katasztrófa idején végzett humanitárius tevékenységének hatásvizsgálata. *Civil Szemle*, 4, 81-105

26 RAGADICS, T. (2019). Egyházi szociális tevékenység Magyarországon. *Szociális Szemle*, 12(1-2), 77-90.

indokoltá tették az önálló szervezetek működtetését. 2006-ban alapítványként jött létre a református támogató munkát koordináló Magyar Református Szeretetszolgálat. A Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Irodája Diakóniai Osztály-t hozott létre a gyülekezetekben és evangélikus intézményekben folyó munka támogatására és fejlesztésére. Tevékenységükkel leggyakrabban az Ökumenikus Segélyszervezethez kapcsolódtak.²⁷

A 2010-es évek újabb, magasabb szintű intézményesülést hoztak magukkal. A legfontosabb változás az egyház és állam viszonyában bekövetkező erőteljesebb együttműködésre törekvés, és a pályázati rendszerbe való aktívabb bekapcsolódás. A jobbközép-konzervatív értékrendet hangsúlyozó kormányzat ideológiai szövetségést látott a történelmi egyházakban. A kedvező finanszírozásnak köszönhetően az elmúlt években számos önkormányzati, illetve állami oktatási és szociális intézmény került egyházi fenntartásba. Új egyházi szervezetek jöttek létre, a korábban is működők megerősödtek, illetve bővíteni tudták tevékenységüket. Az egyházi fenntartású közoktatási intézmények, valamint a bennük tanuló diákok aránya megduplázódott 2010 óta.²⁸

Az egyházakkal kapcsolatos jogi szabályozás és finanszírozás a 2012-től életbe lépő új Alaptörvénynek megfelelően módosult. A vallási közösségek ezt követően egyrészt az Országgyűlés által elismert „bevett” egyházak, másrészt pedig vallási tevékenységet végző szervezetek. Az állam felekezeti semlegessége nem zárja ki, hogy az egyházak támogatásban részesüljenek a közös feladatok ellátása és a társadalom szempontjából fontos célok megvalósítása érdekében.

A következőkben áttekintjük, hogy mi jellemzi a magyar humanitárius szervezeteket az egyházakhoz való kapcsolódásuk alapján.

27 Ragadics i.m.

28 EMMI (2020) Köznevelési Statisztikai Évkönyv 2018/2019 https://2015-2019.kormany.hu/download/7/6e/d1000/K%C3%B6znevel%C3%A9si%20statisztikai%20%C3%A9vk%C3%B6nyv_2018-2019.pdf

8. Hit alapú szervezetek

A rendszerváltás után nagy számban alakultak karitatív, humanitárius szervezetek Magyarországon. Vizsgálatunk az 5 legjelentősebb szervezetre terjedt ki, amelyek fontos szerepet játszottak az ukrán menekültek ellátásában, de már korábbi helyzetekben is. Ilyen volt a Magyar Ökumenikus Segélyszervezet (MÖSZ), a Magyar Máltai Szeretetszolgálat, a Baptista Szeretetszolgálat, a Református Szeretetszolgálat, továbbá a Magyar Katolikus Karitás. A magyar karitatív szervezetek szolgálata nemcsak Magyarországon, hanem nemzetközi téren is jelentős. A segélyszervezetek és szeretetszolgálatok terjedése is értékrendet jelezve indult újtára az egyházak életében. A segélyszervezet az egyházak kinyújtott karjai lettek az emberek felé.

A Máltai Szeretetszolgálat 1989-ben az Ökumenikus Segélyszervezet és a régi tradíciókat felelevenítő Katolikus Karitás 1991-ben, a Baptista Szeretetszolgálat 1996-ban, míg a Református Szeretetszolgálat 2006-ban jött létre. Működésük első tíz évében rakták le hazai intézményhálózatuk alapjait, alakították ki szakember gárdájukat, önkéntes bázisukat, és nem utolsó sorban építették ki társadalmi elismertségüket akcióik, programjaik és szolgáltatásaik révén.

9. Magyar Máltai Szeretetszolgálat

Az 1989-ben alakult Magyar Máltai Szeretetszolgálat a több mint 900 éves Szuverén Máltai Lovagrend keresztény szellemiségű magyarországi segélyszervezete. A Szeretetszolgálat országosan 130 helyi csoportban és több mint 200 intézményben segíti a különböző élethelyzetekben élő, rászoruló embertársainkat. Magyarországi tevékenysége mellett támogatja a Kárpát-medence rászorultjait, de a világ más országaiban is segíti a katasztrófák és háborús események áldozatait. A kezdetben csak adománygyűjtéssel foglalkozó, majd

később menekülteket is segítő csoportból alakult ki az 1990-es évek közepére egy országos hálózat.²⁹

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat az orosz-ukrán háború kitörését követő egy év alatt 115 ezer menekülőnek nyújtott segítséget és 570 tonna árut vitt 570 millió forint értékben Ukrajnába. A közvetlen, azonnali segítségnyújtáson kívül több ezer tartósan Magyarországon tartózkodó menekült beilleszkedését segítették, ezen belül 2024-ig 170 ukrán család magyarországi letelepedését támogatták az integrációs programjukkal. A program célja, hogy a letelepedő családok saját keresetükből tudják eltartani magukat, gyermekeik pedig beilleszkedjenek a magyarországi közoktatási intézményekbe.

Ahogy ez a Magyar Máltai Szeretetszolgálat összefoglalójában is olvasható, Beregsurányban az első segítő pontját, a karitatív szervezetek munkamegosztása alapján, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat szervezte meg, ahol az Ukrajnából érkezőket elsősegéllyel, élelmiszerrel és olyan információkkal segítette, amelyek a tovább utazáshoz voltak szükségesek. Fontos támogatást nyújtottak a tovább utazók számára még a szállítás megszervezésével, egy-két éjszakára nyújtott szállással, és amennyiben erre szükség volt, akkor a kitelepült hivatalba is elkísérték a menekülőket, hogy az ideiglenes tartózkodáshoz szükséges papírokhoz hozzájussanak.³⁰

Az összefoglaló arra is kitér, hogy Beregsurányba naponta körülbelül 1200-an érkeztek a krízis első két hónapjában, de a Szeretetszolgálat ez irányú munkáját a Keleti pályaudvaron működtetett segítő ponton, illetve 2022. márciusától 2023. augusztusáig a budapesti BOK csarnokban is végezte. És bár a menekülők száma később jelentősen csökkent, a határon a Szeretetszolgálat még két év múlva is 24 órás ügyeletet tart fenn, és fogadja most már zömében azokat, akik a zöld határon keresztül érkeznek.³¹

29 <https://maltai.hu/mmsztortenete>

30 Magyar Máltai Szeretetszolgálat: A segítségnyújtás éve. https://maltai.hu/assets/uploads/files/929c1-egy_ev_szolgalat_reszletes_oesszefoglalo.pdf

31 Magyar Máltai Szeretetszolgálat: A segítségnyújtás éve. i.m.

Az első évben először megteremtették a tömeges segítségnyújtás feltételeit, hogy el tudják látni a nagyszámú menekültet. Ebben az időszakban naponta 400 ember végzett önkéntes munkát a segítő programokban. Később a menekülők ellátását állami és a nemzetközi támogatás felhasználásával átalakították. Egy év után már csak 90 főállású munkatárs gondoskodott az ukrainai családokról. A lecsökkent létszám és az átalakult feladatok mellett kialakították és fenntartják azt a készenléti kapacitást, ami egy esetleges újabb menekült hullám során azonnal aktivizálható lenne. A menekülőknek nyújtott támogatások során a Máltai Szeretetszolgálat széles körben alkalmazta a humanitárius kártyát, amivel a családok a napi szükségleteik ellátását, közlekedési költségeiket tudták kiegyenlíteni.³² 2022-ben több mint 1500 humanitárius kártyát adott ki ukrainai menekülőknek, akik december végéig 105 millió forintért vásároltak ezekkel.

2022-ben a már említett Karitatív Tanács minden egyes tagjának – így a Magyar Máltai Szeretetszolgálatnak is – 500 millió forintot bocsátott rendelkezésre ahhoz, hogy a menekült krízissel kapcsolatos feladatokat ellássák, ezt egészítette ki a Hungary Helps további 1,35 milliárdos támogatása, amelyet a tanács tagjainak nyújtott, ebből a Máltai Szeretetszolgálat 250 millió forintot kapott a feladatok ellátására. Fontos kiemelni továbbá, hogy a Magyar Máltai Szeretetszolgálat és az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága 2022. november 15-én együttműködési megállapodást kötött a menekültek ellátásának támogatása kapcsán.³³

32 Magyar Máltai Szeretetszolgálat: A segítségnyújtás éve. i.m.

33 <https://egyevszolgalat.maltai.hu/>

10. Katolikus Karitás

A Katolikus Karitás (Caritas Hungarica) újjáalakulására (az 1914-es alapítást követően) 1991 nyarán került sor. A szervezet tagja a világ 166 országára kiterjedő Caritas Internationalis-nak.³⁴

A Katolikus Karitás munkatársaival és önkénteseivel közvetlenül segítette a Magyarországra érkező menekülteket a háború első napjaiban a barabási határátkelőnél létrehozott Segítő Ponton, a későbbiekben a többi helyszínen (BOK csarnok, fővárosi és egyházmegyei központok) 42 704 személy kapott közvetlen, azonnali támogatást.³⁵

Az első időszakban a segítségnyújtás leginkább az alapvető szükségletek biztosítását célozta: lakhatás, megélhetés támogatása. Majd a későbbiekben, a felmerülő igényekhez igazodóan, az integrációs szolgáltatások kerültek előtérbe: magyar nyelvoktatás, közösségi és szabadidős programok, munkaerő-piaci integráció, gyermekek nyári táboroztatása, mentálhigiénés és pszichoszociális szolgáltatások, valamint egészségügyi szűrőprogramok. Ezekre már a budapesti Integrációs Központjukban és az egyházmegyei központokon került sor, ahol 2023 végéig 3.254 Ukrajnából érkezett család, azaz 9.842 fő számára biztosított támogatást, fejlesztést, valamint szolgáltatásokhoz való hozzáférést.

Szervezeti struktúrájában a Katolikus Karításra az egyházmegyei és ezen belüli területi csoportok szerinti felépítés a jellemző. A szervezet 590 plébániai karitás csoportjában megközelítőleg 6000 önkéntes tevékenykedik.³⁶ Ez tette lehetővé azt, hogy a krízis kezdetén azonnal nagy létszámú önkéntes csoportok indultak a határra és kezdték el a menekültek ellátását.

34 <https://www.karitasz.hu/karitaszrol>

35 A Katolikus Karitás prevenciós szűréseket biztosít az Ukrajnából menekülteknek az évfordulón; Magyar Kurír 2024.02.24. <https://www.magyarKurir.hu/hazai/-tavolodunk-haboru-kitoresenek-napjatol-de-nem-tavolodhatunk-el-az-emberektol>

36 Bartal, A. M. (2013) A magyar segélyszervezetek vörösiszap-katasztrófa idején végzett humanitárius tevékenységének hatásvizsgálata. *Civil Szemle*, 4, 81-105

11. Baptista Szeretetszolgálat

A Baptista Szeretetszolgálat és intézményei szorosan együtt működnek a Baptista Egyházzal. Ez a regionális, megyei hálózatokra, illetve központokra épülő hazai segélyszervezeti-struktúra alapvetően megszabja a szervezetek mobilizálható erőforrásait, valamint reakcióképességét katasztrófák idején.³⁷

A Baptista Szeretetszolgálatot 1996 áprilisában alapították, és mára az egyik legnagyobb hazai segélyszervezetté fejlődött, amely „célja kezdetektől az, hogy Jézus Krisztus szeretetparancsa alapján segítsen a rászorulókon itthon és külföldön”. A hazai munka és a külföldi kiküldetések tekintetében a szeretetszolgálat több száz főállású munkatársra, valamint önkéntesek, illetve különböző szociális és oktatási intézmény munkájára is építhet. Feladataik a konkrét életmentésen túl rászoruló emberek lelki és anyagi támogatására is kiterjednek Magyarországon és számos más országban egyaránt.³⁸ Az ukrán menekültek ellátásában Tiszabecsen a több mint 25 ezer menekültet fogadtak, adtak nekik élelmiszert, szállást, gondoskodtak róluk, segítették továbbutazásukat.

12. Református Szeretetszolgálat

A 2006-ban alakult Magyar Református Szeretetszolgálat egy református háttérű közhasznú, karitatív szervezet, amely munkáját a keresztyén alapértékekre építi. A szolgálat több mint 440 szakember és több mint 2500 önkéntes munkájára épít országszerte és segíti, támogatja a nehéz helyzetbe került embereket.³⁹ A Magyar Református Szeretetszolgálat Alapítvány (MRSZA) Menekült Missziója a Szeretetszolgálaton belül működő tucatnyi missziós terület közül az egyik.

37 Bartal (2013) i.m.

38 <https://karitativtanacs.kormany.hu/tagszervezetek>

39 <https://jobbadni.hu/rolunk/kuldetesunk-es-tortenetunk/>

2022 év elején jött létre önálló területként, néhány munkatárssal. Az egyházi háttér azt is jelenti, hogy „egyfajta evangelizációs törekvés is legyen” (MRSZ központi interjú alanya). A komplex integrációs programjaikat javarészt nemzetközi egyházi partnereik finanszírozták. A nemzetközi adományok befogadhatósága miatt kezdték el kialakítani a különböző szabályzatokat, (gyermekvédelmi szabályzat, PC szabályzat, esélyegyenlőségi szabályzat, korrupció ellenes szabályzat, panaszkezelési szabályzat, beszerzési szabályzat, HR szabályzat, etikai kódex, stb.), hogy a folyamataik átláthatóak legyenek. Az evangelizációs elvárás később megszűnt, mert nem látták alkalmasnak a terület illeszkedését, illetve kettévált. A missziós tevékenységet külön végzi a Menekült misszió, elsősorban a menekültek között lévő üldözött keresztények körében. A Menekült szolgálat profilja is letisztult, ők viszont minden érkező menekülttel foglalkoznak.

A MRSZ menekült missziójának emberei Záhonyban teljesítettek szolgálatot. Először csak az állomáson, majd kialakították a segítségpontot a városban, ami a központtá vált. Egy tucatnyi állandó munkatárs szervezte a tevékenységet, az önkénteseket, és biztosította a folyamatos működést. A létszámot a válság kirobbanása után bővítették, a csúcspontban 2022 tavaszán 77 fő munkatárs volt. Elsősorban helyiek, Kárpátaljához kötődő, onnan származó emberek jelentkeztek, akik szinte mind beszéltek ukránul, ami nagyon fontos volt a segítségnyújtásnál. Az önkéntesek száma folyamatosan változott, de az elején napi szinten akár kétezzer önkéntesük is volt.⁴⁰

A HEKS (Svájci Protestáns Egyházak Segélyszervezete) és a Christian Aid and Act Alliance finanszírozásában a Magyar Református Szeretetszolgálat Menekültmissziója 2022 áprilisában közös projektet indított a Kalunba Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társasággal az Ukrajnából menekülőket megsegítésére. Ennek keretében interjúk alapján kiválasztva, komplex integrációs alapprogram keretében körülbelül 150

40 Az MRSZ helyi munkatársaival készült interjú alapján

Magyarországon menekültként elismert embernek segített.⁴¹

A menekülteknek nyújtott segítség a következő legfontosabb területeken valósult meg. Tartós élelmiszer, higiénés termékek, egészségügyi adományok segítettek a hazánkba érkező menekülteknek és a határon túli területeken. A hazánkba érkező menekültek számára szálláshelyet biztosítottak, lelkigondozást és egészségügyi ellátást nyújtottak, információnyújtással, tanácsadással segítették őket, valamint a szükségleteiket feltáró interjúkat készítettek. Lakhatási támogatást, pszicho-szociális segítségnyújtást, nyelvtanulás lehetőségének biztosítását, közösségi programokat, álláskeresési asszisztencia és felnőttképzési támogatást foglalt magába a menekültek integrációja. 344.921 menekültnek nyújtottak segítséget 30 helyszínen. 51.769 higiénés csomagot 1915 tonna adományt osztottak szét rászorulóknak. 19.016 fő számára biztosítottak szálláshelyet. 110 menekült számára szerveztek nyelvi képzést.⁴²

Az önkormányzat és a Tankerület is segített, egy középiskola épületét is használhatták az állomáshoz közel. Záhonyra legtöbbször vonattal érkeztek Ukrajnából. Az érkezők nagy része szinte azonnal tovább is indult Budapestre, onnan pedig Nyugat-Európába, elsősorban Bécsbe, Münchenbe. Naponta egyszer közvetlen vonat is indult Bécsbe, de kétóránként Pestre is. Akik nem tudták, hová menjenek, azok mentek be 1-2 éjszakára az átmeneti szállásra és kértek segítséget. 2023 nyarára az ellátottak száma napi 30 főre csökkent. Ha hevesebb harci cselekmények zajlanak Ukrajnában, akkor megnövekszik a számuk 50-80 főre naponta. Az MRSZ számára kijelölt településen, Záhonyban minden kedden tartottak egy megbeszélést az önkormányzat, a segélyszervezetek (MRSZA, Vöröskereszt, IOM, UNHCR), a MÁV és a Honvédség képviselői, ahol értékelték az előző hetet és megpróbálták tervezni a következőt.

41 Nagyné, Csobolyó E. i.m.

42 <https://jobbadni.hu/ukrajna/igy-segitunk/>

Az állam a 2015. évi menekülthullám után leépítette a menekültellátási kapacitásait, amik a háború kirobbanásakor nagyon hiányoztak. Ezért vonta be azonnal azokat a segélyszervezeteket, amelyekről azt gondolta, hogy bármiféle mozgósítható erőforrásuk és tapasztalatuk van. A menekültek ellátásában fontos újítás volt a készpénz, illetve utalványban adott támogatás, amit alapvető ellátásra fordíthattak. Ebben az MRSZA kezdeményező szerepet játszott.⁴³

13. Ökumenikus Segélyszervezet

Az elsősorban protestáns felekezetek segítő munkáját koordináló Ökumenikus Segélyszervezet 1991-ben alakult meg a református, evangélikus, metodista, ortodox és unitárius egyházak közreműködésével. A szervezet – magyarországi projektjei mellett – közel negyven országban tevékenykedett, humanitárius és fejlesztési projekteket hajtott végre. A Segélyszervezet a nemzetiségi, vallási és világnézeti hovatartozásra való tekintet nélkül, a legszigorúbb szakmai és átláthatósági követelményeknek megfelelően nyújt segítséget a rászorulóknak Magyarországon, a Kárpát-medencében és a nemzetközi közösség részeként.

Az Ökumenikus Segélyszervezet struktúráját az jellemzi, hogy intézményei főként Budapesten és az országban, 14 településen található. A Magyar Ökumenikus Segélyszervezet nem végez hittérítő munkát, hanem a humanitárius elveket tartja szem előtt, és így segít a rászorulókon.⁴⁴

A Magyar Ökumenikus Segélyszervezet a többi segélyszervezettől eltérő módon vett részt a menekültek segítésében. A kezdeti időszakban nem vett részt a határátkelőkön történő segítségnyújtásban, de

43 Az MRSZ országos vezetőjével készített interjú alapján.

44 Fischl V.: Az ökumenikus segélyszervezetek működése és eredménye a konfliktusokkal terhelt területeken, In: Resperger, I.; Ujházi, L. (szerk.) A vallási elemek jelentősége napjaink fegyveres konfliktusaiban és biztonsági kihívásaiban, Dialog Campus Kiadó; Wolters Kluwer (2019) pp. 25-29.

a BOK csarnokban már jelen voltak és a későbbiekben Budapesten alakították ki az Ukrajnai Menekülteket Támogató Központot. Ez idővel már nem csak ügyintézési helyként működött, hanem találkozási pont lett a közösség számára.⁴⁵

Az Ökumenikus Segélyszervezet közel két és fél évtizede rendelkezik állandó jelenléttel Ukrajnában. Beregszászban található képviselőjük ma már Kijevben hivatalosan bejegyzett, országos kiterjedésű tevékenységet végző szervezet központja. Lembergben és Kijevben létrehozott humanitárius központjaik pedig nemzetközi programjaik koordinációját végzik.⁴⁶ Ez a meglévő képességük adta azt a sajátosságukat, hogy tevékenységük jelentős részét Ukrajnában végezték. Ennek keretében a magyarországihoz hasonló módon sürgősségi élelmiszer- és nem élelmiszer jellegű segílyt biztosítottak a nélkülöző lakosság számára. Budapest mellett Beregszászon és Lembergben építettek ki segélyközpontokat, melyeken keresztül sokszor olyan, nehezen megközelíthető és frontvonalon fekvő területeken is célba juttattak segílyeket. A későbbiekben a hangsúly áttevődött a pszichoszociális támogatásra, a rászorulókat és a károsultakat részére kifizetett készpénzes segítség nyújtásra. Az egyének és családok mellett a közösségek támogatása is megjelent az ukrán civil szféra támogatása; fejlesztési és helyreállítási projektek megvalósításával.⁴⁷

A MÖSZ vidéki intézményei és a Magyarországon humanitárius tevékenységet végző támogatott gyülekezetek, csoportok és szervezetek kiterjedt hálózata lehetővé teszi a menekültek országszerte történő támogatását.

45 Nagyné, Csobolyó E. (2023) A nem kormányzati szervezetek intézményi migrációs stratégiája Hadtudományi Szemle 16. évfolyam 1. szám 83–98. doi: 10.32563/hsz.2023.1.7

46 <https://segelyszervezet.hu/kampanyok/haboru-ukrajnaban/>

47 <https://ukraine.hia.hu/hu/>

14. Szekuláris szervezetek

Magyarországon a szekuláris humanitárius szervezetek között nemzetközi kötődésű szervezeteket találunk elsősorban. Ezek közül a legismertebb a Vöröskereszt. Ezen kívül a menekülthelyzet kezelésében még két ENSZ szervezetnek volt jelentős szerepe. Az egyik az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (United Nations High Commissioner for Refugees, a továbbiakban UNHCR) és az International Organisation for Migration (továbbiakban IOM). Az UNHCR 1989-től van jelen Magyarországon,⁴⁸ míg az IOM 1992-től.⁴⁹

Tevékenységeik közé tartozik a válságkezelés, jogvédelem, befogadási körülmények ellenőrzése, emberkereskedelem megelőzése; hazatérést támogató és reintegrációs programok szervezése.

Az UNHCR irányítja és koordinálja a többügynökséges Regionális Menekültügyi Terv (RRP) végrehajtását a Menekült Koordinációs Modell (RCM) keretében együttműködő és konzultatív módon az illetékes hatóságokkal, segélyszervezetekkel, civil társadalommal, valamint az érintettekkel.

15. Magyar Vöröskereszt

A 132 éves múltú visszatekintő Magyar Vöröskereszt a humanitárius feladatokat is ellátó szekuláris szervezetek közé tartozik. A rendszer-váltást követően az 1993. évi XL (azóta módosított) törvény rendezte a szervezet státuszát, újraszabályozta alaptevékenységét és működési garanciáit. A Magyar Vöröskereszt központosított szervezeti rendben működik, de a megyei szervezetek önálló jogi státusszal rendelkeznek. A szervezet misszióját a Nemzetközi Vöröskereszt által kidolgozott hét alapelv határozza meg.⁵⁰ 2020-as adatok szerint a Vöröskeresztnek

48 www.unhcr.org/countries/hungary

49 <https://hungary.iom.int/hu/az-iom-magyarorszag-valasza-az-ukran-krizisre>

50 <http://www.voroskereszt.hu/kueldetesuenk.html>

országosan 89 ezer tagja, 12 ezer önkéntese volt,⁵¹ és így az egyik legjelentősebb tagsági és önkéntes bázissal rendelkező szervezetek egyike. A Vöröskereszt tevékenysége a közvélemény számára az elmúlt évtizedekben elsősorban fentebb említett törvényből fakadó közfeladatok ellátása (véradásszervezés, elsősegély oktatás, katasztrófa készenlét és segítségnyújtás, szociális szolgáltatások) vált ismertté. Erőforrásait tekintve a Magyar Vöröskereszt kiemelt helyzetét mutatja, hogy támogatását a milyen költségvetés egészségügyi fejezete rögzíti. Bevételeit tekintve a Vöröskereszt nem csak a hazai segélyszervezetek, hanem a magyar nonprofit szektor egyik legnagyobb erőforrásokkal rendelkező szervezete.⁵²

Az orosz-ukrán háború miatt 2022-ben 633 millió forint pénzadomány érkezett a Vöröskereszthez, 500 millió forintot a Magyar Kormány biztosított, 3 milliárd forint pedig a nemzetközi szervezetektől érkezett. Ezekből a forrásokból 353 ezer esetben nyújtottak segítséget.⁵³

Míg 2022-ben a segélyezés, a menekültek általános ellátása volt a fő feladat, 2023-ban már inkább a Magyarországon maradó családok beilleszkedésében segítettek. Elsősorban az anyák munkaerő piaci elhelyezkedésében, a gyerekek beiskolázásában és az egészségügyi ellátásban nyújtottak segítséget.⁵⁴ 2023. január – 2024. február között zajlott a Magyar Vöröskereszt Menekülttámogatási és Integrációs Programja, amit a Belügyminisztérium támogatott 740 millió forinttal. Ennek keretében 550 ukrán állampolgár részesült pénzbeli juttatásban, amelyet lakhatásra és megélhetésre fordíthattak, továbbá integrációs és fejlesztő szolgáltatásokban részesültek, amelyek közé

51 <https://voroskereszt.hu/rolunk/vizionk-es-missionk/>

52 A Magyar Vöröskereszt tevékenysége 2022. https://voroskereszt.hu/wp-content/uploads/2023/06/Szakmai_szoveges_beszamolo_2022-1.pdf

53 <https://www.economx.hu/belfold/voroskereszt-orosz-ukran-haboru-valsag-osz-szegzes-2022-as-ev-adomany.768027.html>

54 <https://static.kaposvarmost.hu/hirek/orszagos-hirek/2024/03/19/szerteagozo-feladatokat-vegez-a-magyar-voroskereszt.html>

tartoztak célzott egészségügyi, mentálhigiénés, készségfejlesztő, oktató, informális és interkulturális programok, amelyek lehetővé tették, hogy egy adott személy egyéni fejlődését is nyomon követhessék.⁵⁵

A menekültválság első hullámában kiemelkedő szerepet kapott a Vöröskereszt regionális központja, Nyíregyházán. Innen koordinálták a térség minden tevékenységét. A Vöröskereszt 2022. év elején még a Covid-19 járvány kezelésével volt leginkább elfoglalva, oltópontokat alakítottak ki a régióban, amikor kitört a háború és megindult a menekülthullám. Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében 7 területi szervezetük működik, amelyek mind aktivizálódtak a hírre. A Vöröskeresztnél folyamatosan van katasztrófavédelmi készség, így ők gyorsan tudtak reagálni a helyzetre.

A katasztrófavédelem és a Vöröskereszt össze volt kapcsolva abban az értelemben, hogy veszélyhelyzetek esetén a Vöröskeresztnak részt kell venni a polgári védelmi feladatok ellátásában.

„Nálunk alapvetően van egy katasztrófavédelmi készség folyamatosan, tehát ez nálunk ez nem egy most először előforduló dolog volt, hogy ebbe nekünk be kellett avatkozni, vagy egy ilyenfajta tevékenységben részt kell venni. Szétnyitható kemping ágyak vagy ilyen fektető van, pokróc van, párnában hálósák. A téli időszakra mindig fel vagyunk készülve teával citromlével, cukorral, hogyha bármi olyan fajta természeti katasztrófa történik, hogy például az állomáson rekednek emberek, akkor legalább forró teát, zsíros kenyeret tudjunk nekik vinni, tehát egy ilyen elsődleges segítségnyújtásra mi mindig készen állunk.”⁵⁶

Az első napokban a Vöröskereszt minden érintett határátkelő helyen ott volt és más szervezetekkel közösen segítettek. Február 28-tól Lónyán építették ki a segítségpontjukat. A megye teljes személyi állományát mozgósították és az ország más megyéiből érkezők is segítettek. Az önkormányzat által biztosított épületben alakították

55 Interjú a Vöröskereszt regionális vezetőjével.

56 Interjú a Vöröskereszt regionális vezetőjével.

ki a központot. A lónyai határátkelő egész nap működött és a fizikai kapacitások gyakran voltak szűkösek a nagy számú menekült elhelyezésére. A nagy mennyiségű adomány elhelyezésére Aranyosapátiban alakítottak ki raktárt, amit aztán mind az 5 szervezet használt. Ennek a humánerőforrás hátterét is a Vöröskereszt szervezte meg. Néhány embert kellett csak felvenni főállásba, a többit az országos hálózaton belüli átcsoportosítással igyekeztek megoldani. Ezek mellé jöttek az önkéntesek. Nekik kellett megszervezni a csengersimai (Románia felől) határátkelő ellátását is. Az nem volt annyira a köztudatban, ezért oda kevesebb adomány érkezett. A készletekből csoportosítottak át. Ott a jelenlétükre 2022. augusztusig volt szükség, aztán nagyon lecsökkent az átlépők száma.⁵⁷

16. Magyarországon működő nemzetközi szervezetek

Az Európai Tanács és az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) számos rendkívüli intézkedést és gyorsreagálási tervet⁵⁸ foganatosított az ukrajnai menekültek helyzetének megoldására. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága 2022 áprilisában tette közzé azt a regionális, menekültügyi gyorsreagálási tervet és sürgősségi felhívást, amelyben meghatározta az ukrajnai menekültek humanitárius megsegítésének szervezeti szintjeit, és programjaira 1.85 milliárd dollárt irányzott elő 2022. decemberig. A gyorsreagálási terv végrehajtására az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága 142 szervezettel állt különböző szintű szervezeti és támogatási kapcsolatban.

Ezen szervezetek 10 százaléka olyan ENSZ szervezet, amelyek a menekültek humanitárius megsegítésének klaszterek szerinti koordinációjáért felelősek.⁵⁹ További 41 százalékuk nemzetközi

57 Interjú a Vöröskereszt regionális vezetőjével.

58 Ukraine situation Regional Refugees Response Plan (March – December 2022). <https://reliefweb.int/report/poland/ukraine-situation-regional-refugee-response-plan-march-december-2022> letöltés: 2022. november 26.

59 STUMPENHORST, M., STUMPENHORST, R., RAZUM, O. (2011): The UN OCHA

nem-kormányzati szervezet (International Non Government Organisation – INGO), amelyek egy része regionálisan is koordinálja a humanitárius programokat, míg 40 százalékuk nemzeti szinten működő nem-kormányzati (Non Government Organisation – NGO), illetve 7 százalékuk pedig hitalapú nem-kormányzati szervezet (Faith Based Organization – FBO).⁶⁰

Magyarországról 12 szervezet szerepelt az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága által közzétett listán, mint amelyek részt vesznek a gyorsreagálási terv végrehajtásában. Közülük hat hitalapú, míg öt nem-kormányzati szervezet, és a további egy szervezetet a Magyar Vöröskereszt jelenti.

Ahogy 2022-ben, a 2023-as RRP⁶¹ célja is a menekültek számára a diszkriminációmentes védelemhez és segítségnyújtáshoz való hozzáférés biztosítása, ideértve az ideiglenes védelemhez vagy hasonló státuszokhoz kapcsolódó jogokat is a befogadó országokban. Amíg a 2022-es terv elsősorban a védelem szolgáltatásainak és humanitárius segítségnyújtásnak a sürgős biztosítására összpontosított, a 2023-as már a menekültek szociális-gazdasági integrációjára helyezi a hangsúlyt. A válságkezelés továbbra is szükséges, ám a cselekvés iránya egyre inkább a menekültek beilleszkedésének a segítése és a hosszú távú támogatások felé mozdult el. Mindemellett szükségesek a menekültek védelmét szolgáló alapvető projektek, így az információszolgáltatás, a jogi tanácsadás és a pszichoszociális segítség.⁶²

cluster approach: gaps between theory and practice. *Journal Public Health*, 19. pp. 587–592 DOI: 10.1007/s10389-011-0417-3

60 <https://www.humanitarianresponse.info/en/coordination/clusters/what-cluster-approach>

61 Ukraine situation Regional Refugees Response Plan https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwia2pafw8SCAxL_rsiHaegDZMQFnoECA0QAQ&url=https%3A%2F%2Freliefweb.int%2Freport%2Fpoland%2Fukraine-situation-regional-refugee-response-plan-january-december-2023&usq=AOvVaw0i91eW5RmzkVfp7vaF0hJ&opi=89978449

62 Ukraine situation Regional Refugees Response Plan (March – December 2022).

17. Összegzés

Amennyiben az elméleti fejezetben bemutatott tipológia szerint kategorizáljuk az öt hitalapú szervezetet, azt láthatjuk, hogy szervezeti felépítése, missziója, kiterjedt adományozói bázisa, valamint racionális-technokrata jellegű segélyezési módszere alapján az Ökumenikus Segélyszervezet az alkalmazkodó humanitarizmust megjelenítő szervezetek főbb jellemzőit viseli magán. A szintézis típusú humanitárius szervezeteket a Magyar Református Szeretetszolgálat és a Máltai Szeretetszolgálat képviselik, amelyek szervezeti felépítésében és missziójában a vallásosság kevésbé dominánsan jelenik meg, mint a Katolikus Karitásznál és a Baptista Szeretetszolgálatnál. E két utóbbi szervezet inkább a klasszikus humanitárius feladatok ellátására „szakosodott”, míg a Máltai Szeretetszolgálat tevékenységében a „modernebb”, egyéniesítő, segítő és szociális munka dominál.

A kutatás eddigi szakaszában, a feldolgozott dokumentumok és a részben feldolgozott interjúk alapján az körvonalazódik, hogy Magyarországon a humanitárius segélyszervezeteket különböző készületégi állapotban érte az Ukrajnából menekülők hulláma. Az állami ellátórendszer hiányosságai miatt a menekült áradatra még így is a civil szervezetek tudtak gyorsabban, rugalmasabban reagálni. Voltak nagy létszámú, jól felépített szervezetek, amelyek könnyen és gyorsan tudták erőforrásaikat aktiválni, de voltak, amelyek kis létszámmal működtek. A közös az volt bennük, hogy ugyanazzal a hozzáállással vettek részt a menekültek segítésében az első pillanattól kezdve. A nagy karitatív szervezetek a háború kirobbanása óta közel hasonló működést valósítottak meg. A kezdeti időszakban a segítség súlypontja a határmenti segítségpontokon volt. Ezt követően minden szervezet elkezdte az integrációs programok kidolgozását és megvalósítását. Ezekben közös volt, hogy az állam mellett a nem-

<https://reliefweb.int/report/poland/ukraine-situation-regional-refugee-response-plan-march-december-2022> letöltés: 2022. november 26.

zetközi hálózataikból, magánadományokból és saját erőforrásokból is hozzátektek a megvalósításhoz.

Minden szervezet számára fontos tapasztalatot jelentett a segítségnyújtás eddigi időszaka abból a szempontból is, hogy a szervezeteiket fel tudták építeni vagy fejleszteni, és lehetőség volt a tevékenység professzionalizálására. Ebben a nemzetközi partnerek, testvér egyházak segítése meghatározó szerepet játszott. A nemzetközi kapcsolódások nem csak a jó gyakorlatokat eredményezték, hanem a segítségnyújtás finanszírozását is megteremtették, illetve kiegészítették a hazai állami és magán adományokat.

A hit alapú szervezetek sajátosságaként tapasztaltuk azt, hogy nem csak az egyház állt mögöttük a maga intézményrendszerével, hanem a közösségek is. Akár egy-egy gyülekezet aktív segítése a határhoz közeli településeken, akár az egyházközségi alapon szerveződő segítő hálózatok működése (Katolikus Karitás) is azt mutatta, hogy az egyházak tagjai jelentik az élő reményt és az ő aktivitásuk a legjobb példa az összefogásra.

A tanulási és szervezetfejlesztési folyamat része volt az is, hogy míg kezdetben a közvetlen gyors segítségnyújtás (élelmiszer, szállítás, lakhatás) volt a legnagyobb volumenű, és „csak” erre kellett koncentrálniuk, már 2022. tavaszától elkezdődtek az integrációs programok, amelyeket az előzőekkel párhuzamosan kellett elindítani és működtetni. A segélyszervezetek által mozgósított erőforrások biztosították a gyors segítségnyújtás lehetőségét. A későbbiek során pedig a szervezeti rugalmasság és a kapcsolati hálók jelentették a hatékonyság alapját.

Ebben a folyamatban szerepet játszott a nemzetközi szervezetek ajánlása (RRP), ami különösen azért érdekes, mert ezek a szervezetek csak kis mértékben vettek részt direkt módon a menekült válság kezelésében. Ellentétben például Romániával, ahol az állam mellett a krízis kezelésének a leginkább meghatározó szereplői voltak.

Az elmúlt közel két év azt mutatta, hogy az állam nagyon sok, a menekültek ellátásával kapcsolatos folyamatot „kiszervezett” a civil szervezeteknek. Emellé részben vagy egészben biztosított forrásokat is, de a szervezés, lebonyolítás folyamatát a civil szervezeteknek kellett megvalósítaniuk. A fenti folyamatokban nagy szerepet kellett vállalniuk a hit alapú magyar segélyszervezetek. Elsősorban a nemzetközi testvér egyházaktól és felekezettől érkező adományok és tapasztalatok segítettek abban, hogy ezt a feladathalmazt jó színvonalon, rugalmasan tudták megoldani.

Noha a fenti besorolás erősen teoretikus jellegű, de kutatásunkban igazolni tudtuk azokat a sajátosságokat, amelyek alapján jobban érthetővé válik a hazai segélyszervezetek működése, tevékenysége, módszerei és adománygyűjtési stratégiái. Úgy véljük mindezen jellemzők magyarázzák azt is, hogy egy katasztrófa helyzetben milyen tevékenységet, milyen módon vállalnak fel és milyen erőforrásokat tudnak mindehhez mozgósítani.

Felhasznált irodalom

- Bartal Anna Mária (2021), Régi képzetek és új kihívások? – az első Nemzeti Önkéntes Stratégián túl, a másodikon innen. *Civil Szemle*, 17(1) pp. 47-67
- Bartal, Anna Mária (2013), A magyar segélyszervezetek vörösiszap-katasztrófa idején végzett humanitárius tevékenységének hatásvizsgálata. *Civil Szemle*, 4, 81-105
- Bartal Anna Mária (2022), Középtávú szükségletfelmérés eredményei a Magyar Ökumenikus Segélyszervezet által támogatott ukrainai menekültek körében. *Önkéntes Szemle* 2022/4. 27-56.o. DOI: <https://doi.org/10.53585/OnkSzem.2022.4.27-56>
- Berger, Julia (2003), Religious nongovernmental organisations: An exploratory analysis, *Voluntas*, V:14.,15-39.

- Crepaz, Katharina (2020): “Overcoming borders: the Europeanization of civil society activism in the ‘refugee crisis.’” *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48., (6.), pp. 1–14. DOI: 10.1080/1369183X.2020.1851471.
- Ferris, Elisabeth (2005): Faith-based and secular humanitarian organisation. *International Review of the Red Cross*. V:87., No. 850. 311-325.
- Fischl Vilmos: Az ökumenikus segélyszervezetek működése és eredménye a konfliktusokkal terhelt területeken, In: Resperger, István; Ujházi, Lóránd (szerk.) *A vallási elemek jelentősége napjaink fegyveres konfliktusaiban és biztonsági kihívásaiban*, Dialóg Campus Kiadó; Wolters Kluwer (2019) pp. 25-29.
- Köznevelési Statisztikai Évkönyv 2018/2019 https://2015-2019.kormany.hu/download/7/6e/d1000/K%C3%B6znevel%C3%A9si%20statisztikai%20%C3%A9vk%C3%B6nyv_2018-2019.pdf
- Laine, Jussi (2014): “Debating Civil Society: Contested Conceptualizations and Development Trajectories.” *International Journal of Not-for-Profit Law*. 16., (1.), pp. 59–77.
- Mayblin, Lucy–James, Poppy (2018): “Asylum and refugee support in the UK: civil society filling the gaps?” *Journal of Ethnic and Migration Studies*. DOI:10.1080/1369183X.2018.1466695.
- Nagyné, Csobolyó Eszter. A nem kormányzati szervezetek intézményi migrációs stratégiája 16. évfolyam (2023) 1. szám 83–98. doi: 10.32563/hsz.2023.1.7
- Pries, Ludger (2019): “Introduction: Civil Society and Volunteering in the So-Called Refugee Crisis of 2015–Ambiguities and Structural Tensions.” In: Feischmidt, Margit–Cantat, Celine–Pries, Ludger (Eds.): *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. London: Palgrave Macmillan.
- Ragadics, T. (2019). Egyházi szociális tevékenység Magyarországon. *Szociális Szemle*, 12(1-2), 77-90.

- Ritchie, Genevieve (2018): “Civil society, the state, and private sponsorship: the political economy of refugee resettlement.” *International Journal of Lifelong Education*. 37., (6.), pp. 663–675. DOI: 10.1080/02601370.2018.1513429.
- Rosa, Hartmut (2013): *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*. New York: Columbia University Press
- Stoddard, Abbay (2003), *Humanitarian NGOs: Challenges and trends, Humanitarian action and the „Global War on Terror”*: A review of trends and issues, eds: MACRAE, Joanna. – HARMER, Adele London: HPG Report, 25-26.
- Stumpfenhorst, Miriam – Stumpfenhorst, Rolf – Razum, Oliver (2011): The UN OCHA cluster approach: gaps between theory and practice. *Journal Public Health*, 19. pp. 587–592 DOI: 10.1007/s10389-011-0417-3
- Witkowski, Juliana–Pries, Ludger–Mratschkowski, Anna (2019): “Networks of Refugee and Asylum Related Organizations in the Mediterranean Area of the European Union.” In: Feischmidt, Margit–Cantat, Celine–Pries, Ludger (Eds.): *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. London: Palgrave Macmillan.
- Zakariás, I., Feischmidt, M., Gerő, M., Morauszki, A., Neumann, E., Zsigmond, C. D. (2023). Szolidaritás az ukrajnai menekültekkel Magyarországon: gyakorlatok és attitűdök egy lakossági felmérés alapján. *REGIO: KISEBBSÉG KULTÚRA POLITIKA TÁRSADALOM*, 31(2), 101-150.
- Župarić-Iljić, Drago–Valenta, Marko (2019): „Opportunistic Humanitarianism and Securitization Discomfort Along the Balkan Corridor: The Croatian Experience.” In: Feischmidt, Margit – Cantat, Celine – Pries, Ludger (Eds.): *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. London: Palgrave Macmillan.

Honlapok

<https://www.humanitarianresponse.info/en/coordination/clusters/what-cluster-approach>

Ukraine situation Regional Refugees Response Plan (March – December 2022). <https://reliefweb.int/report/poland/ukraine-situation-regional-refugee-response-plan-march-december-2022>
letöltés: 2022. november 26.

https://voroskereszt.hu/?media_dl=78408

<https://voroskereszt.hu/rolunk/vizionk-es-misszionk/>

A Magyar Vöröskereszt tevékenysége 2022

https://voroskereszt.hu/wp-content/uploads/2023/06/Szakmai_szoveges_beszamolo_2022-1.pdf

<http://www.voroskereszt.hu/kueldetesuenk.html>

<https://www.economx.hu/belfold/voroskereszt-orosz-ukran-haboru-valsag-osszegzes-2022-as-ev-adomany.768027.html>

www.unhcr.org/countries/hungary

Hungary: Multi-Sector Needs Assessment, UNHCR, December 2023 <https://data.unhcr.org/en/documents/details/105324>

Regional Protection Profiling and Monitoring Factsheet, UNHCR, 2023 December <https://data.unhcr.org/en/documents/details/105737>

<https://hungary.iom.int/hu/az-iom-magyarorszag-valasza-az-ukran-krizisre>

<https://jobbadni.hu/ukrajna/igy-segitunk/>

<https://www.karitasz.hu/projektek/integracios-kozpont-budapest>

<https://karitasz.hu/hirek/-tavolodunk-haboru-kitoresenek-napjaitol-de-nem-tavolodhatunk-el-az-emberektol>

<https://www.karitasz.hu/karitaszrol>

<http://www.maltai.hu/?action=subpage&subpageid=751>

<https://maltai.hu/amaltaiakrol>

https://maltai.hu/assets/uploads/files/929c1-egy_ev_szolgalat_reszletes_oesszefoglalo.pdf

<https://maltai.hu/mmsztortenete>

Soltész Miklós, a Nemzeti Humanitárius Koordinációs Tanács elnökének 2022. december 12-i sajtótájékoztatója alapján. <https://hirado.hu/belfold/cikk/2022/12/12/soltesz-miklos-magyarorszag-tovabbra-is-kesz-humanitarius-segitseget-nyujtani-ukrajnarak>

<https://egyhaz.me.gov.hu/>

<https://segelyszervezet.hu/kampanyok/haboru-ukrajnaban/>

<https://www.baptistasegely.hu/ukrajna>

Birkás Antal¹

ÁLLAM ÉS EGYHÁZ UKRAJNÁBAN. NÉHÁNY VALLÁSSAL KAPCSOLATOS MEGJEGYZÉS AZ OROSZ-UKRÁN HÁBORÚHOZ KAPCSOLÓDÓAN

A 45 milliós országban (CIA The World Factbook 2022 szerint 43,5 millió lakos, ami a háború előtti helyzetet tükrözi) körülbelül 33.000 vallási szervezet, csoport működik – ezek szintén a háború előtti helyzet adatai.² Ezeknek a közösségeknek több mint a fele – a háború előtt – az ortodox közösségekhez tartozott. Azaz, a háború előtt a lakosság döntő többsége valamely ortodox egyház tagja volt. Három nagy ortodox közösség létezett Ukrajnában, igaz, a Moszkva által felügyelt ortodox egyház – Ukrajna Ortodox Egyház–Moszkvai Patriarchátus (UOE–MP) – nem ismeri el a kijevi központút, illetve központúakat.³

-
- 1 habilítált egyetemi docens, a KRE ÁJK oktatója. Kutatási területe az állam és egyház kapcsolata Európában, vallás és politika, protestáns politikai filozófia, brit politika.
 - 2 Ma vannak, akik azt mondják (szakértők), hogy közel 10 millió ember hagyta el Ukrajnát. A magyarországi kormányzati tájékoztatás is ezt a számot közli folyamatosan (2023 júniusa-júliusa), újságírók 2023 szeptemberében azonban ennél nagyobb számokról írtak, beszéltek. Az amerikai külügy 2022. évi jelentése 7,8 millió menekültől szól: ennyien hagyták el az országot 2022 februárja óta. Nehéz helyzetben vagyunk, a pontos számot nem tudjuk.
 - 3 A három közösség: Orthodox Church of Ukraine (OCU), Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (UAOC), és – angolul – az ún. Ukrainian Orthodox Church – Moscow Patriarchate (UOC-MP), azaz az Ukrajna Ortodox Egyház, az Ukrajna Autokefál Ortodox egyház (Ukrajna Ortodox Egyház – Kijevi Patriarchátus), Ukrajna Ortodox Egyház – Moszkvai Patriarchátus. Az egyháztestek kánonjogi kapcsolatával összefüggésben lásd: <https://risu>.

A háború egyik következménye épp a 2020-2021-es arányok (az ortodox világon belüli arányokat is ideértve) radikális megváltozása. Témánk szempontjából kitekintésként: a háború előtt a legnagyobb nem ortodox közösség az Ukrán Görögkatolikus Egyházé. Az országban – muzulmán vezetők szerint – körülbelül 2-2,2 millió muzulmán is élt, habár a hivatalos állami statisztikák mindössze 500 ezer muzulmánt tartottak nyilván.⁴

Tanulmányomban három témára koncentrálok: az Orosz Ortodox Egyház és a háború kérdése; az Ukrajnában bekövetkezett demográfiai változások vallási vonatkozásai; illetve az ortodox világon belüli helyzet a háború következményeként, illetve ehhez kapcsolódóan néhány értékelő megállapítás.

Az elemzés elkészítése során alapvetően online források és interjúk alapján dolgoztam, a források (adatok, információk) ellenőrzése a

ua/en/conclusion-of-the-religious-expert-examination-of-the-statute-on-governance-of-the-ukrainian-orthodox-church-for-the-presence-of-ecclesiastical-and-canonical-ties-with-the-moscow-patriarchate_n136436

4 A fenti közösségek mellett a protestánsok jelenléte sem elhanyagolható (háború előtti számok): a mintegy 33.000 vallási csoport legalább negyede protestáns közösség. Közülük is a legnagyobb a baptisták közössége, körülbelül 300.000 megkeresztelt taggal. A zsidóság számaránya nehezen megállapítható: a hivatalos statisztikák 100.000 körülire becsülték a zsidó vallást követők számát, a zsidó vezetők azonban 370.000 etnikai származás alapján zsidónak tekinthető hívőt tartottak számon (CIA szerint a zsidók aránya 0,2 százalék). Az ország lakosságának körülbelül 8%-a ateista. Továbbá: hivatalosan nincs államvallás Ukrajnában, mindazonáltal számtalan esetben – nyugaton főként a moszkvai fennhatóság alá tartozó ortodox hívők, keleten a római katolikusok, görögkatolikusok és muzulmánok – kénytelenek szembenézni az állam, illetve a helyi hatóságok diszkriminatív magatartásával (ez a háború előtt is így volt már). Ugyanakkor – elvileg – az országban mindenki számára biztosított a vallásszabadság. A jelenlegi szabályozás értelmében az önmagukat jogilag elismertetni akaró közösségeknek legalább 10 taggal kell rendelkezniük. Maga a regisztráció azonban kötelező. A regisztráció nélkül még terjesztői, nyomtatási munkálatokat sem végezhetnek a közösségek.

témánk szempontjából sem volt könnyű. A háborút e területen is erőteljes dezinformáció kíséri, minden tekintetben. Igyekeztem több forrásból ellenőrizni az írtakat, személyes kapcsolataimat (kárpátaljai és lembergi) is felhasználva.⁵ Szinte biztos azonban, hogy maradtak pontatlanságok az írásban – a tendenciák és az okok, összefüggések azonban helytállónak tekinthetők.

1. Az Orosz Ortodox Egyház és a háború kérdése

A háború kezdetén, 2022. február 24-én, az Orosz Ortodox Egyház legfőbb vezetője hivatalos állásfoglalást adott ki. Ebben Kirill pátriárka a következőképpen fogalmazott: „mélyen együtt érzek mindenkivel, akit ez a tragédia érint”.⁶ Majd így folytatta: „Felhívom az Orosz Ortodox Egyház egész teljességét, hogy ajánljon fel egy különleges, buzgó imát a béke mielőbbi helyreállításáért!” Kirill ekkor megbékélésre hívott fel. Ugyanakkor egy márciusi nyílt levélhez – amelyben az aláírók a háború mihamarabbi befejezését követelték – nem csatlakozott aláíróként a főpap, rá néhány hónappal pedig már arról beszélt Kirill pátriárka, hogy Oroszország soha nem támadott meg senkit.⁷

5 Az amerikai Külügyminisztérium International Religious Freedom Report 2021 és 2022 Ukrajnáról szóló országjelentését dolgoztam fel, illetve az ICLRS világsajtót válogató írásai és elemzései közül olvastam el többet. Közben az Országgyűlési Könyvtár (2011-ben készült) vallási közösségekkel kapcsolatos anyagát (KELEMEN, Ida: Vallási közösségek jogállása – EU tagállamok. MKOGY. Budapest. 2011.) és az Emberi Erőforrások Minisztériumában készített vallási közösségekkel foglalkozó írást/tanulmányt – utóbbinak egyik készítője magam voltam – vettem újra elő. A háború utáni időszakban kapcsolatban ukrainai ismerőseimmel is egyeztettem a fellelhető anyagok hitelességéről – a talált anyagokban óriási a dezinformáció.

6 Lásd <https://anglican.ink/2022/02/24/statement-by-patriarch-kirill-on-the-war-in-ukraine/>

7 Lásd <https://www.rferl.org/a/russia-patriarch-kirill-dying-ukraine-sins/32052380.html>

Többen az ortodox világ vezetői közül – mint ahogy azt a lentebbi kronológiában is olvashatjuk – a háború támogatásával vádolják Kirill pátriárkát.⁸ Az biztosan állítható, hogy a főpap megnyilatkozásai a háború folytatását segítik és gyakran félreértelmezhetők.

2. Ukrajnán belüli változások – néhány demográfiai megjegyzés

A kiindulópont a 2021. novemberi ún. Razumkov-felmérés, amely szerint a lakosság 24,4 százaléka tagja az Ukrán Ortodox Egyháznak – ez a szám 2020-ban még 13,6 százalék volt.⁹ A Moszkvához hű ortodox közösség a korábbi 13,6 százalékról 12,1 százalékra csökkent. Az ún. Ukrán Ortodox Egyház – Kijev Patriarchátus közösségének hívei a korábbi 2,3 százalékról 2,7 százalékra nőttek. Sokan pedig egyszerűen elhagyták a hovatartozásra utaló „jelzőket” a hitük elől: egyszerűen ortodoxnak nevezték magukat (19,8 százalék).¹⁰

A Világ-vallások című műsor (a magyar köztvéve elemző műsora, 2023. júniusi adás) szakértői és a műsorban megszólaltatott ukrainai lelkészek a Moszkvához hű hívek számát 4 százalékra teszik,¹¹ míg az

8 Az egyes ortodox közösségek jogi és valóságos helyzetével kapcsolatban lásd Ksenia Luchenko „Why the Russian Orthodox Church Supports the War in Ukraine” című cikkét a „Carnegie” honlapján: <https://carnegieendowment.org/politika/88916>

9 A háború kezdete óta az ukrán elnök, Volodimir Zelenszkij e közösség vezetőinek egy része ellen szankciókat vezetett be – meglátása szerint az egyház vezetői együttműködtek Oroszországgal, támogatták a háborút. Elvileg – májusban – a Moszkvai Patriarchátushoz tartozó egyháztest is szakított Oroszországgal (lásd az amerikai külügy 2022-es jelentésének bevezető oldalait), bár az Ukrán Biztonsági Szolgálat szerint e közösség gyülekezeteinek egy része továbbra is együttműködik Oroszországgal és illegális tevékenységgel is vádolják az ortodox közösségeknek ezt a részét.

10 Vita Titarenko szociológus szerint az ukránok közel 30 százalékának a hite erőteljesebb, mint a háború előtt. Lásd: https://risu.ua/en/religious-scholar-explains-why-ukrainians-began-to-turn-more-to-religion_n137141

11 Ez körülbelül 8000 közösséget jelent – a nyugati területeken adminisztratív eszközökkel is nehezítik a helyzetüket (pl. bérleti nehézségek). Néhány cikk

ukrán autokefál közösséghez tartozók aránya – ez a Razumkov-felméréshez képest még nagyobb elmozdulást mutat – 42 százalékról 54 százalékra emelkedett – többszáz templomban szavaztak a hívek az „Ukrán Egyházhoz” való csatlakozásról. A hívek szerint a Moszkvához hű ortodox közösség támogatja az agressziót – innét nézve (részben) érthető az „átpártolás”. Vannak, akik a kapcsolatok teljes megszakítását követelik – lásd a lentebbi kronológiát. Ezzel párhuzamosan az egyházi, szertartási nyelv is az ukrán lett az önálló ukrán ortodox egyházban, illetve az ünnepek tekintetében (lásd már a 2022-es karácsonyt) szintén „nyugatiasodnak” az ukrán ortodox közösségek.

Egy másik felmérés¹² adatait is érdemes ismertetnünk – már a háború megkezdése utáni időszakból. E szerint a felmérés szerint közvetlenül a háború előtt 40 százaléka a hívőknek az autokefál Ukrán Ortodox Egyházhoz tartozott, 20 százalék a Moszkvához hű közösség (Ukrán Ortodox Egyház – Moszkvai Patriarchátus) tagja volt, 33 százalék pedig egyszerűen ortodoxnak tekintette magát. 2022 nyárra a helyzet radikálisan megváltozott: 52 százalék támogatja az Ukrán Ortodox Egyházat,¹³ 11 százalékra esett a „csak ortodoxok” száma, 4 százalék (!) a Moszkvához hű közösség (Ukrán Ortodox Egyház – Moszkvai

magasabb számot említ.

- 12 Rating csoport 2022. áprilisi felmérése. Ebből még néhány – talán nem meglepő – adatsor. Egyre nagyobb a támogatottsága annak, hogy az Ukrán Ortodox Egyház – Moszkvai Patriarchátus (UOE–MP) közösségnek meg kellene szakítania a kapcsolatait az Orosz Ortodox Egyházzal (ezt a kezdeményezést 74% támogatja; korábban, 2022 márciusában ez az arány 63% volt). Mindössze 7% nem támogatja a „szakítást”. A válaszadók fele (51 %) úgy véli, hogy az ukrán kormánynak be kellene tiltania az Ukrán Ortodox Egyház – Moszkvai Patriarchátus tevékenységét Ukrajnában (érdekesség: a tiltást a válaszadók kétharmada támogatja nyugaton, és csak 29 %-a keleten). Lásd: https://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/vosmoy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_6_aprelya_2022.html
- 13 Epifanyij is ezt a számot erősíti akkor, amikor arról szól 2023 januárjának végén, hogy az Ukrán Ortodox Egyháznak több mint 8000 közössége van. Lásd: https://risu.ua/en/the-orthodox-church-of-ukraine-now-has-more-than-8000-religious-communities---metropolitan-epifaniy_n136374

Patriarchátus) tagjainak a száma. Az ukránok 74 százaléka pedig azt szeretné, ha az Ukrán Ortodox Egyház – Moszkvai Patriarchátus minden kapcsolatot megszakítana Moszkvával.¹⁴

A számok tekintetében nehéz tisztán látni, de a tendenciák egyértelműek: az ortodox hívek és közösségek egy része a szenvedés, a háború miatt hátat fordított Moszkvának – ortodoxnak tartja magát (jelző nélkül) vagy az ukrán közösséghez „igazolt” át; egy részük a karácsonyt decemberben ünnepelte már 2022-ben, és más módon is demonstrálták a szakadásukat, különállásukat Moszkvától. A gyülekezetek esetében is így van ez: korábban a plébániák harmada tartozott a Moszkvai Patriarchátushoz (Ukrán Ortodox Egyház – Moszkvai Patriarchátus).¹⁵ A háborút megelőző valláspolitikai miatt azonban – a Moszkva-hű papok megfigyelése, ingatlanok elvétele – ezek száma csökkent.¹⁶ A háború kitörését követően – miként azt fentebb is láthattuk – a Moszkva-hű közösségek aránya tovább csökkent.

14 Az ide tartozó két felmérést lásd: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Religiya_eng.pdf, https://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/vos-moy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_6_aprelya_2022.html

15 Lásd az alábbi cikket: <https://ecfr.eu/article/russia-ukraine-and-the-orthodox-church-where-religion-meets-geopolitics-and-war/> Engjellushe Morina és Andrew Wilson írása több ponton is érinti az általunk írtakat. A cikkből tudhatjuk azt is, hogy a Moszkvához hű ortodoxok szerint a háború kitörésének egyik oka valóban vallási eredetű – legalábbis az ő felfogásuk szerint.

16 Az Ukrán Ortodox Egyház – Moszkvai Patriarchátus 2022. május 12-állásfoglalásukban a háború okaként kimondottan az ukrán valláspolitikát, a Moszkva-hű közösségek szenvedését jelölik meg okként. Nehéz ezeket az okokat innét a távolból megítélni, de az biztos, hogy a háborút kirobbantó feszültség egyik oka az volt, hogy 2018. december 15-én – Porosenko ukrán elnök erős támogatásával – ukrán egyházi vezetők – akik addig a Moszkva alá tartozó ukrán ortodox érsekséghez tartoztak – egy Moszkvától független ortodox egyházat hoztak létre. Ezt a közösséget 2019. január 5-én a konstantinápolyi pátriárka is elismerte önálló (autokefál) egyháznak. A szakadás előtti években sok ortodox papot megfigyeltek oroszbarát magatartásuk miatt, egyeseket – állítólag – be is börtönöztek.

3. Az ortodox világon belüli konfliktusos helyzet a háború következményeként – egy szomorú kronológia

I. Bartholomaiosz (Bertalan) konstantinápolyi pátriárka kritikus az Orosz Ortodox Egyház és az orosz politikai vezetés irányába a háború miatt. A Konstantinápolyi Patriarchátus és az autokefál Orosz Ortodox Egyház gyakorlatilag nincs szentségi közösségben. 2022 júliusában egyenesen azzal a kéréssel fordultak a konstantinápolyi pátriárkához különböző ortodox közösségek vezetői, hogy az közösítse ki és fossa meg „trónjától” a moszkvai egyházfőt.¹⁷

Lucian N. Leustean egyenesen vallási háborúként utal az Ukrajnában zajló történésekre (lásd a hivatkozott londoni LSE-n megjelent írást).¹⁸ A szerző jól bemutatja (kronologikusan) az ortodox egyházakon belüli konfliktust. Mint mondja, a konfliktusnak vallási vetülete is van, és vallási megoldásért/megközelítésért is kiált. N. Leustean kiindulópontja: Oroszország és Ukrajna túlnyomórészt keleti ortodox keresztény országok, a konfliktusban pedig három egyház is részt vesz, illetve érintett: az Orosz Ortodox Egyház, az Ukrán Ortodox Egyház/Moszkvai Patriarchátus (amely 1990-ben vált el az Orosz Ortodox Egyháztól) és a 2019 óta autokefál (azaz – leegyszerűsítve – független) Ukrán Ortodox Egyház.¹⁹

17 Lásd: <https://blogs.lse.ac.uk/religionglobalsociety/2023/02/is-russias-invasion-of-ukraine-still-a-religious-war/> Lucian N. Leustean LSE-blogon megjelent tanulmánya vallási háborúként utal az Ukrajnában zajló történésekre. A szerző jól bemutatja (kronologikusan) az ortodox világon (egyházakon) belüli/közötti nyilatkozatokat és történéseket. Messze van az ortodox egység és a megbékélés. Ez utóbbit az Ukrajnában élők többsége 20-30 év távlatában tartja reálisnak, elképzelhetőnek.

18 <https://blogs.lse.ac.uk/religionglobalsociety/2023/02/is-russias-invasion-of-ukraine-still-a-religious-war/>

19 Ez utóbbit az isztambuli (konstantinápolyi) székhelyű Ökumenikus Patriarchátus 2019-ben ismerte el.

A konfliktus és az ahhoz kapcsolódó történések 2023 tavaszáig – vallási megközelítésben:²⁰

1. 2022. március 6-án Kirill pátriárka a moszkvai Megváltó Krisztus székesegyházban elmondott prédikációjában „spirituális” küldetést adott az orosz invázióknak azt állítva, hogy a háború nem más, mint az „emberi civilizáció” helyreállítása. Országai csapatai a Nyugat ellen harcolnak, amely megpróbálta az orosz világra ráerőltetni a „melegparádét” (LMBTQ-lobbit).
2. 2022. március 13-án több mint 1500 tudós írt alá egy nyílt tiltakozó levelet, amelyben elítélték az „orosz világ” ideológiáját;²¹ ez utóbbi alatt a keleti ortodox kereszténység, a politikai nacionalizmus és a geopolitikai ambíciók összehangolását értjük.
3. 2022. április 12-én Rowan Williams volt canterburyi érsek vezetésével az Egyesült Királyság anglikán, katolikus, ortodox, muszlim, buddhista és hindu közösségeinek vallási vezetői az ukrán menekültek támogatása érdekében Csernyivcibe utaztak.
4. 2022. május 27-én Onufrij metropolita (az Ukrán Ortodox Egyház – Moszkvai Patriarchátus Szent Szinódusának vezetője) megszakította a kapcsolatot az Orosz Ortodox Egyházzal, és „teljes autonómiát és függetlenséget” rendelt el.
5. 2022. június 7-én a moszkvai patriarchátus teljes ellenőrzése alá vonta a Krímben lévő ukrán egyházmegyék hivatalos joghatóságát. Hilarion (Alfejev) metropolitát a Moszkvai Patriarchátus Külső Egyházi Kapcsolatok Osztályának elnökét eltávolították tisztségéből, és Budapest és Magyarország metropolitájává nevezték ki.
6. 2022. július 27-én Epifanyij metropolita a független Ukrán Ortodox Egyház feje Szent Szinódusa nevében levelet küldött az Ökumeni-

20 A lista N. Leustean gyűjtése, az ő kutatásának eredménye. A saját kiegészítésemet külön jelzem – 2023 februárja utáni események.

21 Ez az a levél, amelyhez nem csatlakozott Kirill főpapa. Az „orosz világ” (russzkij mir) egy ideológia, amelynek lényege: az orosz közösség teljessége, nyelv és kultúra, történelem egysége, benne célként a külhoni oroszok védelme – expanzív törekvésekkel. A közös világ fontos eleme az ortodoxia.

- kus Patriarchátusnak. A metropolita arra kérte a konstantinápolyi pátriárkát, hogy vizsgálja felül Kirillnek az „orosz világról” szóló tanítását, és azt, hogy fosszák meg Kirillt a pátriárkai tróntól.
7. 2022. augusztus 5-én Ferenc pápa találkozott Antal volokolamszki metropolitával, a Moszkvai Patriarchátus Külső Egyházi Kapcsolatok Osztályának újonnan kinevezett elnökével.
 8. 2022. szeptember 26-án Kirill pátriárka támogatta a katonai mozgósítást. Kijelentette, hogy „az Ukrajnában eleső orosz katonák megtisztulnak bűneiktől”.²²
 9. 2022. október 14-én a Luhanszk megye déli részén fekvő Rovenki (Ровеньки) egyházmegye is átsorolást nyert az Orosz Ortodox Egyházba.
 10. 2022. október 17-én Ioan Sauca atya, az Egyházak Világtanácsának megbízott főtitkára, Moszkvában találkozott Kirill pátriárkával. A főtitkár hangsúlyozta: „a háború nem lehet szent”.²³
 11. 2022. október 23. és 25. között a Szent Egyed Közösség „Kiáltás a békéért” címmel nemzetközi találkozót szervezett Rómában a világ összes nagy vallását képviselő vallási vezetők részvételével. E napon Ferenc pápa imánapot hirdetett Ukrajnáért.
 12. 2022. november 9-én Putyin elnök aláírta „A hagyományos orosz szellemi és erkölcsi értékek megőrzését és megerősítését célzó állami politika alapjainak jóváhagyásáról” szóló rendeletet.
 13. 2022. november 23-án az ukrán biztonsági szolgálatok razzikiákat hajtottak végre a Moszkvai Patriarchátushoz tartozó ortodox kolostorokban.

22 És az ortodox papok az általa vezetett egyházban csak a győzelemért imádkozhatnak – lásd az alábbi elgondolkodtató cikket: <https://apnews.com/article/russia-orthodox-church-defrocked-priests-ukraine-war-21660b57105a95a04e6321fb8baffa9e>

23 Az ökumenikus (egyetemes) kereszténység szerepéhez, béketeremtési szerepéhez kapcsolódóan lásd: Keith, Clements: Dialogue or Confession? Ecumenical Responsibility and the War in Ukraine. *Journal of Anglican Studies* (2023) 21. Cambridge. 246–259. oldalak.

14. 2022. november 30-án Justin Welby Canterbury érseke és Dr. Robert Innes, az Európai Anglikánok püspöke Kijevbe látogatott.
15. 2022. december 1-jén Zelenszkij elnök öt jogi intézkedést hirdetett ki, melyek célja Ukrajna Oroszországtól való „lelki függetlenségének” biztosítása.
16. 2022. december 25-én Ferenc pápa az Urbi et Orbi beszédében elítélte a háborút hangsúlyozva, hogy „korunk a béke súlyos éhínségét éli”.
17. 2022. december 25-én a független Ukrán Ortodox Egyházhoz tartozó számos gyülekezet – az eddigi január 6-a helyett – megünnepelte a karácsonyt. Az Ukrán Ortodox Egyház Szent Szinódusa az új dátumot a „közeljövőben várható naptárváltoztatásokkal” magyarázta.²⁴
18. 2022. december 28-án az Ukrán Ortodox Egyház – Moszkvai Patriarchátus 13 papjától megvonták az ukrán állampolgárságot.
19. 2023. január 5-én a Moszkvai Patriarchátus hivatalos honlapján „tűzszünetre” való felhívás jelent meg. Néhány órával később Putyin elnök is hasonló nyilatkozatot adott ki. Az ukrán hatóságok a „képmutatás” példajaként utasították el mindkét nyilatkozatot.
20. 2023. január 7-én az Ukrán Ortodox Egyház metropolitája, Epifanyij először ünnepelte a karácsonyt a kijevi Pecserszk Lavrában (Ukrajna egyik legfontosabb szent helye).²⁵
21. 2023. január 9-én a diplomáciai testület tagjaihoz intézett beszédében Ferenc pápa Ukrajnára utalva megismételte az 1965-ös Gaudium et spes pasztorális konstitúciót, amely kimondta, hogy „minden olyan háborús cselekmény, amely egész városok vagy hatalmas területek és lakóik válogatás nélküli elpusztítására irányul,

24 Ehhez kapcsolódva Epifanyij metropolita, az Ukrán Ortodox Egyház feje és Szyjatoszláv metropolita, az Ukrán Görögkatolikus Egyház feje úgy döntött, hogy találkoznak és megvitatják a naptárváltoztatásokat.

25 Ukrajna egyik legfontosabb vallási színhelyét kettéosztották, a felső részt átadták az Ukrán Ortodox Egyháznak, míg az alsó szintet az Ukrán Ortodox Egyház – Moszkvai Patriarchátus használja.

Isten és az emberiség elleni bűncselekmény, amely határozott és egyértelmű elítélést érdemel.”

22. 2023. január 18-án Antal volokolamszki metropolita, a Moszkvai Patriarchátus Külső Egyházi Kapcsolatok Osztályának elnöke, online csatlakozott az ENSZ Biztonsági Tanácsának üléséhez, hogy felhívja a figyelmet „az ukrán állami hatóságok törvénytelen intézkedéseire az ország legnagyobb felekezetével szemben.”
23. 2023. január 25-én Ferenc pápa fogadta az Egyházak és Vallási Szervezetek Ukrajnai Tanácsának küldöttségét, amely a keresztény, muszlim és zsidó közösségeket képviselte. Ferenc pápa első alkalommal találkozott az Ukrán Ortodox Egyház metropolitájával, Epifanyijjal. Az Ukrán Ortodox Egyház – Moszkvai Patriarchátus metropolitája, Onufrij nem volt hajlandó részt venni a találkozón, helyette egy alacsonyabb rangú papot küldött egyháza képviselőjére.
24. 2023. január 27-én Ukrajna Etnopolitikai és Lelkiismereti Szabadság Állami Szolgálat közzétett egy térképet, amelyen 307 vallási épület látható, amelyeket 2022 februárja óta az orosz invázió lerombolt vagy megrongált.

A most következő bekezdések a saját kutatásaim eredményei – a világsajtó, illetve kutatók által írt elemzések áttekintése, figyelemmel kísérése alapján készítettem. 2023 februárjától napjainkig (2024 januárja) tekinti át elsősorban az ortodox világon belüli történéseket.

1. 2023. február 3-i hír: 500 vallási helyszínt semmisített meg az oroszok a háborúban.²⁶
2. Közben az ukrán hatóságok „oroszbarát” kolostorokban végeznek kutatásokat, ami ellen Kirill pátriárka határozottan felemelte a szavát.²⁷

26 Lásd: <https://irf.in.ua/p/105> A cikk a különböző felekezetek veszteségeit is megemlíti. Lásd továbbá Zelenskij elnök 2023. március 13-i megnyilatkozását. Forrás: https://risu.ua/en/president-we-will-not-allow-russia-to-manipulate-spirituality-while-destroying-and-plundering-ukrainian-shrines_n137519

27 Lásd: <https://www.reuters.com/world/europe/russian-orthodox-head-appeals->

3. Dmytro Vovk vendégprofesszor írásában hangsúlyozta, hogy „Oroszország továbbra is vallási elnyomást folytat az újonnan megszállt területeken. Az emberi jogi megfigyelők különösen a görögkatolikus, protestáns és Jehova Tanúi közösségeinek helyiségeiben, valamint az Ukrán Ortodox Egyházhoz (OCU) tartozó plébániákon tartott házkutatásokról számoltak be.”²⁸
4. Az Amerikai Egyesült Államok keleti katolikus püspökei március 21-23-án St. Louisban gyűltek össze éves találkozójukon. Szolidaritásukat fejezték ki „Ukrajna szenvedő nemzetével és egyházaival.”²⁹
5. Egy 2023. április 1-jei cikk szerint a kijevi Sevcsenkivszkij kerületi bíróság 60 napra házi őrizetbe helyezte a Kijev-Pecerszki Lavra apátját, az Ukrán Ortodox Egyház – Moszkvai Patriarchátus (UOC–MP) metropolitáját.³⁰ „Ukrajnának joga van megvédeni magát az orosz agressziótól spirituális téren, csakúgy, mint a harctéren” – mondta Epifanyij egyházfő.³¹
6. Matteo Zuppi olasz bíborost Ferenc pápa békekövetté választotta – ezzel elkezdődött az a folyamat, amit a magyarországi útjáról

against- eviction-church-kyiv-2023-03-11/ Összességében az Oroszország által megszállt területek jelentik a legnagyobb kihívást a vallásszabadság számára Ukrajnában – foglalható össze a professzor írása.

28 Lásd a professzor írását: <https://talkabout.iclrs.org/2023/03/24/dmytro-vovks-testimony-before-the-uscirf>

29 Lásd https://risu.ua/en/appeal-of-the-eastern-catholic-bishops-of-the-united-states-for-peace-in-ukraine_n137832 „Amerikaiak milliói járultak hozzá a humanitárius segélyalapokhoz, és segítettek több mint 250.000 menekült befogadásában.” – olvashatjuk a cikkben.

30 A rövid híradást lásd az alábbi cikkben: https://risu.ua/en/court-places-uoc-mp-metropolitan-pavlo-under-house-arrest-for-60-days_n138079

31 „Az egyetlen módja annak, hogy ezt a helyzetet orvosolják, ha törvényileg megtiltják, hogy bármely vallási szervezet Ukrajnában alárendelt legyen az orosz vallási központoknak.” – mondta Epifanyij egyházfő a „spirituális” hadviselésről. Lásd: https://risu.ua/en/ukraine-has-the-right-to-defend-itself-from-russian-aggression-in-the-spiritual-domain-just-as-it-defends-itself-on-the-battlefield---metropolitan-epifanyiy_n138632

- hazafelé jelentett be a pápa.³² Matteo Zuppi bíboros első útjára Kijevbe júniusban kerül sor.
7. 2023 májusának legvégén az ukránok az Ortodoxia Interparlamentáris Közgyűlésén jelen lévő oroszországi ortodoxok jelenléte ellen tiltakoztak.³³
 8. 2023. június 6-án Ukrajna elnöke Ferenc pápa különmegbízottjával találkozott Kijevben.
 9. Az Európai Egyházak Konferenciájának tanácskozásán részt vett Zán Fábián Sándor beregszászi református püspök. A közösségek egymás közötti megbékélésének megtapasztalásáról szolt a jelenlévőkhöz.³⁴
 10. 2023 júniusának végén a Zuppi-féle pápai küldöttség Moszkvában tárgyalt. Kirill pátriárka és Zuppi bíboros a keresztény közösségek közötti megbékélést szorgalmazták.³⁵
 11. Egy 2023. július 25-én megjelent híradásban Moszkvához hű ortodox papok nyílt levélben „sátáninak” nevezik Oroszország Ukrajna elleni agresszióját, az odesszai székesegyház lerombolását pedig barbárnak.³⁶

32 Lásd – Zuppi bíboros szavait is – az alábbi híradásban: <https://apnews.com/article/russia-ukraine-war-vatican-pope-peace-a246baeab675ca0d2a8db89692f23219>

33 Verhovna Rada „sürgeti az Ortodoxia Interparlamentáris Közgyűlése tagállamainak parlamentjeit, hogy határozottan ítéljék el az Ukrajna elleni orosz fegyveres agressziót, és azonnal zárják ki Oroszországot a közgyűlésből.” Lásd: https://risu.ua/en/ukrainian-parliament-called-for-actions-against-russian-presence-in-inter-parliamentary-assembly-on-orthodoxy_n139857

34 Lásd <https://2023cecassembly.org/article/ukraine-being-church-middle-war#contact>

35 Lásd: <https://www.reuters.com/world/europe/russian-patriarch-tells-papal-envoy-their-churches-should-work-together-peace-2023-06-29/> továbbá a vatikáni híradást: <https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2023-06/holy-see-cardinal-zuppi-in-moscow-to-open-paths-of-peace.html>

36 Lásd <https://www.kyivpost.com/post/19844> A papok azt követelték, hogy Onufríj hívja össze az Ukrán Ortodox Egyház – Moszkvai Patrarchátus Tanácsát, amelyben „valódi, nem pedig mulandó szakításnak kell történnie az orosz ortodox egyházzal.”

12. Volodimir Zelenskij ukrán elnök aláírta azt a törvényt, amely december 25-re helyezi át a hivatalos karácsonyi ünnepet.³⁷
13. A Moszkva-hű Ionafan metropolitát 5 év börtönbüntetésre ítélték.³⁸
14. 2023. augusztus 8-án a pápa „fokozott diplomáciai tevékenységet” jelentett be Ukrajnához (béketeremtés), az éghajlatváltozáshoz és a vallási párbeszédhez („iszlám elérése”) kapcsolatban.³⁹
15. „Nem vagytok egyedül” – szólott Pietro Parolin bíboros (a Szent-szék államtitkára) 2023. szeptember 5-én Rómában az Ukrán Görögkatolikus Egyház szinódusának püspökeihez.⁴⁰
16. 2023 szeptemberének végén a moszkvai központhoz hű ukrán ortodox egyháztestet akarta a kijevi parlament törvényi úton megszüntetni – ehhez azonban nem volt meg a parlamenti többség.
17. 2023 szeptemberében négy férfit börtönöztek be a katonai szolgálat megtagadása miatt Oroszországban – nem voltak hajlandók Ukraj-

37 Mindez az orosz hagyományokkal való szakítást is jelenti. Lásd: <https://apnews.com/article/russia-ukraine-war-christmas-orthodox-church-calendar-b658c9ebecc91a470866c34b1c1847eb>

38 Az alábbi bűncselekmények miatt ítélték el: Büntető Törvénykönyv 109. cikk, 2. rész (az alkotmányos rend erőszakos megváltoztatására vagy megdöntésére, illetve az államhatalom megragadására irányuló intézkedések); 110. cikk, 1. rész (Ukrajna területi integritásának és sérthetetlenségének megsértése); 161. cikk, 2. rész (a polgárok egyenlőségének megsértése faji, nemzeti, regionális hovatartozásuk, vallási meggyőződésük, fogyatékoságuk és egyéb kritériumok alapján). Lásd: <https://risu.ua/en/metropolitan-of-the-uoc-mp-sentenced-to-5-years-in-prison-for-anti-state-activitiesn141583>

39 Lásd <https://cruxnow.com/vatican/2023/08/pope-announces-flurry-of-diplomatic-activity-in-coming-months> A pápa valóban aktív; összefoglaló cikket olvashatunk az ukrainai háborúval kapcsolatos tevékenységéről az alábbi oldalon: <https://talkabout.iclrs.org/2023/09/22/the-pope-and-the-war/>

40 Az államtitkár teljes beszédét lásd: https://risu.ua/en/you-are-not-alone---vatican-secretary-of-state-addresses-ugcc-synod-bishops_n142344 A görögkatolikus közösséghez lásd továbbá Németh Tamás Márk bécsi professzor „vendéghírását” a következő oldalon: <https://talkabout.iclrs.org/2023/09/18/the-ukrainian-greek-catholic-church-the-pope-francis>

- nában harcolni, embert ölni, mindezt kimondottan vallási alapon.⁴¹
18. 2023. október 19-én az Ukrán Parlament megszavazta azt a törvényt, ami gyakorlatilag – jogi értelemben – megszüntette az Onufrij metropolita által vezetett ortodox közösséget.⁴²
 19. 2023. december 7-én Oroszország a Zaporizzsja régió megszállt területeire vonatkozó rendeletében betiltotta a görögkatolikus közösségeket és a katolikus Caritas-szolgálatokat.⁴³
 20. Ukrajna először – hivatalos állami ünnepnapként – december 25-én ünnepelte a karácsonyt – szakított ebben is Oroszországgal.⁴⁴
 21. Az Orosz Ortodox Egyház TV-csatornája EU-s szankciók alá került, a 12. szankciós csomag részeként.⁴⁵
 22. Az egyházból való kizárással fenyegettek meg egy ismert papot Oroszországban, mert nem volt hajlandó a háborús győzelemért imádkozni.⁴⁶
 23. 2024. január 24-én egy nagy kijevei sajtótájékoztató keretében, szakértők az orosz megszállók által vallási közösségek ellen elkövetett bűncselekményekről számolnak be.⁴⁷

Itt állunk most 2024 januárjában. A fenti pontokat olvasva több

41 Lásd: https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2865

42 Lásd: https://apnews.com/article/ukraine-parliament-orthodox-church-russia-kyiv-moscow_d7bf799f70c490e90099472f86517df4

43 Lásd: <https://www.ucanews.com/news/russia-bans-ukrainian-greek-catholic-church-catholic-ministries/103517> Ok: állítólag lőfegyvereket tároltak a templomokban és „szakadár” írásokat terjesztettek a közösségek.

44 Lásd: <https://apnews.com/article/ukraine-christmas-russia-december-25-orthodox-church-156090c4c2c832dd0d7a58613e8d2877>

45 Lásd: <https://hrwf.eu/eu-russia-tv-channel-of-the-russian-orthodox-church-under-eu-sanctions/>

46 Lásd: <https://www.reuters.com/world/europe/russian-orthodox-priest-faces-expulsion-refusing-pray-war-victory-2024-01-13/>

47 Forrás: https://risu.ua/en/in-kyiv-experts-provided-evidence-of-the-occupiers-crimes-against-religious-communities-and-violations-of-international-humanitarian-law_n145805

dolog is megfogalmazódhat az emberben kutatóként, politológusként és teológusként egyaránt. Először is: a vallás részévé vált ennek a háborúnak. Oroszországban Kirill pátriárka kijelentései megerősítik az orosz társadalom militarizálását, a háború támogatását, miközben Ukrajnában az Oroszországtól való „spirituális függetlenség” bevezetésének törvényhozási folyamatában a vallás eszközzé vált. Ez utóbbira Lucian N. Leustean egyértelműen rámutat. Másodszor – úgy tűnik –, hogy a háborúnak ideológiai oldalról van egy vallási vetülete – talán ezt helyesebb inkább vallási terminológiával megfogalmazott ideológiai vetületnek hívni. Az oroszok spirituális háborúnak tekintik a harcukat, míg az ukránok a hazájukon túl a Nyugatot és a „liberális keleti ortodox világot” védik. Ez utóbbi toposzt megtalálhatjuk az amerikai szerzőknél, illetve az Egyesült Államokban élő ortodox értelmiségieknél is.⁴⁸ Harmadszor – Lucian N. Leustean szavait felidézve – a béketeremtésnek (a politikának és a diplomáciának egyaránt) figyelembe kell vennie a vallás sokrétű szerepét is. Nem utolsósorban azért is, mert a vallási diplomácia, „a nemzeti és nemzetközi párbeszéd informális, hit alapú hálózata, a vallási szimbolizmus és a vallási karizma eredményt hozhat ott, ahol a politikai és katonai utak nem képesek erre.”⁴⁹ Azaz, „a vallás intézményesített formában és megélt közösségként fokozhatja a konfliktusokat, de a békés megoldások felfedezésének eszköze is lehet.”⁵⁰

48 Érdemes elolvasni Maureen Perrie professzor írását, aki Kirill szóhasználatát részletesen bemutatja. Legjellemzőbb fordulatok: „hazánk harcban áll a globális gonosz ellen” és „az Antikrisztus mozgalma ellen, amely képes elpusztítani mind az egész világot, mind Oroszországot.” Kirill azt állította, hogy az Antikrisztus minden ereje Oroszország ellen irányul, mert az a „visszatartó erő”, amelyet a Szentírás említ az Antikrisztus világban való megjelenésével kapcsolatban. Lásd: <https://blogs.lse.ac.uk/religionglobalsociety/2023/01/apocalypse-delayed-patriarch-kirill-on-restraining-the-antichrist-in-ukraine>

49 Lucian N. Leustean szavai a korábban idézett tanulmányából. Lásd mindehhez a vallási diplomácia lehetőségeit és korlátait, Svitlana Babynska írását: https://risu.ua/en/opportunities-and-limits-of-religious-diplomacy_n142733

50 A párbeszéd fontos – a vallások között is. Lásd *Dr. Pieter Francois (Oxfordi*

4. Befejezés

A vallás erős identitást képző erő. Emberek millióinak az életét határozza meg a hit, és annak tartalma. Fontos ez közéleti, politikai szempontból is. Azt hiszem, hogy ezzel önmagában nincs is gond. A baj ott kezdődik, amikor a közéleti kereszténység helyett az úgynevezett politikai kereszténységgel találjuk magunkat szemben, amikor a vallás – nem egyszer politikai célok mentén – instrumentalizálódik. Amikor eszközként használják politikai – akár háborús – célok érdekében, akár a retorikában, akár folyamatok legitimálásában – vagy „csak” az identitásképző erejét kihasználva emberek egymás ellen történő fordításában. Az ukrán-orosz konfliktusban mindez egyszerre igaz.⁵¹

Láthatjuk, hogy ennek a háborúnak számos vallási vonatkozása van, akár még az okokat tekintve is. A háború hatással van az ortodox világon belüli vallásdiplomáciára, maga a háború állásfoglalásra kényszeríti az egyes egyháztestek vezetőit is (lásd Kijev, Moszkva, Konstantinápoly, Róma és London megnyilatkozásait). De hatással van az Ukrajnán belüli demográfiai, vallásföldrajzi és felekezetek közötti viszonyokra is. Továbbá a háború erőfeszítéseket követel – a béke érdekében – más vallási vezetőktől (lásd Ferenc pápa megnyilatkozásait) – és még számtalan vallási vagy vallásokat is érintő aspektusa van és lehet az elmúlt két évben történeteknek.⁵² Itt csak a

Egyetem Társadalmi Kohéziót Tanulmányozó Központjának igazgatóhelyettese) írását: <https://blog.g20interfaith.org/2023/03/04/world-interfaith-harmony-week-the-role-of-religion-in-conflict-resolution-and-peacebuilding>

51 Lásd az amerikai Intitute of Peace 2023 októberében megjelent kiváló összefoglalóját: Mapping the Religious Landscape of Ukraine. Forrás: <https://www.usip.org/publications/2023/10/mapping-religious-landscape-ukraine>

52 Ferenc pápa erőfeszítéseinek van magyar vonatkozása is, legalábbis annyiban, hogy a 2023 tavaszi budapesti útja után – ahol találkozott Hilarion metropolitával is – jelentette be az egyházfő, hogy „békekövetet” küld Moszkvába és hogy ő maga – az eddigi lépései folytatásaként – a béke érdekében diplomáciai eszközökkel kíván fellépni. A pápa akár személyesen is hajlandó a béke érdekében Kijevbe és Moszkvába utazni, jelezte útban Rómába a repülőn tartott

leglényegesebbeket és a számomra érdekeseket gyűjtöttem össze és mutattam be az előírt egyíves terjedelmű tanulmányban. A fentiek és a személyes – internetes személyes – kapcsolataim is azt erősítik bennem, hogy messze van a béke, az ortodox egység és a megbékélés.

Felhasznált irodalom

2022 Report on International Religious Freedom: Ukraine. Office of International Religious Freedom. U.S. Department of State. 2023. (2023.07.07.) Forrás: <https://www.state.gov/reports/2022-report-on-international-religious-freedom/ukraine/>

2021 Report on International Religious Freedom: Ukraine. Office of International Religious Freedom. U.S. Department of State. 2022. (2022.10.17) Forrás: <https://www.state.gov/reports/2022-report-on-international-religious-freedom/ukraine/>

Arnold, Victoria: RUSSIA: Four now jailed for refusing to fight in Ukraine on religious grounds. Forrás: https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2865

Babynska, Svitlana: Opportunities and Limits of Religious Diplomacy. Forrás: https://risu.ua/en/opportunities-and-limits-of-religious-diplomacy_n142733

Cgristian, Gina: Russia bans Ukrainian Greek Catholic Church, Catholic ministries. (2023.12.08.) Forrás: <https://www.ucanews.com/news/russia-bans-ukrainian-greek-catholic-church-catholic-ministries/103517>

Keith, Clements: Dialogue or Confession? Ecumenical Responsibility and the War in Ukraine. *Journal of Anglican Studies* (2023) 21.

sajtótájékoztatóján. A metropolitával történt találkozóhoz kapcsolódóan lásd: <https://www.magyarokurir.hu/hirek/ferenc-papa-hilarion-orosz-ortodox-metropolitaval-talalkozott-budapesten>. Továbbá: <https://www.vaticannews.va/hu/papa/news/2023-05/ferenc-papa-hilarion-ortodox-metropolita-talalkozo-budapest.html>, illetve: <https://www.origo.hu/nagyvilag/20230501-ferenc-papa-a-vatikan-ukrajnai-bekemisszioban-vesz-reszt.html>

- Cambridge. 246–259. o.
- Leuestean, Lucian N.: Is Russia's Invasion of Ukraine still a Religious war? (2023.02.08.) Forrás: <https://blogs.lse.ac.uk/religionglobalsociety/2023/02/is-russias-invasion-of-ukraine-still-a-religious-war/>
- Luchenko, Ksenia: Why the Russian Orthodox Church Supports the War in Ukraine (2023.01.31.) Forrás: <https://carnegieendowment.org/politika/88916>
- Kelemen Ida: Vallási közösségek jogállása – EU tagállamok. MKOGY. Budapest. 2011.
- Manenkov, Kostya: Russian Orthodox priests face persecution from state and church for supporting peace in Ukraine. (2023.08.12.) Forrás: <https://apnews.com/article/russia-orthodox-church-defrocked-priests-ukraine-war-21660b57105a95a04e6321fb8baffa9e>
- Mapping the Religious Landscape of Ukraine. Institute of Peace, 2023 Forrás: <https://www.usip.org/publications/2023/10/mapping-religious-landscape-ukraine>
- Maureen, Perrie: Apocalypse Delayed: Patriarch Kirill on Restraining the Antichrist in Ukraine. (2023.01.26.) Forrás: <https://blogs.lse.ac.uk/religionglobalsociety/2023/01/apocalypse-delayed-patriarch-kirill-on-restraining-the-antichrist-in-ukraine>
- Morina, Engjellushe – Wilson, Andrew: Russia, Ukraine, and the Orthodox church: Where religion meets geopolitics and war. (2022.06.23.) Forrás: <https://ecfr.eu/article/russia-ukraine-and-the-orthodox-church-where-religion-meets-geopolitics-and-war/>
- Németh Tamás Márk: The Ukrainian Greek Catholic Church, Pope Francis, and Russia's War against Ukraine. (2023.09.18.) Forrás: <https://talkabout.iclrs.org/2023/09/18/the-ukrainian-greek-catholic-church-the-pope-francis>
- Pieter, Francois: World Interfaith Harmony Week: The Role of Religion in Conflict Resolution and Peacebuilding. (2023.03.04) Forrás: <https://blog.g20interfaith.org/2023/03/04/world-in->

terfaith-harmony-week-the-role-of-religion-in-conflict-resolution-and-peacebuilding

Smith, Peter: Ukraine's parliament advances bill seen as targeting Orthodox church with historic ties to Moscow. (2023.10.20) Forrás: <https://apnews.com/article/ukraine-parliament-orthodox-church-russia-kyiv-moscow-d7bf799f70c490e90099472f86517df4>

Trevelyan, Mark: Russian Orthodox priest faces expulsion for refusing to pray for war victory. Forrás: <https://www.reuters.com/world/europe/russian-orthodox-priest-faces-expulsion-refusing-pray-war-victory-2024-01-13/>

Vovk, Dmytro: Russia's Invasion of Ukraine and Religious Freedom: Dmytro Vovk's Testimony before the USCIRF (2023.03.24.) Forrás: <https://talkabout.iclrs.org/2023/03/24/dmytro-vovks-testimony-before-the-uscirf>

Conclusion of the Religious Expert Examination of the Statute on Governance of the Ukrainian Orthodox Church for the presence of ecclesiastical and canonical ties with the Moscow Patriarchate. (2023.02.03.) Forrás: https://risu.ua/en/conclusion-of-the-religious-expert-examination-of-the-statute-on-governance-of-the-ukrainian-orthodox-church-for-the-presence-of-ecclesiastical-and-canonical-ties-with-the-moscow-patriarchate_n136436

Statement by Patriarch Kirill on the war in Ukraine. (2022.02.24.) Forrás: <https://anglican.ink/2022/02/24/statement-by-patriarch-kirill-on-the-war-in-ukraine/>

Russian Patriarch Kirill Says Dying In Ukraine ,Washes Away All Sins' (2022.09.26.) Forrás: <https://www.rferl.org/a/russia-patriarch-kirill-dying-ukraine-sins/32052380.html>

A religious scholar explains why more Ukrainians now turn to religion. (2023.02.27.) Forrás: https://risu.ua/en/religious-scholar-explains-why-ukrainians-began-to-turn-more-to-religion_n137141

The eighth National Poll: Ukraine during the War. (2022.04.08.) Forrás: https://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/vosmoy_obschenacio

- nalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_6_aprelya_2022.html
The Orthodox Church of Ukraine now has more than 8,000 religious communities, – Metropolitan Epifaniy. 82023.01.31.) Forrás: https://risu.ua/en/the-orthodox-church-of-ukraine-now-has-more-than-8000-religious-communities---metropolitan-epifaniy_n136374
- Almost 500 religious sites were destroyed in Ukraine as a result of Russian aggression. (2023.02.03.) Forrás: <https://irf.in.ua/p/105>
- President: „We will not allow Russia to manipulate spirituality while destroying and plundering Ukrainian shrines.” Forrás: https://risu.ua/en/president-we-will-not-allow-russia-to-manipulate-spirituality-while-destroying-and-plundering-ukrainian-shrines_n137519
- Russian Orthodox head appeals against eviction of church from Kyiv. (2023.03.11.) Forrás: <https://www.reuters.com/world/europe/russian-orthodox-head-appeals-against-eviction-church-kyiv-2023-03-11/>
- Appeal of the Eastern Catholic Bishops of the United States for Peace in Ukraine. (2022.03.21-23.) Forrás: https://risu.ua/en/appeal-of-the-eastern-catholic-bishops-of-the-united-states-for-peace-inukraine_n137832
- Court places UOC MP Metropolitan Pavlo under house arrest for 60 days. (2023.04.01.) Forrás: https://risu.ua/en/court-places-uoc-mp-metropolitan-pavlo-under-house-arrest-for-60-days_n138079
- Ukrainian Parliament called for actions against Russian presence in the Inter-Parliamentary Assembly on Orthodoxy. Forrás: https://risu.ua/en/ukrainian-parliament-called-for-actions-against-russian-presence-in-inter-parliamentary-assembly-on-orthodoxy_n139857
- Ukraine: Being Church in the middle of war. (2023.06.18.) Forrás: <https://2023cecasassembly.org/article/ukraine-being-church-middle-war#contact>
- Russian patriarch tells papal envoy their Churches should work together for peace. (2023.06.29.) Forrás: <https://www.reuters.com>

- com/world/europe/russian-patriarch-tells-papal-envoy-their-churches-should-work-together-peace-2023-06-29/
Holy See: Cardinal Zuppi in Moscow to open paths of peace (2023.06.30.) Forrás: <https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2023-06/holy-see-cardinal-zuppi-in-moscow-to-open-paths-of-peace.html>
- Hundreds of Ukraine's Russian-Linked Orthodox Priests Call Moscow's Aggression 'Satanic'. (2023.07.25.) Forrás: <https://www.kyivpost.com/post/19844>
- Ukraine moves official Christmas Day holiday to Dec. 25, denouncing Russian-imposed traditions. (2023.07.29.) Forrás: <https://apnews.com/article/russia-ukraine-war-christmas-orthodox-church-calendar-b658c9ebecc91a470866c34b1c1847eb>
- Volodymyr, Yurchuk: Ukraine celebrates Christmas on Dec. 25 for the first time, distancing itself from Russia. (2023.12.26.) Forrás: <https://apnews.com/article/ukraine-christmas-russia-december-25-orthodox-church-156090c4c2c832dd0d7a58613e8d2877>
- EU/RUSSIA: TV channel of the Russian Orthodox Church under EU sanctions. (2023.12.30.) Forrás: <https://hrwf.eu/eu-russia-tv-channel-of-the-russian-orthodox-church-under-eu-sanctions/>
- In Kyiv, experts provided evidence of the occupiers' crimes against religious communities and violations of International Humanitarian Law. (2024.01.19.) Forrás: https://risu.ua/en/in-kyiv-experts-provided-evidence-of-the-occupiers-crimes-against-religious-communities-and-violations-of-international-humanitarian-law_n145805
- Pope announces flurry of diplomatic activity in coming months. (2023.08.08.) Forrás: <https://cruxnow.com/vatican/2023/08/pope-announces-flurry-of-diplomatic-activity-in-coming-months>
- The Pope and the War. (2023.09.22.) Forrás: <https://talkabout.iclrs.org/2023/09/22/the-pope-and-the-war/>
- "You are not alone," – the Vatican Secretary of State addressed the Synod of the UGCC Bishops. Forrás: <https://risu.ua/en/you->

are-not-alone---vatican-secretary-of-state-addresses-ugcc-synod-bishops_n142344

Ferenc pápa Hilarion orosz ortodox metropolitával találkozott Budapesten. (2023.04.29.) Forrás: <https://www.magyarokurir.hu/hirek/ferenc-papa-hilarion-orosz-ortodox-metropolitaval-talalkozott-budapesten>

A pápa Budapesten találkozott Hilarion metropolitával. (2023.05.02.) Forrás: <https://www.vaticannews.va/hu/papa/news/2023-05/ferenc-papa-hilarion-ortodox-metropolita-talalkozo-budapest.html>

Ferenc pápa Budapesten békemisszióra szánta el magát. (2023.05.01.) Forrás: <https://www.origo.hu/nagyvilag/20230501-ferenc-papa-a-vatikan-ukrajnai-bekemisszioban-vesz-reszt.html>

Birkás Antal¹

EP-PÁRTPROGRAMOK KERESZTÉNY SZEMMEL

Az Európai Néppárt (EPP) választási programjai és egyéb EPP-dokumentumok vizsgálata – a kereszténység és a Szentírás nyomában

1. Bevezetés

Az EP-választások előtt néhány hónappal érdemes elővenni a korábbi választásokon komoly eredményt elért nagy, európai szintű pártcsaládok választási kampányprogramjait és e közösségek sorsfordulók alkalmával (pl. az Európai Unió nagy 2004-es bővítése vagy éppen az EU-s szintű alkotmányozási folyamat) megfogalmazott kongresszusi dokumentumait. Így tettem, és a talált választási programok közül alapvetően az Európai Néppárt anyagait elemzem ebben a tanulmányban.² Mindezt két évtizedet átfogva teszem – elsősorban a terjedelmi korlátok miatt.³

- 1

habilitált egyetemi docens, a KRE ÁJK oktatója. Kutatási területe az állam és egyház kapcsolata Európában, vallás és politika, protestáns politikai filozófia, brit politika.
- 2 A legtöbb dokumentum választási program, de vannak köztük nagy néppárti találkozók születetett írások is, olyanok, melyek a párt általános irányelveit foglalják össze egy adott „történelmi” helyzetben, így például a bukaresti találkozó anyaga.
- 3 A szűkítés önkényes – alapvetően terjedelmi okok miatt. A konkrét csoport kiválasztása pedig személyes: egyetemistaként néppárti ösztöndíjjal volt lehetőségem az Európai Parlament munkájába betekintnem, Dr. Becsey Zsolt EP-képviselő – jelenleg kollégám – gyakornokaként. Az Európai Néppárt választása ilyen értelemben magától értetődő volt a számomra, és a kíváncsiság is, amellyel a témához közeledtem – politológusként és teológusként egyaránt.

Alapvetően nem mély tartalmi elemzést végeztem – bár a kontextust mindig vizsgáltam, vizsgálom –, hanem bizonyos kifejezések meglétét kutattam. Az első kérdés ekként merült fel a számomra: Megjelenik-e konkrét utalás a kereszténységre és a Szentírásra az általam vizsgált dokumentumokban? A második kérdés esetében olyan értékek meglétét vizsgáltam, melyek akár keresztény értéknek is tételezhetők. Ezek: a család, a szolidaritás és a szubszidiaritás. Ezek az értékek a keresztény társadalmi gondolkodás – benne a protestáns szociáletika – számára fontosak, keresztény értékek vagy kimondottan a keresztény tanításból eredeztethetők.⁴

Az első kérdés (olvasat) azért lényeges, mert ott, abban az esetben konkrét, tényleges utalás van a kereszténységre, amely egy adott politikai közösség identitása, a keresztény gyökerek/hagyomány felvállalása miatt fontos.

A többi érték esetében (család, szolidaritás, szubszidiaritás) érhet bennünket kritika, hiszen ezek az értékek tekinthetők kereszténynek – bár vannak, akik ezt vitatják, és „általános” értéknek tételezik őket vagy azok eredetét (pl. szubszidiaritás vagy szolidaritás) máshonnan származtatják. De ezek az értékek keresztény gondolkodásban – mind a római katolikus társadalmi tanításban, mind pedig a protestáns szociáletikában – hangsúlyosak, így ezek vizsgálata indokolt. Az elvégzett elemzés alapján kijelenthető: a keresztény és/vagy bibliai gyökerek felvállalása elenyésző, a többi érték esetében azonban több hivatkozást, több tartalmat találunk.

A terjedelemmel – és ebből fakadóan – módszertannal is kapcsolatos záró megjegyzés: mivel egy ív áll rendelkezésemre, a vizsgált dokumentumok számát kénytelen voltam csökkenteni. Az eredetileg tervezett – és megtalált – 19 néppárti dokumentumból jelen tanulmányomban nyolcat vizsgáltam.⁵

4 Lásd az EU-s terminológiában is oly fontos szubszidiaritást, amely a katolikus társadalmi tanításból ered (katolikus enciklikák).

5 Jó lett volna – az eredeti elképzeléseimnek megfelelően – mindegyik politikai közösség szövegeit megvizsgálnom, de ez egy ív terjedelmében még egy közösség

1. Christlich Demokratische Union (Kereszténydemokrata Unió): „On the way to the 21st Century” – A CDU 1999-2004 közötti akcióprogramja (CDU, 1999-2004, 43. o.)

Érdemes az egyik nagy – nemzeti szintű – politikai közösség Európával kapcsolatos akcióprogramját is szemügyre vennünk bevezető kitekintésként, és innét indítanunk a néppárti szövegek olvasását. Sokak számára volt ez a szöveg tájékozódási pont az ezredforduló környékén, és nem csak az Európai Néppárt esetében igaz ez.

*Christian, Christianity*⁶ (2)

Az alapvető értékekhez kapcsolódóan beszél a szöveg a keresztény örökségről,⁷ illetve lásd a dokumentum 2. oldalát, ahol Európa alapjához kapcsolódóan hivatkoznak a kereszténységre. „Europe was built on the foundation of common Christian and humanist values” – olvashatjuk a dokumentumban⁸, azaz, Európa a közös keresztény és humanista értékek alapjára épült.

Biblie, biblical (0); family (18)

Az akcióprogramban – amelyet együtt kell nézni a XII. CDU Pártkongresszuson elfogadott szöveg családokkal is foglalkozó pártdokumentumával – másfél tucatszor említik a családokat – amely önmagában is figyelemre méltó, főként úgy, hogy például a European Free Alliance (Európai Szabad Szövetség) későbbi (2009-es, 2014-es és 2019-es választási kampányprogramjai) mindössze háromszor említik a családot.⁹

esetében is csak nehezen volt teljesíthető. Kitekintésként azonban három nem néppárti szöveget is vizsgáltam.

6 Nem számítva a pártközösség nevében lévő „c”-t:

7 Lásd a vizsgált szöveg 24. oldalát.

8 Lásd a CDU akcióprogramjának 2. oldalát.

9 Persze, sok más dologgal is foglalkoznak a fent említett EFA-dokumentumok,

Maga a fogalom egyébként a legkülönfélébb szövegekörnyezetben kerül elő, így például az agrárvilággal kapcsolatban,¹⁰ az ún. európai szociális modellhez kapcsolódóan¹¹ vagy éppen a nők és férfiak egyenlőségével és a vasárnap fontosságával kapcsolatban.^{12, 13}

A dokumentum önálló fejezetet/pontot szentel a családok szerepének.¹⁴ De a család fogalma előjön az oktatáshoz/neveléshez kapcsolódóan,¹⁵ valamint a droghoz, szenvedélybetegségekhez kapcsolódóan is a megelőzéssel összefüggésben.¹⁶ A menedékkérők családgyejesítésével is foglalkozik a dokumentum.¹⁷

Solidarity (17)

A keresztények számára is fontos a fogalom. Ez jól tükröződik a CDU-szövegben is.¹⁸ Így például szolidaritásra van szükség a menekültek és a (politikai) üldözöttek irányában.¹⁹ Magát a szolidaritást egyébként az igazsághoz vagy éppen a szabadsághoz hasonlóan uni-

amelyek kapcsolhatóak a családhoz, de maga a fogalom ezekben a dokumentumokban „gyengén” szerepel. A fenti rácsodálkozás még akkor is igaz, ha arányosítjuk a dokumentum terjedelmét.

10 Lásd az akcióprogram 10. oldalát.

11 Lásd az akcióprogram 20-21. oldalát.

12 Lásd az akcióprogram 20-22. oldalait.

13 A dokumentum 22. oldala szerint a Néppárt számára a vasárnap speciális minőséget jelent, az a közös meditáció és a családok napja, illetve a pihenés – és természetesen ünnepnap is a keresztény világban (a keresztények e napon Jézus feltámadására emlékeznek).

14 Lásd a szöveg 23. oldalát.

15 Lásd az akcióprogram 25. oldalát.

16 Lásd az akcióprogram 32. oldalát.

17 Lásd az akcióprogram 35. oldalát.

18 A szöveg írói több esetben inkább a szubszidiaritásra gondolhatnak – miközben fogalomként a szolidaritást használják itt is (így például CDU, 1999-2004 AP, 3. oldal első bekezdése).

19 Lásd az akcióprogram 3. oldalát.

verzális értéként definiálja a szöveg.²⁰ Maga a fogalom előjön még az intézményi reformhoz,²¹ a pénzügyekhez²² és a bővítést elősegítő társadalmi és gazdasági kohézióhoz kapcsolódóan is.²³ Maga a fogalom a terrorizmus elleni harcban is szerepel „politikai szolidaritás” formában.²⁴

Külön olvashatunk az ún. közösségi szolidaritásról, egyén és a közösség kapcsolódásairól,²⁵ illetve a közösség Ázsia-politikájában és a menekültekkel kapcsolatos elképzeléseiben is fontos szerephez jut a szolidaritás értéke.²⁶

Hangsúlyos a szövegben a szegénység és a társadalmi kirekesztettség elleni harc is – négy teljes pontot szántak e témának a szöveg írói.²⁷

Subsidiarity (12)

Maga a fogalom viszonylag gyakran fordul elő a szövegben. Alapértékként tekint a szöveg a szubszidiaritásra! „A szubszidiaritás elvének szigorú alkalmazása szükséges és elengedhetetlen. Polgárbarát Európára van szükségünk; olyanra, amely tiszteletben tartja a regionális, a politikai és a társadalmi különbségeinket, és amely védi az európai regionális identitást, a kultúrát és az életmódot – a maguk sokszínűségében. A cél az, hogy világosan lássuk azt, hogy hogyan oszlanak meg a felelősségi körök az európai, a nemzeti, a regionális és a helyi szintek között.” – olvashatjuk a szövegben.²⁸ Különösen is az utolsó mondatra hívom fel a figyelmet, ami tulajdonképpen

20 Lásd az akcióprogram 3. oldalát.

21 Lásd az akcióprogram 6. oldalát.

22 Lásd az akcióprogram 9-10. oldalait.

23 Lásd az akcióprogram 12. oldalát.

24 Lásd az akcióprogram 32. oldalát.

25 Lásd az akcióprogram 20. oldalát.

26 Lásd az akcióprogram 35. és 39. oldalait.

27 Lásd az akcióprogram 22. oldalát.

28 Lásd az akcióprogram 6. oldalát.

jól megragadja a fogalom lényegét. Nem véletlen, hogy a fogalom előjön a készülő Alkotmányhoz kapcsolódóan is a döntéshozattal és az intézményekkel összefüggésben.²⁹

A fogalom a vallási közösségek és más világnézeti közösségek értékekkel kapcsolatos dialógusba történő bevonásánál is szerepel.³⁰ De számos további bekezdésben olvashatunk a szubszidiaritásról (szociális modell, munkahelyteremtés, oktatás/nevelés, tandíj és ösztöndíjak a felsőoktatásban).

2. Európai Néppárt (European People's Party): A Constitution for a Strong Europe. EPP Congress Document, 2002. október 18. (EPP, Congress Document, 2002, 14. o.)

A CDU programját követően igyekszem az Európai Néppárt esetében kronologikusan haladni, a csatlakozásunkat közvetlenül megelőző szövegtől a legutóbbi, 2019-es választások szövegéig minden állomásnál (választásnál, nagyobb stratégiai anyagot is megfogalmazó gyűlésnél) megállni, adott szöveget szemügyre venni.

Az Estorilban elfogadott kongresszusi dokumentum a készülő Európai Unió alkotmányához kapcsolódott. Átfogó jellege miatt a keresett fogalmaink (keresztény, kereszténység, bibliai, Biblia, család, szolidaritás és szubszidiaritás) többször is előfordulnak, különböző kontextusban, így például egy egész fejezetet szentel a dokumentum a „praktikus” szubszidiaritásnak és szolidaritásnak (maga a dokumentum fogalmaz ekként).

Az alapítókra – köztük számos kereszténydemokratára – hivatkozva tartja fontosnak a közösség az alkotmányozás folyamatában való részvételt, ami egyszerre köteleesség és kihívás a kereszténydemokra-

29 Lásd az akcióprogram 6. oldalát.

30 Lásd az akcióprogram 9. oldalát: „a szubszidiaritás alapján az Uniónak tiszteletben kell tartania és garantálnia kell az elismert vallási és világnézeti szervezetek szerepét a közösségen belül.”

ták számára.³¹ Lássuk az eredményt – a keresztény gyökerekre való konkrét utalást! Nem számítva a „Christian Democrats” kifejezést, az előfordulások száma a következőképpen alakul:

Christian, Christianity (0); Bible, biblical (0); family (1) – ez utóbbi a politikai közösségre (pártra), a kereszténydemokratákra utal családként.

A keresztény/kereszténység, a Biblia/bibliai és a család kifejezések esetén egyetlen „találatunk” van, de más a helyzet a szubszidiaritás és a szolidaritás fogalmak esetében. A 14 oldalas dokumentum második része gyakorlatilag e két fogalomra van felfűzve, jó három oldalon keresztül.³² Néhány megállapítás röviden: a szöveg – különböző értékekhez kapcsolódóan, így pl. demokrácia, jog uralma, szociális piacgazdaság – a szolidaritás erkölcsi kötelességéről, illetve a cselekvés fontosságáról beszél.³³ A szubszidiaritáshoz kapcsolódóan pedig a kompetenciák Uniós szintű és tagállamok közötti megosztásáról beszél, amely a Néppárt szerint az egyetlen lehetőség a kihívásokkal szembeni helytállásra – ilyen értelemben az Unió és a tagállamok nem egymással szemben állnak, hanem egymás segítségére szorúlnak. Ez utóbbi logikájával összefüggésben lásd az alábbi sorokat: „Ezért a kérdés nem a szuverenitás feladása, hanem éppen ellenkezőleg: a cselekvőképességünk helyreállítása a politika egyes területein. A demográfiai változások és a világ más régióinak gyors fejlődése miatt ez erősödni fog. Sok esetben valójában csak egyetlen lehetőségünk lesz: összefogni egy csapatban, közös fellépéssel, vagy nem összefogni, egyedül maradni és marginalizálódni. Ma számos területen a

31 Lásd a dokumentum 4. oldalának nyolcadik pontját. Konkrét „elfogadási menetrendet” is megfogalmaz a dokumentum.

32 A dokumentum második fejezetének a címe: „Practical Subsidiarity and Solidarity: The distribution of competences between the European Union and Member States.” Azaz, a szöveg egy önálló részt szentel a praktikus szubszidiaritásnak és szolidaritásnak, a kompetenciák megosztásának.

33 Lásd a hivatkozott dokumentum 10. pontját!

hatáskörök megoszlanak a tagállamok és az Európai Unió között. A szubszidiaritás elvének szigorú betartásával szeretnénk a szakpolitikai területeknek a szintek közötti meghatározását. Ez az egyetlen módja annak, hogy lépést tartjunk a többi fejlődő globális régióval, és hogy sikeresen megújítsuk az európai modellt.” A tagállamok azonban megkerülhetetlenek.

A dokumentum 20. pontja a készülő Európai Unió Alkotmány preambulumaéhoz kapcsolódóan a vallási örökség fontosságát hangsúlyozza.

Maga a dokumentum – annak szolidaritásra és szubszidiaritásra épülő második fejezete – viszonylag sokat beszél Európa kulturális sokszínűségéről is, illetve ehhez kapcsolódóan az elfogadásáról, egymás tiszteletéről. Egy jellemző gondolat ehhez kapcsolódóan: „a kulturális sokszínűség az európai konstrukció demokratikus és kulturális sarokköve.”³⁴

A szolidaritás a későbbi fejezetekhez kapcsolódóan is előkerül, például az intézményi reformokhoz kapcsolódóan – lásd az intézményekhez kapcsolódó pontok utáni 52. pontot.

3. Európai Néppárt: For a Europe of the Citizens: Priorities for a Better Future (“Rome Manifesto”), (EPP, Rome Manifesto, 2006)

A dokumentum születése előtt két évvel csatlakoztunk az Európai Unióhoz, kilenc másik állammal együtt – egy hosszú folyamat eredményeként, amely Magyarország esetében az Európa Megállapodás aláírásával kezdődött 30 évvel ezelőtt. Ez a dokumentum e nagy, 2004-es bővítés után keletkezett. Nem választási program, de irányadó

³⁴ Lásd a dokumentum 25. pontját. Továbbá számunkra – magyar szempont – is fontos két gondolat: az anyanyelv része a kulturális sokszínűségnek, továbbá: a közösség bátorítja a tagállamok együttműködését. E felfogással élt a brüsszeli élthez hamarosan csatlakozó magyar Néppárti Delegáció is – saját (akkori) brüsszeli (EP-s) gyakornoki tapasztalataim alapján is mondhatom ezt. Öröm és büszkeség volt ezt akkor látni.

kiáltvány, amelynek a munkájában a magyar néppárti delegáció is részt vett – az egyik legnagyobb néppárti csoportosulásként. Érdeemes szemügyre venni ezt a dokumentumot is!³⁵

Bible, biblical (0), Christian, Christianity (2)

Ez utóbbi kifejezés (Christian) kétszer is előfordul a szövegben, még hozzá mindkétszer hangsúlyos gondolatokkal összefüggésben. Elsőként Európa szellemi gyökereivel, illetve a párt alapállásával kapcsolatban említi a zsidó-keresztény örökséget – majd egészíti azt ki a klasszikus örökséggel és a humanizmussal, illetve a felvilágosodás hagyatékával (5. oldal). A szöveg 10. oldalán pedig az ún. Európai Szociális Modellhez kapcsolódóan említi a szöveg a kereszténységet, rögzítve, hogy annak – a sajátos európai modellnek – a gyökerei a keresztény társadalmi tanításban keresendők. Több konkrét hivatkozást, utalást azonban nem találunk a szövegben.

Family (6)

A család szó számszerűen 6 alkalommal fordul elő a szövegben – mondhatnánk, hogy nem túl sok. Ezek a mondatok azonban szintén hangsúlyosak és a politikai közösség identitása szempontjából is lényegesek.

A családdal összefüggésben a dokumentum 5. oldala hangsúlyozza a történelmi vallások és az egyházak irányt mutató szerepét, és aláhúzza, hogy e terület a jövőben is tagállami hatáskörben kell, hogy maradjon. A szöveg a demográfiához kapcsolódóan is beszél a családok fontosságáról (8. és 10. oldalak). Természetesen a dokumentum szólt a nagy bővítés (10 új állam csatlakozása 2004-ben) pozitív következményeiről, a kibővített Európára Unióra családként utal.

35 Lásd: Az EPP elfogadja a „Római Kiáltványt”, amely kiemelt intézkedéseket javasol az EU számára. Forrás: <https://agenceurope.eu/en/bulletin/article/9165/1>

Solidarity (12), Subsidiarity (9)

Mindkét fogalom – a perszonalizmussal karöltve – gyakran előkerül a szövegben, épp a „polgárok Európája” koncepcióhoz kapcsolódóan, így például a dokumentum 4. oldalán. Vagy éppen – megint csak – a Néppárt önmeghatározásához kapcsolódóan. Ez utóbbihoz kapcsolódóan a legfontosabbak – csak az elveket kiemelve e helyen a dokumentum 5. oldalán olvashatókból: az Európai Néppárt gazdag és sokszínű politikai kultúrája jellegzetes példája magának Európának is. Továbbá – szintén az 5. oldalról: „Az EPP tagpártjait – melyek a legkülönbözőbb politikai hagyományokból érkeznek – egy sor alapvető érték és elv köti össze: az emberi személy méltósága, a szabadság és a felelősség, az alapvető egyenlőség, az igazságosság, a szubszidiaritás és a szolidaritás.”

A szubszidiaritás a gyakorlatban is vezérlő elve a közösségnek. Az akkor bővülő Európai Unió számára ez nem csak elméleti kérdés volt. Ezzel kapcsolatban érdemes főszövegben idéznünk a dokumentum legfontosabb vonatkozó megállapítását: a néppárti közösség tagjai a hatáskörök megosztását követelik, és a szubszidiaritást komolyan véve a közösségi szint mellett a tagállamokra és a regionális, lokális közösségekre is számítanak. Mindez a közösség méretével, a hatékonysággal és a pénzügyekkel, költségvetéssel is összefügg.³⁶

Számos pontot lehetne még megemlíteni: egy biztos, a szolidaritás és a szubszidiaritás értéke határozottam megjelennek az Európai Néppárt programjában ekkor, a nagy 2004-es bővítést követően – gyakran épp a bővítéssel, a hatékonysággal és a „polgárközelibb” Európával összefüggésben.

36 Lásd a dokumentum 5-6. oldalait.

4. Európai Néppárt: EPP Platform, 2012 (EPP, Bukaresti EPP Platform, 2012, 53. o.)

2012 őszén a néppárti kongresszust – amelyet háromévente rendeznek meg – Bukarestben tartották. A rendezvény körülményei érdekesek voltak: a hatalomba 2012 nyarán visszatért Traian Băsescu ekkorra újra elnök, illetve az Európai Szocialisták a Bukarestbe tervezett kongresszusukat „jogállami okok” miatt lemondták – helyette érkezett a Néppárt, igaz, ők már egy évvel korábban döntöttek a helyszínről. A rendezvényen a magyarok is részt vettek – ekkor már másfél EP-ciklus tapasztalataival a hátuk mögött. A 2012-es dokumentum legfontosabb értékei az alábbiak:

Bible, biblical (0), Christian, Christianity (10), a közösségre utaló meghatározásokkal együtt, így pl. „kereszténydemokraták” (12)

Az értékekhez kapcsolódóan hangsúlyosan jelenik meg a keresztény emberkép. Lásd a szöveg 006. pontját: „Ezek az értékek a következők: az emberi élet méltósága létezésének minden szakaszában, továbbá a szabadság és a felelősség, az egyenlőség és az igazságosság, az igazság, a szolidaritás és a szubszidiaritás. A keresztény emberkép ezeknek az értékeknek a kiindulópontja.” A szöveg külön hangsúlyozza az istenképűségünket. Mindezt fontosnak tartja megemlíteni a férfi és a nő egyenlőségéhez, illetve minden ember egyediségéhez kapcsolódóan is.³⁷

A közösség önképéhez is hozzátartozik a kereszténységre – és ami még fontosabb, konkrétabb – az evangéliumra való konkrét utalás. Lásd a szöveg 13. oldalát: „az evangéliumi látásmód (és a keresztény értékek) valamint az itt felsorolt értékek – mint amilyen pl. a szabadság vagy éppen az emberek egyenlősége – között kapcsolat áll fenn.” Az utóbbiak az evangéliumi gyökerek nélkül elképzelhetetlenek.

³⁷ Lásd a dokumentum 5. oldalát.

További nagyon hangsúlyos gondolat – elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt – állam és egyház elválasztásának az értéke, ugyanakkor a dialógus fontossága a felek között, illetve már itt, ekkor hangsúlyosan előkerül a vallásszabadság értéke mellett az üldözött vallási közösségek helyzete, elsősorban a keresztény közösségeké.³⁸ Mindez a vallás és politika önálló fejezeten belül került bemutatásra.

A fentebb írtakat – a párbeszéd jegyében – türelemmel mások iránt más formában is megismétlik.³⁹ A hivatkozás (lásd a dokumentum 17. oldalát) e dokumentum esetében is előjön a sokszínűséggel összefüggésben. E pontnál az iszlám fontosságát is hangsúlyozzák a szöveg szerzői: a kereszténységen és a zsidó gyökereken túl más vallási hagyomány – jelesül az iszlám – is a sokszínűség része.

A szöveg beszél a teremtett világ megóvásáról is – a szóhasználat szintén figyelemreméltó e tekintetben.

38 Lásd a dokumentum 13. oldalát: „Ugyanakkor hangsúlyozzuk az egyház és az állam szétválasztását, és azt, hogy különbséget kell tenni az egyház és az állam társadalomban betöltött szerepe, valamint a vallás és a politika között. Az evangélium nem politikai platform. A fenti megkülönböztetés azonban soha nem indokolhatja az egyházak kizárását a közéletből, és nem vezethet a politikai és a vallási szféra közötti folyamatos párbeszéd és egymásra hatás szükségességének tagadásához, illetve annak leértékeléséhez. Ezt a párbeszédet meg kell erősíteni! Az Európai Néppárt üdvözli az Európai Unió működéséről szóló szerződés 17. cikkét, és azt kulcsfontosságúnak tekinti a keresztények és más vallási csoportok üldözésének kérdésében. A vallásszabadság, beleértve az áttérés vagy a vallástalanság jogát is, egyenrangú a többi alapvető emberi joggal.”

39 Lásd a dokumentum 14. oldalát, amely nyitottságot mutat más hagyományok felé is: „Civilizációnk görög-római és zsidó-keresztény gyökereinek, valamint a felvilágosodásnak mint inspirációs forrásnak az elismerésével alapvetően felekezeti kötöttségek nélküli értékpártként kívánjuk pozícionálni magunkat. Ez egyaránt érvényes mindazokra, akik hisznek Istenben, mint az igazság, az igazságosság, a jó és a szépség forrásában, és akik hisznek abban, hogy az emberiség hivatott hozzájárulni Isten teremtő és szabadító munkájához, mind pedig azokra, akik nem osztják ezt a hitet, de tiszteletben tartják ugyanazokat az egyetemes értékeket, amelyek más forrásokból eredeztetnek.” A kereszténységre való utalás más pontokon is előkerül még, így például annál a gondolatnál, hogy Európa az értékek uniója is (26. oldal).

Family (23)

A család fogalma hangsúlyosan fogalmazódott meg a dokumentumban – lásd a szöveget a 17. oldaltól. Mindez elsősorban a demográfiához kapcsolódóan.

A családdal összefüggésben a szöveg szól a családon belüli szocializáció fontosságáról – többek között arról is, hogy a családban tanulunk meg szeretni, elfogadni, szolidárisnak lenni –, beszél a generációk közötti szolidaritásról, a gyermekvállalás segítéséről és az abortusz elutasításáról, a hosszabb és egészségesebb élet (amely természetesen érték) jóléti rendszerekre gyakorolt kihívásairól.

Solidarity (38), subsidiarity (16)

Az általam figyelt értékek/kifejezések közül a leggyakoribb – de talán más fogalmakat is figyelembe véve ezek lennének a legerősebbek egy elképzelt „szófelhőben”. A két fogalom összesen 54 alkalommal kerül elő az 53 oldalas szövegben.

Persze fontos a kontextus és a tartalom. Ennél a két fogalomnál ezeket is feltérképeztem. Fontos látni, hogy milyen összefüggésben és hogyan kerülnek elő ezek a kifejezések a szövegen belül.

Egyrészt alapértékként tekint a dokumentum a szolidaritásra – szembe állítva például a libertárius hagyománnyal az EPP politikai közösségét, illetve az általa vitt politikát, de beszél róla az autonómiával és a felelősségvállalással összekötött szabadsághoz kapcsolódóan is.

Összeköti a szolidaritást az igazságossággal is a manifesztó: „a szolidaritás az emberek kölcsönös függőségének és egymásra utaltságának a tudatosítását jelenti; igazságosság és szolidaritás elválaszthatatlanok.”⁴⁰ De hivatkozik rá akként is, amit általában a hétköznapi életben e kifejezés alatt élünk: odafordulás a szükségben lévőkhez vagy ahogy azt a dokumentumban olvashatjuk: az erőseknek segíteniük kell a

40 Lásd a dokumentum 8. oldalát.

szükségben lévőket; a rászorulóknak viszont erőfeszítést kell tenniük annak érdekében, hogy saját képességeiknek megfelelően javítsanak saját helyzetükön.⁴¹ Ez a fajta szolidaritás otthon, a családban kezdődik, olvashatjuk e sorok folytatásaként.

De beszél a szöveg a tagállamok közötti politikával összefüggésben is a szolidaritásról, illetve arról, hogy a tagállamok közötti szolidaritásnak jogi formát kell öltenie.⁴² Mindez a szociális piacgazdasághoz kapcsolódóan is előkerül a dokumentum 12. oldalán.

Hangsúlyosan szerepelt a fogalom – mint azt már fentebb említettem – a családdal összefüggésben is, de hangsúlyosan került elő a kifejezés a menekültkérdéssel és a katasztrófhelyzetekkel kapcsolatban is.⁴³ Vagy éppen a globális kérdésekhez kapcsolódóan.

A szubszidiaritás szintén egy fontos kulcsfogalom a dokumentumban. Egyrészt – a szolidaritáshoz hasonlóan – alapértékként tekintettek a dokumentum megalkotói a szubszidiaritásra.⁴⁴ Továbbá: itt is más politikai erőkkkel összefüggésben – velük szemben állva – utal az „értékkatalógusra”. Szövegszerűen a szocialistákkal és a radikális zöldekkel szemben: „a szocialisták és a zöldek nem adják meg azt a szintű prioritást a szabadság, a felelősségvállalás és a szubszidiaritás értékeinek, mint a kereszténydemokraták.”⁴⁵

Aztán előjön a fogalom klasszikus definíciója is, immáron komoly politikai következményekkel: „a szubszidiaritás elve azt jelenti, hogy a hatalmat azon a szinten kell gyakorolni, ahol az a leghatékonyabb és a polgárokhoz legközelebb áll, feltéve, hogy az adott szinten az hatékonyan gyakorolható”.⁴⁶ Ezt azonban nem csak vertikálisan, de horizontálisan is megteszi. (11. oldal) Mindez még praktikusabban – a Lisszaboni Szerződéshez kapcsolódóan: a Szerződés teret nyit a

41 Lásd a dokumentum 9. oldalát.

42 Lásd a dokumentum 9. oldalát.

43 Lásd a dokumentum 20. oldalát.

44 Lásd a dokumentum 2. oldalát.

45 Lásd a dokumentum 3. oldalát.

46 Lásd a dokumentum 10. oldalát.

szubszidiaritás elvének védelmére, továbbá rögzíti, hogy a polgár közeli Unió a jobb Unió.⁴⁷

5. EPP, 2014-es kampánydokumentum: Why vote for the European People's Party?, 2014

Ez egy nagyon fontos szöveg, az EPP formálódása szempontjából is. 2014-ben választások voltak, a nagy európai pártcsaládok a Lisszaboni Szerződés 2009. decemberi hatályba lépése után először indultak a választásokon, ráadásul a Néppárt esetében bizonyos elemek visszaköszönnek a korábbi manifesztókból, de vannak fontos elmozdulások is.

Bible, biblical (0), Christian, Christianity (0)

E kifejezések egyszer sem fordulnak elő a szövegben! Az általam vizsgált korábbi kiáltványban (így például a 2006-os római szöveg) kétszer is előfordult a kereszténységre való konkrét hivatkozás, még hozzá nagyon hangsúlyos mondanivalóval. És a vizsgált többi szöveg esetében is így van ez általában (általánosságban) vagy nagyon is konkrétan.

Family (5)

Mindössze ötször fordul elő a teljes szövegben, ebből három alkalommal a politikai család összefüggésében – nem kimondottan a családról beszél a szöveg. Ahol előjön, ott is inkább gazdasági vonatkozások mentén (lásd családi vállalkozások) beszél a családról a szöveg. Ez a korábbiakhoz képest látványos elmozdulás. Nincsenek hagyományos értékek, közösségi vetület stb. Úgy érzem, hogy a szöveg inkább „bölcsen” hallgat a témáról – nem tud vagy nem akar bármit is mondani róla.

⁴⁷ Lásd a dokumentum 50-41. oldalait.

Solidarity (8) Subsidiarity (0)

Ez utóbbi egyszer sem kerül elő a szövegben! (Megjegyzem, korábban e fogalom gyakran inkább a szolidaritás értelmében került elő a pártprogramokban.) A szolidaritás viszont nagyjából – arányaiban – annyiszor, mint korábban. Ez utóbbi a későbbi összegző – a kutatás lehetséges későbbi irányait ismertető – sorok szempontjából is lényeges.

6. European People's Party: A Union of Values (2015)

Az egész közösség állt nagy kihívások előtt. Az európai értékek a legnagyobb kihívásokkal néznek szembe – fogalmaznak a néppárti politikusok. A 2015-ös kihívások az Európai Unió keleti és déli szomszédságából fenyegették az Európai Uniót (így például a nagy migránshullám). Ebben a helyzetben tartották fontosnak a néppárti politikusok, hogy tisztázzák az elköteleződésüket a szövetségesek (elsősorban az Amerikai Egyesült Államok) és az értékek irányába.⁴⁸

Bible, biblical (0), Christian, Christianity (6)

Az utóbbi (Christianity) e összegző szövegnél fontos megjelenésekkel, tartalmakkal van jelen. A szöveg a keresztény gyökerekre, a zsidó-keresztény értékekről a közös kulturális örökség részeként beszél. De előjön a fogalom a nemzetállamokhoz kapcsolódóan is. A legfontosabb mondatok: „Másfél évezred alatt Európa népei önálló és magabiztos nemzetekké alakultak. Nemzeti különbségeik ellenére megőrizték azt a közös kulturális örökséget, amely a héber próféciákban, a görög filozófiában és a római jogban gyökerezik – abban a

48 A jogállamiságon és a többpárti rendszeren alapuló liberális demokrácia, az erős civil társadalom, a szabad véleménynyilvánítás és egyesülés szabadsága, valamint zsidó-keresztény értékeinket példátlanul nagy kihívások érik. Hiszünk abban, hogy meggyőződésünk és a kereszténydemokrata értékek meggyőző választ adhatnak a kihívásokra – hangoztatták a politikusok.

formában, ahogyan azokat a keresztény üzenet és a zsidó-keresztény értékek harmonizálták. Ez minden egyes történelmi szakaszban – a középkorban, a reneszánszban és a felvilágosodásban – érintetlen maradt. A nemzetállammal olyan politikai szerveződési formával és életmóddal ruháztuk fel magunkat, amely modellértékű az egész világ számára.”⁴⁹

Family (6)

Olvashatunk a munka és a család közötti egyensúly megteremtéséről, de a szöveg természetes egységként is utal a családra.⁵⁰ Beszél továbbá a családok – és ehhez kapcsolódóan – a gyereknevelés támogatásáról is. „Az európai népesség az orvostudomány fejlődése és a csökkenő születési arányszámok miatt egyre tovább él, így a szociális biztonságot hozzá kell igazítani ezekhez a változásokhoz. A család következetes támogatása, a gyermekgondozás és a gyermeknevelés politikai és gazdasági eszközökkel történő támogatásának ösztönzése segíthet Európa megfiatalításában és a születésszám jelenlegi csökkenésének megfordításában”⁵¹ Maga a fogalom kétszer a szolidaritással és a szubszidiaritással (oktatási vonatkozások) összefüggésben kerül elő – nagyon helyesen. Lásd a lentebbi bekezdést!

Solidarity (27), subsidiarity (11)

Csak a szolidaritás egyedül huszonhét-szer szerepel a szövegben! A szubszidiaritás tizenegyszer. Az előbbi nagy gyakorisága megint csak egy fontos tény – az összegző sorok szempontjából jelentős. Ezek

49 Lásd a dokumentum 15. oldalát, 401. pont

50 „A párt támogatni fogja a civil társadalom kisebb és természetes egységeit, az egyéntől a családon át a civil társadalom egyesületeiig.” Lásd a dokumentum 2. oldalát, 103. pont.

51 Lásd a dokumentum 3. oldalát, 106. pont. Azaz, a szöveg határozottan beszél a demográfiai kihívásokról és a gyereknevelés fontosságáról is.

mindegyikét területi okok miatt ismertetni nem tudjuk, az alábbi jelzést azonban fontosnak tartom rögzíteni.

Fontos, hogy a szubszidiaritás és a szolidaritás fogalma a családdal kapcsolatban is előjön. „A családot arra kell ösztönözni, hogy a szubszidiaritás elvének megfelelően az egyén nevelésének és támogatásának támogatója legyen.⁵² Természetünkénél fogva függünk a társadalomtól és egymástól. „Minden polgárnak kötelessége hozzájárulni a társadalom építéséhez. Az EPP ezért arra törekszik, hogy megőrizze és erősítse a polgári közösség és a szolidaritás érzését minden társadalmi csoport és az egyének között. Ebből a szemléletéből kiindulva a közösségi élet kisebb egységeinek megerősítésén fogunk dolgozni – az egyéntől, a családtól a civil szervezetekig.”⁵³

Zárásként – a legutóbbi választásokra figyelve – a 2019-es néppárti manifesztót vizsgáljuk. Várom a mostani soron következő választás anyagát is, de ez egyelőre még nem áll a rendelkezésemre. Érdekes lesz majd látni, hogy az eddig vizsgált fogalmak hányszor és milyen kontextusban kerülnek majd elő.

7. EPP: “Let’s open the next chapter for Europe together” (EPP manifesztó, 2019, 15. o.)

Az Európai Unió túl volt a nagy migrációs nyomás első hullámán – kellett egy orientációkat is adó jövőkép. Ezt szolgálta a néppárti közösség által elfogadott „Nyissunk egy új fejezetet közösen Európa számára” című dokumentum, amely komoly értékkihívkozásokat is tartalmazott.

Bible, biblical (0), Christian, Christianity (6)

A kereszténység és a keresztény értékek hangsúlyosan jönnek elő a szöveg első oldalain, több helyen is. Ezek közül kettő: egyrészt

52 Lásd a dokumentum 8. oldalát, 228. pont.

53 Lásd a dokumentum 6. oldalát, 609. pont.

a humanitárius felelősséghez kapcsolódóan jön elő a hivatkozás a kereszténységre (migráció, illetve a méltó életfeltételek megteremtésének a segítése a migránsok szülőhazájában), ugyanakkor például a „European way of Life” keretein belül, ahhoz kapcsolódóan is: „Bár Európa sokszínű, egy dolog közös bennünk: minden városban van egy keresztény templom. A karácsony, a húsvét és a pünkösd olyan ünnepek, amelyek mindannyiunk számára azok. Meg kell védenuink európai életmódunkat, megőrizve keresztény értékeinket és alapelveinket. Demokrácia, emberi jogok, emberi méltóság, szabadság és felelősség, egyenlőség a férfiak és nők között, szolidaritás, jogállamiság, igazságosság, pluralizmus és tolerancia: ezek az európai civilizáció középpontjában álló elvek.”⁵⁴

Family (9)

Hangsúlyosan kerül elő a család fogalma is – összesen kilencszer a 15 oldalas dokumentumban. A hivatkozások közül a legérdekesebb: a családjog és a családpolitika a tagállamok hatáskörében kell, hogy maradjon, és a családokkal kapcsolatos döntéseket olyan közel kell meghozni az emberekhez, amilyen közel csak lehetséges.

Solidarity (4), Subsidiarity (2)

Ezek a számok talán nem tűnnek túl hangsúlyosnak, a témák, melyekhez kapcsolódóan e fogalmak előkerülnek, azonban nagyon is lényegesek.

54 Lásd a dokumentum 6. oldalát. Hangsúlyos a bekezdés – az európai életformához, életstílushoz, illetve annak védelméhez kapcsolódóan kerül elő a szövegben a kereszténység. A kulturális gyökereknél „kötelezően” jelenik meg a zsidó-keresztény értékkör és az arra történő hivatkozás.

8. Befejezés

„Az egyesült Európa gondolata a kezdetektől fogva szerves része volt az európai kereszténydemokrata pártok politikájának” – olvashatjuk Csaba Lajosnál.⁵⁵ Az Európai Néppárt az Európai Parlament legnagyobb és meghatározó ereje ma is. Érdeemes e párt választási manifesztóit olvasni, vizsgálni, hisz az abban írtak Európa életét alakítják, a kontinens jövőjét formálják.

Tanulmányomban összehasonlítottam, az EPP elmúlt két évtizedben született legfontosabb dokumentumait azokat a kifejezéseket keresve a dokumentumokban, melyekre fentebb is fókuszáltam a tanulmány megírásakor: Christian, Christianity, Bible, biblical, family, solidarity és subsidiarity. A célom az volt, hogy ezen értékek így, táblázatot formában még jobban egybevetethők legyenek.

Az egyes dokumentumokon elvégzett tartalomelemzés eredményeit az alábbi táblázat foglalja össze.

55 CSABA Lajos: A kereszténydemokrácia szerepe az európai egység fejlődésében. In: Politikai elemzések. III. évfolyam 3.szám (2003) – A tematikus szám címe: Kereszténydemokrácia. Író Gergely Alapítvány. Budapest. 2003. 45. oldal.

1. táblázat Összefoglaló táblázat – néhány további pártcsalád választási kampányprogramjával kiegészítve

	Christian, Christianity	Bible, biblical; Family	Solidarity	Subsidiarity
„Ont he Way to the 21st Century” (43 oldalas akcióprogram.)	2	0; 18	17	12
A Constitution for a Strong Europe. (14 oldalas kongresszusi anyag.)	0	0; 1	8 (teljes második fejezet)	6
For a Europe of the Citizens: Priorities for a Better Future (Római Kiáltvány, 20016, 19 oldalas anyag)	2	0	12	9
EPP Platform, 2012 (bukaresti kongresszus anyaga, 53 oldalas)	10	0, 23	38	16
Why Vote for the European People’s Party? (24 oldal, 2014-es szöveg)	0	0; 5	8	0
A Union of Values (14. kongresszus által elfogadott szöveg; 28 oldal)	6	0; 6	27	11
Let’s open the next chapter for Europe together (2019-es szöveg; 15 oldal)	6	0; 9	4	1
European Free Alliance; 2009-es szöveg, 10 oldal.	0	0; 1	3	3
European Free Alliance, 2014	0	0; 0	6	6
European Free Alliance, 2019	0	0; 2	11	1
A New Social Contract for Europe (Szocialisták és Demokraták); 2019-es szöveg, 12 oldal	0	0; 1	5	0
Towards new Europe (Szocialisták és Demokraták); 2014, 4 oldal	0	0; 1	2	0
Freedom, opportunity, prosperity: the Liberal vision for the future of Europe (2019, ALDE)	0	0; 1	2	1

A táblázatból látható, hogy a politikai közösségek nem ugyanazt a szótárt használják, ugyanakkor az is jól látszik, hogy például a szolidaritás fogalma lehetőséget jelent a párbeszédre, a közös hang megtalálására. Talán nem véletlen, hogy Robert Schuman Európáért című könyvecskéjében akkor, amikor arról ír, hogy milyen pilléreken kell, hogy Európa nyugodjon a jövőben, negyedikként a szolidaritást említi. „Az egységes Európa előképe az eljövendő egyetemes szolidaritásnak.”⁵⁶

Felhasznált irodalom

A Constitution for a Strong Europe. Estoril, 18 October 2002

A Union of Values – final text agreed at XIV Congress. 2015.

EPP Manifesto “Let’s open the next chapter for Europe together”.

EPP. Brussels. 2019.

Csaba, Lajos: A kereszténydemokrácia szerepe az európai egység fejlődésében. In: Politikai elemzések. III. évfolyam 3. szám (2003) – A tematikus szám címe: Kereszténydemokrácia. Író Gergely Alapítvány. Budapest. 2003.

EPP Platform Adopted at the EPP Congress in Bucharest, 17th and 18th October 2012, Bucharest.

For a Europe of the Citizens: Priorities for a Better Future (“Rome Manifesto”). Adopted by the EPP Congress Rome, 30-31 March 2006, Rome.

Lejuene, René: Politika és életszentség. Robert Schuman, Európa atyja. Magyar Máltai Szeretetszolgálat. Budapest. 2015.

Ont he Way to the 21st Century EPP Action Programme 1999–2004. Adopted by the XIII EPP Congress, 4-6 February 1999, Brussels.

Why vote for the European People’s Party? (Produced with the financial support of the European Parliament. 2014. Editors:

56 LEJUENE, René: Politika és életszentség. Robert Schuman, Európa atyja. Magyar Máltai Szeretetszolgálat. Budapest. 2015. 296. oldal

C. Kremer, K. Sasmatzoglou – EPP: Rue du Commerce 10,
Brussels, B-1000.)

